

MEĐUNARODNI PROBLEMI INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXII

Beograd

No. 1/2010

IZ SADRŽAJA

RASPRAVE I ČLANCI

James LEIGH and Predrag VUKOVIĆ, Potential Iranian
Hegemony in Oil Producing Islamic Countries
– Implications for Oil Geopolitics

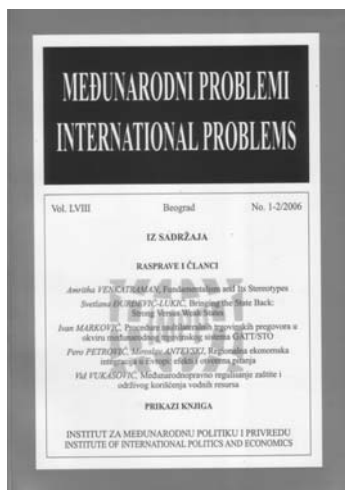
Tatjana MILIĆ, International Convention for the Protection
of all Persons from Enforced Disappearance

Duško LOPANDIĆ, Male i srednje zemlje u međunarodnim
odnosima i u Evropskoj uniji

Aleksandar JAZIĆ, Teroristička propaganda i uloga medija

PRIKAZI KNJIGA

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 62, (2010), br. 1, pp. 1-188

IZDAVAČKI SAVET EDITORIAL COUNCIL

Baldassarre ARMATO, Institute for Euro-Mediterranean Studies, Rome
Demetrius Andreas FLOUDAS, Hughes Hall College, Cambridge
Peter HAVAS, Institute for Political Science, Budapest
Robert HAYDEN, Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh
Hasiba HRUSTIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Sandro KNEZOVIĆ, Institute for International Relations, Zagreb
Alexander LUKIN, Moscow State Institute of International Relations, Moscow
Slobodan MILAČIĆ, University of Law, Political Sciences and Economy, Bordeaux
Brano MILJUŠ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragana MITROVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade
Dragan PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Gordana ILIĆ POPOV, Faculty of Law, Belgrade
Predrag SIMIĆ, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, Belgrade
Charan WADHVA, Centre for Policy Research, New Delhi
Biljana VANKOVSKA, Faculty of Philosophy, Institute of Defence, Skopje
Ivo VISKOVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade

UREĐIVAČKI ODBOR EDITORIAL BOARD

Miroslav ANTEVSKI, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Vladimir BILANDŽIĆ, OSCE Mission to Serbia, Belgrade
Duško DIMITRIJEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragan ĐUKANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Miša ĐURKOVIĆ, Institute of European Studies, Belgrade
Srđan KORAĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Žaklina NOVIČIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Pero PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dobrica VESIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Vid VUKASOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK EDITOR IN CHIEF

Brana Marković

INTERNATIONAL PROBLEMS

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824, E-mail: branam14@gmail.com

Za izdavača
Duško Dimitrijević
direktor

Sekretarica
Snežana Zečević

Prevodilac
Aleksandra Janošević

Lektor i korektor
Brana Marković

Tehnički urednik
Snežana Vojković

Kompjuterska obrada
Snežana Vojković i Sanja Pavlović

Štampa
„Želnid” – Nemanjina 6, Beograd

Tiraž 300 primeraka

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.yu

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXII

BEOGRAD

BROJ 1/2010

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>James LEIGH and Predrag VUKOVIĆ</i> , Potencijalna hegemonija Irana među islamskim zemljama proizvođačima nafte – implikacije za geopolitiku nafte (na engleskom)	7
<i>Tatjana MILIĆ</i> , Međunarodna konvencija o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka (na engleskom)	37
<i>Aleksandar FATIĆ</i> , Uticaj tranzicionih i strukturnih reformi na stanje unutrašnjeg legitimiteta i strukture vrednosti	65
<i>Duško LOPANDIĆ</i> , Male i srednje zemlje u međunarodnim odnosima i u Evropskoj uniji	79
<i>Aleksandar JAZIĆ</i> , Teroristička propaganda i uloga medija	113
<i>Dobrica VESIĆ</i> , Uticaj globalizacije poslovanja na privredni sistem Srbije	136
PRIKAZI KNJIGA	165
PREGLED SADRŽAJA ČASOPISA „MEĐUNARODNI PROBLEMI” U 2009.	176

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXII

BELGRADE

No. 1/ 2010

CONTENTS

ARTICLES

<i>James LEIGH and Predrag VUKOVIĆ</i> , Potential Iranian Hegemony in Oil Producing Islamic Countries – Implications for Oil Geopolitics (in English)	7
<i>Tatjana MILIĆ</i> , International Convention for the Protection of all Persons from Enforced Disappearance (in English)	37
<i>Aleksandar FATIĆ</i> , The Influence of Transitional and Structural Reforms on Internal Legitimacy and the Structure of Values	65
<i>Duško Lopandić</i> , Small and Medium Size States in International Relations and in European Union	79
<i>Aleksandar JAZIĆ</i> , Terrorist Propaganda and the Role of Media	113
<i>Dobrica VESIĆ</i> , Business Globalisation Process and its Impact on Serbia's Economic System	136
BOOK REVIEWS	165
REVIEW OF CONTENTS OF "INTERNATIONAL PROBLEMS" IN 2009	176

James LEIGH and Predrag VUKOVIĆ¹

UDK: 330.101:553.98](55)

Biblid 0025-8555, 62(2010)

Vol. LXII, br. 1, str. 7-36

Izvorni naučni rad

Februar 2010.

POTENTIAL IRANIAN HEGEMONY IN OIL PRODUCING ISLAMIC COUNTRIES – IMPLICATIONS FOR OIL GEOPOLITICS

ABSTRACT

In recent decades world supply of oil has been increasingly held in the Islamic countries around the Persian Gulf. The fact that the level of oil production is high in these countries and that they possess most of the world's oil reserves could be extremely significant. This "petropower" could lead to strategic geopolitical developments when oil is used as economic and political weapons. It may be that the apocalyptic appeal of militant Islamism coming out of Iran can weld both Shia and Sunni people of the region to the cause of establishing a world Islamic "caliphate". This may appear in a new world of a tripartite mix of superpowers, one of which could be an Iranian-led oil rich Islamic bloc of Gulf states. Each superpower would vie for advantage, and particularly two of these superpowers would seek favour in maintaining supplies of oil imports increasingly from a potentially Iran dominated mix of oil producing Islamic countries.

Key words: Iran, Islamism, Shia, Sunni, oil, Persian Gulf, OPEC, geopolitics, nuclear weapons, civilization clash.

INTRODUCTION

Industrial civilization from the early 1900s was fired up by the plentiful supply of cheap oil from various and many areas around the world. However, it may be that this abundant supply of cheap oil, is about to come to an end, as "Peak Oil" introduces dwindling supplies of more expensive oil to world markets.

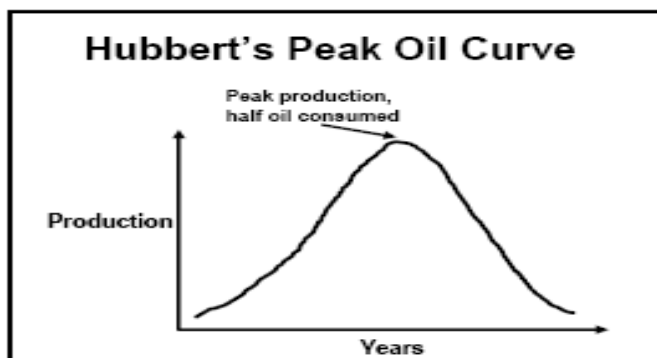
¹ Prof. Dr. James Leigh, Professor at the University of Nicosia, e-mail address: leigh.j@unic.ac.cy, and Predrag Vuković, Research Assistant at the University of Nicosia, e-mail address: p_vukovic85@hotmail.com

In recent decades world supply of oil has been increasingly held in OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) nations, and specifically in the Islamic nations around the Persian Gulf. These nations are now enjoying newly held power, with an increasingly scarce energy source, which is vital for the maintenance of western developed societies, and for the other poorer nations that anticipate imminent economic development.

Specifically this paper suggests that growing Iranian hegemony, emanating from the Persian Gulf, may incorporate both Shia and Sunni into an Iranian league of nations spanning both the Middle East and Persian Gulf Regions. This league would have considerable “petropower” giving it significant world influence in oil geopolitics, with implications for international relations and civilization clash.

THE “PEAK OIL” THEORY

Dr King Hubbert, a Shell Oil geophysicist in America, developed the “Peak Oil” theory. He predicted that oil production in an oil field (which may be variously defined according to different levels of scale), will have increasing rates of production, until the production levels off at peak production point, when half of the available oil has been extracted. After Peak Oil production, the second half of the available oil’s production will fall increasingly quickly, until it levels off to exhaustion point. Typically we could expect the declining levels of production to lead to scarcity and high prices. Considerable attention was given to Hubbert as he correctly predicted that the US would reach Peak Oil in 1970. Hubbert’s theory is illustrated in the graph below:

Concerning Peak Oil, the world's nations will not all peak at once, even though most producer nations have already peaked. The main countries which have not yet peaked are all OPEC members in the Persian Gulf: Saudi Arabia, Iraq, Kuwait, and The United Arab Emirates (Abu Dhabi). These nations taken collectively may be called the swing producers – that is, those countries which may still be able to increase production to meet world demand. And it is uncertain if, or how long they will be capable of performing as swing producers because we don't really know how much reserves they have left in the ground as their stated reserves are highly disputed.²

THE PERSIAN GULF AND OIL RESERVES

Congruent with what we could expect with the world reaching Peak Oil, global production of conventional crude oil since 2005 has been on a plateau with slight decline in 2006 and 2007, and the slight increase in 2008 hardly even lifted off the plateau. Within this world petroleum plateau OPEC (Organization of the Petroleum Exporting Countries) is holding rather steady around 45% of world production since 2005. The following table details these statistics:

World Conventional Oil Production			
Average 000/b/d			
Year	World	OPEC	OPEC % World
2005	73,737	32,938	45
2006	73,461	32,610	44
2007	73,015	32,174	44
2008	73,791	33,441	45

(EIA, 2009)

2 Dale Allen Pfeiffer, The End of the Oil Age, Centre for Research on Globalization, 30 July 2003 <http://www.globalresearch.ca/articles/PFE307A.html>

However, around 75% of the world's oil reserves are in OPEC countries and most of OPEC's oil reserves are in states around the Persian Gulf.³

More specifically we need to consider the facts of the following table, that the overwhelming majority of the world's conventional oil reserves are amassed in the Persian Gulf OPEC nations – with only the five nations of Iran, Iraq, Kuwait, Saudi Arabia, and the UAE (United Arab Emirates) holding 58% of world oil reserves. In total, nine nations of the Persian Gulf region possess a hefty 61% of world oil reserves. And these nine nations are in close proximity, many bordering each other in the Gulf region.

Shia Populations			
Country (OPEC ✓)	Population (millions)	Shia (%)	Shia (millions)
Bahrain	0.7	61	0.4
Egypt	74	1	0.7
Iran ✓	66	90	59.4
Iraq ✓	28	60	16.8
Kuwait ✓	2.6	35	0.9
Lebanon	4	40	1.6
Oman	3.4	2	0.1
Palestine	10.1	0.005	0.02
Qatar ✓	0.8	20	0.2
Saudi Arabia ✓	28	10	2.8
Syria	20	25	5.0
Turkey	73	20	14.6
UAE ✓	4.6	16	0.7
Yemen	23	15	3.5
Persian Gulf	134.1	61	81.3
Total	338.2	32	106.7
Gulf States			

(Population of Shia; Wikipedia, 2008; The Arabist, 2007)

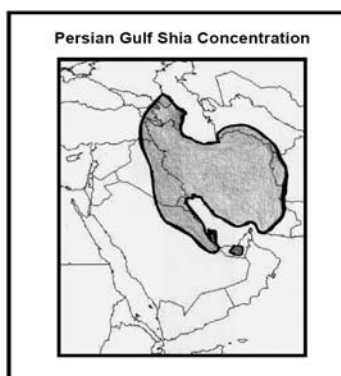
3 Abdalla Salem El-Badri (OPEC Secretary General) , Oil Outlook and Investment Challenges, Presentation, Nicosia Chamber of Commerce, 16 January 2008; OPEC Facts and Figures, (2007), <http://www.opec.org/home/PowerPoint/Reserves/OPEC%20share.htm> Mackenzie Warren, The List: A Guide to Oil for Dummies, Houston Chronicle, 25 June 2008, http://blogs.chron.com/txpotomac/the_list/

THE GULF, SHIA AND OIL

In the table below we can see just how prevalent Shia populations are in OPEC and Persian Gulf states where world oil reserves are apparently largely positioned. Of the thirteen countries that make up OPEC, six are in the Gulf. And the prevalence of Shia is considerable around the Persian Gulf. If we draw a circle, with a 300 km radius using Bahrain as the centre point, the countries within that circle hold 75% of the Persian Gulf oil reserves and most of the Gulf Shia are living inside this circle.⁴

The Gulf states of Bahrain, Iran, Iraq, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia, the UAE, have 81.3 million Shia or about 61% of the total Gulf population. Further, if we just take the Shia populations of the five nations of Iran, Iraq, Kuwait, Saudi Arabia, and the UAE holding 58% of world oil reserves, we see Shia make up a total of 62% of their populations. Clearly the Shia have the potential for significant influence over this whole Gulf region through their own nations and also ultimately to the world. Of course they could also wield regional and world influence through their solid representation in OPEC.

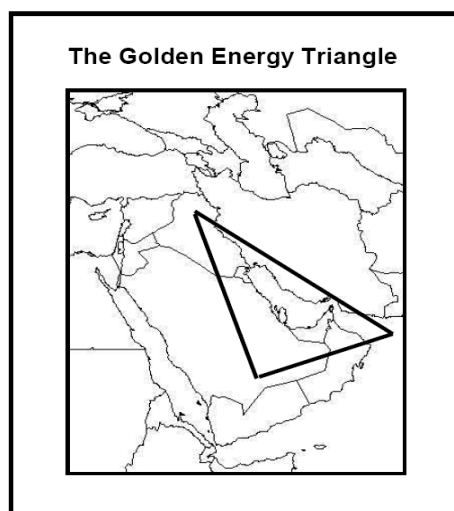
A map of this region showing where significant concentrations of Shia populations are, highlights the strategic positions of the Shia over the oil fields and in the petroleum installations of the Gulf states. The concentrations of oil fields and installations are, offshore along the full length of the Gulf, and onshore as could be expected, in Qatar, the east of Saudi Arabia, Kuwait, the south of Iraq and the west of Iran – exactly where Shia populations are concentrated. The Shia are also concentrated in the Abu Dhabi (UAE) area which is the UAE's oil centre on the southern end of the Gulf.

4 Abbas Maleki, Extremism in Islamic Shi'ite's Faith. In: *Roots and Routes of Democracy and Extremism*, Porvoo, Finland 10-12 October 2005. pp. 7-8.

Leigh . J., Vuković P., *Potencijalna hegemonija Irana među islamskim zemljama*, MP 1, 2010.
(str. 7-36)

The positioning of the major oil fields in the Shia areas is sometimes called the Golden Triangle and the following map shows these common areas and their positioning in the triangle:

ISLAM, SOVEREIGNTY AND LINEAR STATE BOUNDARIES

“The basis of the Islamic state was ideological, not political, territorial or ethnical and the primary purpose of the government was to defend and protect the faith, not the state ...Political boundaries were unknown to Islam except those that separated the ‘dar al islam’, the area inhabited by Muslims, from the ‘dar al-barb’, the abode of war inhabited by unbelievers”.⁵ In this way the newly imposed sovereign state borders of the Arab states has nothing to do with the traditional Islamic view of territory.⁶

For this reason it has often been remarked, when taking into context the Persian Gulf region, that the system of modern state territories established by the European colonial powers in the Arab Middle East was at odds with the indigenous Muslim concept of spatial and social organization. The inheritance of linear state boundaries presented the governments of the newly independent

5 George E. Joffe, Territory, state and nation in the Middle East and North Africa. In: Clive H. Schofield and Richard N. Schofield(eds.) *World Boundaries Volume 2: the Middle East and North Africa*, Routledge, London, 1989, pp. 231, 233.

6 Ibid., p. 233.

states of the region with awkward challenges of national integration. This was because in modern international law, sovereignty was explicitly linked to territory, but in Islamic constitutional law the basis of the Islamic state was ideological, not political, territorial or ethnical. Sovereignty had been regarded as a divine attribute whereby all of the Islamic world would ideally form a single political unit, the “umma”, under the control of the “khalifa”.⁷

Despite this rhetoric, it is apparent, that the Gulf Region linear boundaries are an increasingly accepted and permanent feature of the Arabian political landscape. Arabian boundary agreements have now been concluded and registered in a manner which has finally convinced the international legal community that they are intended to be permanent.

However, one still hears the argument that the contemporary system of linear boundaries is a concept imposed by the Europeans on a cultural landscape where it holds no relevance. This could be seen from the Iraqi invasion of Kuwait and Saddam Hussein’s statement that there is no need to solve the border issue with Kuwait, since Kuwait’s borders reach as far as Baghdad and Iraqi borders reach as far as Kuwait (city). It was Iraq’s invasion of Kuwait which posed a grave challenge to the territorially defined states established in the time of Britain’s stay as a colonial power. It was this invasion which caused the Gulf Cooperation Council (GCC) to become increasingly pre-occupied with the further institutionalization and finalization of the territorial framework of Pan Arabia. This has been not only a response to Iraq’s catastrophic move on Kuwait, but also more broadly an acknowledgement of the pressing territorial concerns of member states.

The GCC eventually evolved a body of legislation which works for the maintenance of the current territorial framework and which encourages bilateral means as a way of settling disputes. Its policy has up to now only been reactive as territorial questions only started to be raised after Iraq’s attempt to annex Kuwait. Notwithstanding the problematic situation, the territorial framework of the Arabian Peninsula and region has acquired some degree of permanency where the GCC will continue to be responsive to regional instability.⁸

7 Richard N. Schofield, Boundaries, territorial disputes and the GCC states. In: David E. Long and Christian Koch (eds.) *Gulf Security in the twenty-first century*. The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, 1997, p. 134.

8 Ibid., pp. 135, 146, 168.

GEOSTRATEGIC POSITION OF IRAN

The Persian Gulf is at the junction of Asia, Europe and Africa. Also this Gulf, as an arm of the Indian Ocean, is considered part of a system linking the Mediterranean Sea, the Red Sea, the Indian Ocean and the Pacific Ocean. The culture of the Persian Gulf has been founded on the principles of Islam. It has traditionally been the centre of attention for traders, businessmen and big powers. As the Persian Gulf is linked to the Indian Ocean only through the Strait of Hormuz, both the Strait and the Persian Gulf have acquired a special position in geopolitical concepts.⁹ Geostrategically, the narrow and shallow Strait of Hormuz constitutes the world's "global chokepoint". Oil tankers carrying Gulf oil exports must pass through the Strait before crossing the Bab al-Mandab and Suez Canal waterways to the Eastern Mediterranean. or the sea lanes of the Strait of Malacca in the Pacific Ocean.¹⁰ This leaves the Persian Gulf as the core region within the global political economy of oil. This region maintains – mostly from Saudi Arabia – around 70% of global current excess oil production capacity, leaving the world with limited options in case of supply disruption.¹¹

Iran finds itself in an advantageous position in the Persian Gulf; its coast is 1259 kms long in the Gulf and has a large number of islands which can facilitate the protection of the Strait of Hormuz. Iran also has an edge over other countries in the waterway from the naval and technological point of view based on Iran's military developments and capacity. For a long time, the presence of alien forces in the Persian Gulf has been considered a threat against Iran. The Iranian government believes that the security of the region should be maintained by the Persian Gulf states and not by foreign powers.¹²

Iran and its Arab neighbours across the Persian Gulf perceive regional security in very different ways. Most of the Arab states have been concerned about Iran's regional hegemonic ambitions, both under the imperial and Islamic regimes. In order to reduce these concerns, they have always sought alliance

9 Amir Sajedi, *Geopolitics of the Persian Gulf Security: Iran and the United States*. *IPRI Journal*, 9(2), 2009, p. 77.

10 Iran Coverage, *How to prevent war at the Strait of Hormuz*. (Online). Available from: <http://irancoverage.com/2008/01/18/how-to-prevent-war-at-the-strait-of-hormuz/> (Accessed 2 November 2008).

11 Philippe Le Billon & Fouad El Khatib, "From Free Oil to 'Freedom Oil'? Terrorism, War and US Geopolitics in the Persian Gulf. *Forthcoming in Geopolitics*, 2003, p. 8.

12 Amir Sajedi, *Geopolitics of the Persian Gulf Security: Iran and the United States*. *IPRI Journal*, 9(2), 2009, pp. 78-9.

with global powers, particularly the United States. Washington also makes similar allegations regarding Iran's design to dominate the region and it is for this reason the US maintains several military bases and tens of thousands of troops around the region.¹³ If Iran continues its efforts to go nuclear and assemble nuclear weapons on short notice, the strategic ramifications could be severe. A nuclear Iran would be in a much stronger position to assert its geographic leverage over the Strait of Hormuz, the passageway for about 17 million barrels per day (mbpd) of oil.¹⁴

The greatest Arab fear is of a Shia crescent emerging from the ashes of Iraq. The possibility that Iran over the long term becomes the chief beneficiary of the war on terror is a major concern, particularly among the countries with significant Shia populations, such as Bahrain and Saudi Arabia.¹⁵ Former Iranian president Ali Rafsanjani suggested that "The enemies of Islam are seeking to create division between the Shiites and Sunnis. Our position in Iran is an Islamic one and is based on fostering unity between Muslims".¹⁶

This comment could be a justification for Iranian greater influence over Islamic peoples of the region. This fear that Iran nurtures territorial ambitions against neighbours is fanned by the three observations: 1) Iran occupied three islands in the Gulf in 1971, 2) Iran is developing nuclear weapons, and 3) Iran with nuclear weapons may become more aggressively ambitious.¹⁷

The situation was further intensified when on June 4, 2006, the new Iranian Supreme leader Ayatollah Ruhollah Khomeini, issued a warning to the United States in the crisis over Iran's nuclear program by stating that "If the Americans make a wrong move toward Iran, the shipment of energy will definitely face danger, and the Americans would not be able to protect energy supply in the region".¹⁸

13 Gawdat Bahgat, Security in the Persian Gulf: Perils and Opportunities. *Contemporary Security Policy*, 29(2), 2008, pp. 310-311.

14 Joe Barnes & Amy Myers Jaffe, The Persian Gulf and the Geopolitics of Oil. *Survival*, 48(1), 2006, p. 1.

15 Robert Lowe & Claire Spencer, Iran, Its Neighbors and the Regional Crises (London: Chatham House), 2006, at <http://www.chathamhouse.org.uk> (Accessed 2 November 2009).

16 Gawdat Bahgat, Security in the Persian Gulf: Perils and Opportunities. *Contemporary Security Policy*, 29(2), 2008, p. 313.

17 Fariborz Mokhtari, Security in the Persian Gulf: Is a Security Framework Possible? *American Foreign Policy Interests*, 26(1), 2004, p. 3.

18 Simon Henderson, Facing Iran's Challenge: Safeguarding Oil Exports from the Persian Gulf. *The Washington Institute for Near East Policy*, 1112, 2006, p. 1.

IRAN: HAWK WITH EXPANDING POLITICAL POWER

Since the 1980s Iran has been a destabilizing force on world oil markets, generally as a hawk pushing for higher prices. It has sought to subvert and radicalize neighboring oil exporting states whether Shia or Sunni. Iran is involved in the hostile activity of terrorism as the leading supporter of terrorism. Iran will use all ability to respond to any significant threats, including oil as a lethal economic weapon, and has an extensive network of terrorists in place in the region to act on its behalf, and if needed, to attack infrastructures to pursue Iran's objectives.¹⁹

"Iran is in the process of emerging as a regional player."²⁰ Further, Iran is potentially the regional power of both militant Sunni and Shia. There is growing influence of Iran as a regional power with strong involvement and influence over politics in several Islamic nations: in Lebanon (through Shia Hezbollah), Syria (with its generally pliable government), Iraq (where it supports and influences the Shia in the south), Palestine (over Sunni Hamas which it supports and influences) and eventually in Egypt (where it supports the Sunni Moslem Brotherhood which may soon control the Egyptian government in future elections). And so just as Hezbollah functions an adjunct of Iranian foreign policy,²¹ so do these other peoples in the region.²²

There has also been concern that Iran could ignite active discontent in the Islamic nations even further afield, outside the Gulf and Middle East, across North Africa. Of course closer to home in the Gulf, including Kuwait, Saudi Arabia and the UAE there is concern that Iran could induce political change and dissidence, through the Shia populations and Sunni sympathizers, which would heavily influence matters in favour of Iran.

19 James Philips, Sunni-Shia Conflict and the Future of Gulf Oil (Conference), The Heritage Foundation, 29 September 2007, <http://www.heritage.org/press/events/ev112907b.cfm>

20 Stratfor, Iran, Afghanistan, Pakistan: The Three-way Summit, Stratfor Global Intelligence, 24 May 2009, http://www.stratfor.com/analysis/20090522_iran_afghanistan_pakistan_three_way_summit

21 James Philips, Sunni-Shia Conflict and the Future of Gulf Oil (Conference), The Heritage Foundation, 29 September 2007, <http://www.heritage.org/press/events/ev112907b.cfm>

22 Bernard Lewis , The Sunni:Shiite Split and the Iranian Threat, Jerusalem Center for Public Affairs, 15 March 2009, available YouTube, http://www.youtube.com/watch?v=7fPoMAz2KgA&feature=channel_page

EMERGING ISLAMISM AND SHIA POWER

In all of this we could expect to see a greater voice of political Islamism coming from the Shia populations of the Gulf states. When that begins to appear, it may herald a growing and accelerating influence of Iranian Islamism over Shia populations, in the Gulf states, to influence their countries' foreign oil policy.

The following quote from Stratfor highlights the growing concern, in the Gulf nations, about the ascendancy of Iran as a regional power:

“Despite recent efforts on the part of the Gulf Cooperation Council member countries to engage Iran in a positive manner, countries like Saudi Arabia and Bahrain remain only too aware of Iran’s increasing ability to inflame internal sectarian tensions in their countries as its influence continues to rise...”²³

Iranian Islamism’s influence may also extend to other Islamic Arab states, for example, across North Africa. This potential Iranian international Islamist power bloc, as a bulwark against the West, may greatly influence OPEC oil policy, and steer its decision making, and so exacerbate these oil producers’ relations with the Western Christian world. Oil could become much more expensive for the west and even difficult to obtain, and particularly so if oil scarcity becomes an increasing and reoccurring problem in the looming world.

Growing Shia power and influence coincides with the spread of Islamism at all levels of society in many Arab states. Not only in Iran is there a Shia government but as Juan Cole says, “The Shia now also have an Arab champion. This is a new thing. Baghdad has emerged as a centre of Arab Shiite power”.²⁴ David Hirst comments further, “For the first time in centuries, Shias are about to come into their own as the rulers – or at least the politically dominant community – in a key Arab country, Iraq.”²⁵

Jordan’s King Abdulla is anxious about the Iranian peril which is beginning to appear as the leader of Shia in the Gulf and the wider region. King Abdulla

23 Stratfor, The Persian Gulf: Rising Shia and Uneasy Sunnis, Stratfor Global Intelligence, 19 December 2007, http://www.stratfor.com/analysis/persian_gulf_rising_shia_and_uneasy_sunnis

24 In Mike Schuster, The Partisans of Ali, Iraq War deepens Sunny-Shia Divide, npr, 20 November 2008, www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=7411762

25 David Hirst, Analysis, Arab Leaders Watch in Feat as Shia Emancipation Draws Near, guardian.co.uk. 27 January 2005, www.guardian.co.uk/world/2005/jan/27/iraq.david_hirst/print

has warned that with Iranian success to establish Iraq as an Islamic Shia Republic, Iran will not stop there. He has warned of a Shia “crescent” stretching from Iran into Iraq, Syria and Lebanon.²⁶

It is not an exaggeration to say that several Arab leaders watch with anxiety as they suspect Shia emancipation looms large. Arab regimes with a majority, or at least a significant minority of Shia, could begin to feel the pressure of Political Shia as it aggressively pursues a more dominant role in several nations across the Gulf region: Iran, Bahrain, Yemen and Iraq, with majorities, and in Kuwait, Qatar, Saudi Arabia and the UAE, with minorities. Further afield there could also be a swelling of Shia influence with their majority in Azerbaijan, and minorities in Turkey, Pakistan, Syria and Afghanistan. As Bernard Lewis says, “Iranians have plans going far beyond the Gulf and Middle East extending eastward to South and Southeast Asia and westwards into Africa.”²⁷

Further, growing Iranian Shia influence in other nations’ own populations, through inciting revolutionary groups even where the group is Sunni like the Moslem Brotherhood, Hezbollah which is Shia and Hamas, we would add these three areas of Egypt, Lebanon and Palestine into the fold of the Islamist bloc. Already Iran has vassal bases in the Eastern Mediterranean with Hezbollah in Lebanon and Hamas in Gaza, and this is bound to be of growing concern to Europe.

So in total we could expect to see Shia power appear in an array of nations, to a significant level, of course giving Iran access to much political power, in and across these nations, through their proxies or vassals.

The map shows the impressive regional expanse of nations across the Middle East, the Gulf, and well into South Asia, from Turkey to Pakistan, from Azerbaijan to Yemen, where Shia political power is well established, or soon by proxy, could be significant.

26 Ibid.

27 Bernard Lewis, The Sunni:Shiite Split and the Iranian Threat, Jerusalem Center for Public Affairs, 15 March 2009, available YouTube, http://www.youtube.com/watch?v=7fPoMAz2KgA&feature=channel_page

SHIA AND SUNNI IN COALITION

In the Persian Gulf and across much of Islam the problem is extremism versus moderates²⁸ and this factor often has the ability to bridge the Sunni:Shia divide, and galvanize these two peoples together, when vested interests of extremism, with apocalyptic or revolutionary appeal arise, and that inspiration is being fired up from Iran.

It may also be that worldwide economic decline, falling trade and sagging tourism, along with collapsed oil prices are critically threatening Arab economies with unemployment and mounting economic, political and social unrest. There is a pervasive volatile mood of disgruntlement and doubt across the Arab world.²⁹ These overwhelming trends could open the door for many to adopt more extreme views, thus spreading the more aggressive Islamism, to both Shia and Sunni, as the populations seek hope in worsening circumstances.

Even though the schism that split asunder the Islamic faith originates from centuries-old theology and disputes of succession, still contemporary theology, politics and demographics keep this estrangement alive across the Islamic

28 Gal Luft, Sunni-Shia Conflict and the Future of Gulf Oil (Conference), The Heritage Foundation, 29 September 2007, <http://www.heritage.org/press/events/ev112907b.cfm>

29 Jamal Dajani, The New Danger in the Middle East: Unemployment, Link TV, 13 February 2009, <http://www.linktv.org/mosaic/mir>

world. Not only are Shia a minority in world Islam, but they are often discriminated against or at least shunned by conservative Sunnis. However, Shia are active with growing influence in several countries and this Shia assertiveness is a worry to many Sunni leaders. However, there is a new unifying Islamic force: "The Sunni: Shia divide for an increasing number of Moslems is not so important; the revolutionary appeal, even the apocalyptic appeal of Iranian Shia is more important."³⁰

As we have seen King Abdullah of Jordan has warned that Iran's oil wealth and regional influence could be leading to a "Shia crescent" threatening the Gulf and Middle East, and he is vocal that this could pose threatening security, political and religious challenges in the region. The Iranian-born American Professor, Vali Nasr, has commented that the Shia reawakening across the Islamic world "is rattling some Sunni Arab governments".³¹

Borr makes the following comment on the expanding influence of Iran: "What is clear is that the Islamic Republic of Iran is increasing its influence in the Middle East at the cost of moderate governments of the region."³²

From Shia Iran to Lebanon with Shia Hezbollah, to Bahrain with its Shia majority which are largely ruled by a Sunni elite to eastern Saudi Arabia's oilfields where the Shia are concentrated, to Iraq with a Shia majority parliament, and powerful Shia leadership from Grand Ayatollah Ali Sistani and Muqtada al-Sadr, to Sunni Hamas in Palestine and the Moslem Brotherhood in Egypt also Sunni, the emerging power of Shia Muslims, along with these radicalised Sunnis, is often disconcerting to moderate Sunnis. Even more worrying for the liberal or moderate Sunnis is that, Iran from recent windfalls of high oil prices, which are now in decline, has been not only willing to, but also well able to back these militant groups' ascendancy with budgets, training and arms.

Robert Kaplan brings this together in summary when he says:

"Whether it is the sub-state entities of Hamas in Palestine, Hezbollah in Lebanon, or the Mahdi movement in Shiite southern Iraq; or the hopes,

30 Bernard Lewis, The Sunni:Shiite Split and the Iranian Threat, Jerusalem Center for Public Affairs, 15 March 2009, available YouTube, http://www.youtube.com/watch?v=7fPoMAz2KgA&feature=channel_page

31 Vali Nasr, When the Shiites Rise, Foreign Affairs, July/August 2006, <http://www.foreignaffairs.org/20060701faessay85405/vali-nasr/when-the-shiites-rise.html>

32 Reza Hossein Borr, Iran Extends its Influence in Afghanistan and Pakistan, Global Politician, 28 May 2009, <http://www.globalpolitician.com/25651-iran-afghanistan-pakistan>

dreams, and delusions of millions of Sunni Arabs, principally in Egypt, who feel a closer psychological identity with radical Shiite mullahs than with their own Pharaonic Sunni autocracy, Iran has built its dominion on a combination of anti-western ideas and the dynamic wiliness of its intelligence operations which, in turn, are a reflection of a civilization more developed and urbanized than that of the Arabs. Iran's message of anti-Semitism and hatred toward the United States plays well across sectarian lines in the Sunni Arab world, which identifies its own fatigued, uninspiring, and detested rulers with the side of the U.S. and Israel. Sunni Arabs hate their own rulers, but despairing of changing their own lot, they channel that hatred toward us: thus the potency of the Iranian message. A nuclear weapon will only supply Iran with more prestige among the Arab lumpen faithful.”³³

As we have seen, it is beginning to appear that not only can Iran, and their Shia, support aggressive firebrand Islamist Shia movements outside Iran, but also aggressive Islamist Sunni movements and groups abroad. For example, this is already apparent with Hamas in Palestine, and in illustration of the big brother influence of Iran, over Islamist movements, a Hamas commander has said “Iran is our mother... She gives us information, military supplies and financial support.”³⁴

Ironically Iran's archenemy, the United States, has toppled the Taliban in Afghanistan and Saddam Hussein's regime in Baghdad, and so has eradicated these two neighbouring Sunni regimes that held Tehran's regional ambitions in check.

Several Sunni-led regimes are deeply worried about the effect of Iran's resurgence on their own, often contained and occasionally restless Shia populations. Shias aren't even counted as being a separate religious tradition in many Islamic nations, and so statistics are not even kept about the number of Shias within their borders.³⁵

However, notwithstanding the above, it may be that eventually the swelling effect of militant Islamism, ever growing even among many Sunni populations,

33 Robert Kaplan, Iran's Postmodern Beast in Gaza, The Atlantic, 5 January 2009, <http://www.theatlantic.com/doc/200901u/gaza>

34 Marie Colvin, Palestinian Group Hamas Admits that its Fighters are Trained in Iran, Sunday Times, TimesOnline, 9 March 2008, http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/middle_east/article3512018.ece

35 CBC News, Islam, Sectarian Tensions, Shia vs. Sunni across the Middle East, 28 March 2007, <http://www.cbc.ca/news/background/islam/sectarian-tensions.html>

will lead both Sunni and Shia alike to forge an international coalition, in an Islamist Iranian league, so that the total reach of Islamism, overarching both Shia and Sunni, could reach from Morocco to Pakistan. Such a powerful and expansive league would be, at least in part, the reaction of the Islamic world, through Islamism, to confront the dominance of the Western Christian civilization in world economics and politics.

Bernard Lewis makes a chilling assessment of this present trend of Sunni:Shia alliance:

“It is possible for Sunni and Shia to take up the Iranian cause particularly when a people do not have an internal Sunni:Shia divide... The Sunni:Shia difference is not so important for many Moslems. Iranians have plans going far beyond the Middle East extending eastwards to South and Southeast Asia, westwards into Africa... And the impact has been enormous. It has the same kind of powerful impact for example as the French and Russian Revolutions in their days. There is one other point, what I would call the apocalyptic aspect... In Islam as in Judaism, as in Christianity, there is a scenario for the end of time, when the final battle takes place between the forces of good and forces of evil... In the view of a certain section within the Iranian leadership that time is now. For Ahmadinejad and his zealot followers the apocalyptic time has come. For them the time for the Mahdi, an Islamic messiah is already here, the final battle between the forces of good and the forces of evil has already begun... For Ahmamdinejad and his followers with their apocalyptic mindset, mutually assured destruction from the escalating use of mass destruction weapons in war is not a deterrent, it is an inducement. They believe the end of time has come, the final battle is already beginning, and the sooner the better, so the good can go to the delights of paradise.”³⁶

AMERICAN POLICY AND IRAN

The US Policy in the Middle East has bolstered arms sales and security cooperation in the Middle East to smaller Arab states, as well as Saudi Arabia and Egypt, in order to balance Iranian power in the region. The smaller Gulf States are all uneasy about provoking Iran politically and publicly. Privately, they are all coming to the United States looking for ways

36 Bernard Lewis, The Sunni: Shiite Split and the Iranian Threat, Jerusalem Center for Public Affairs, 15 March 2009, available YouTube, http://www.youtube.com/watch?v=7fPoMAz2KgA&feature=channel_page

to reassure or reinforce their security against a perceived Iranian threat.³⁷ The US goal has been to establish a balance of power in the Persian Gulf and keep the United States in a position to hold the balance and counter any challenges.³⁸

The Bush administration has been accused of rejecting constructive opportunities for engaging Iran and it has been criticized for attempting to create a regional alignment of Sunni states against Shia Iran to stoke the fire of ancient enmities between Sunni and Shia.³⁹ However, many argue that the US policy of demobilising Saddam Hussein's Iraq has been a geopolitical gift to Iran, as Iran's main Gulf contender is now, many argue, is much more subservient to its Iranian neighbour.

The US Policy of the new Obama administration has attempted to downsize any American unilateralism, and to initialize a policy of engaging Iran to establish dialogue as an equal morally and politically, however, so far there has been more talk and less action regarding the US-Iran relationship.⁴⁰ Surprising to many is that Iran does not seem to be reacting positively or willing to take the olive branch at all.

Without a doubt Iran maintains huge influence on the stability and security of the Persian Gulf. For example, Iran's influential role in the new parliamentary Shia majority of Iraq is clear. And the Shia needs Iran's support in order to maintain security in Iraq. This has given Iran's revitalized beefed-up role in the region utmost importance.⁴¹ Therefore any US policy to be effective in the Gulf must have Iran aboard.⁴²

37 Voice of America (VOA), *Rising Instability in the Middle East*, 2007 (Online). Available from: <http://www.voanews.com/english/archive/2007-08/2007-08-28-voa61>. (Accessed 3 November 2009).

38 Johar, Hasan & Gawdat Bahgat, Oil and democracy: The American dilemma in the Persian Gulf region. *Comparative Strategy*, 14(2), 1995, p. 180.

39 Payvand's Iran News, *Wider Conflict Threatens*. 2007. (Online). Available from: <http://www.payvand.com/news/07/feb/1142.html> (Accessed 2 November 2009).

40 British Broadcasting Corporation (BBC), *US policy towards Iran shaping up*. 2009 (Online). Available from: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7949233.stm> (Accessed 3 November 2009).

41 Kayhan Barzegar, Iran, New Iraq and the Persian Gulf Political-Security Architecture. *The Iranian Journal of International Affairs*, 20(1), 2008, p. 97.

42 Larry Diamond, Michael McFaul, and Abbas Milani, "A Win-Win U.S. Strategy for Dealing with Iran". *The Washington Quarterly*, 30(1), 2007, pp. 121-122.

GULF NUCLEAR PROLIFERATION

The potential and looming nuclear proliferation in the Persian Gulf Arab states could play out to eventually increase the hegemony of a potential Iranian league.

Amir Tahiri's chilling assessment of the proliferation of nuclear weapons, in the Middle East and Persian Gulf, is foreboding of the great likelihood of conflict with mass destruction weapons in the near future.⁴³

Tahiri records that Iran has "triggered the nuclear race" and many Arab countries are considering, or actively seeking, to have nuclear weapons. Various agreements and cooperation with France, China, Pakistan, and even the US, could enable several nations to acquire nuclear capability: Iran, Syria, Saudi Arabia, Egypt, Qatar, Iraq and Turkey.⁴⁴

Also at the regional level, the six nations in the (Persian) Gulf Cooperation Council (GCC) are working on joint nuclear cooperation for a potentially massive project which could have far reaching possibilities for military development:

"The Persian Gulf Cooperation Council has set up a study group to find a fast track to nuclear power. Having spent more than \$140 billion on arms purchases in the past decade, the oil-rich Arab monarchies that make up the council – Saudi Arabia, Kuwait, Bahrain, the United Arab Emirates, Qatar and Oman – and allies such as Egypt and Jordan would have little difficulty financing a massive nuclear project."⁴⁵

The six nations of the GCC, along with Iraq, which is presently suspended, have a total of 50% of world oil reserves, and just under 22 million Shia, making up 32% of these Gulf countries' total populations. So any nuclear proliferation could eventually be subject to growing Iranian hegemonic influence either through the Shia or sympathetic Sunnis, or a combination of both. This would tremendously empower a bold Iranian league, and so the

43 Amir Tahiri, The Mideast Nuclear-Arms Scramble, New York Post, 14 May 2009, http://www.nypost.com/seven/05142009/postopinion/opedcolumnists/the_mideast_nuclear_arms_scramble_169188.htm

44 Fred Lucas, U.S. Inks Nuclear Deal with Persian Gulf Sheikdom Cited for Human Rights Abuses, CNS News, 14 April 2009, <http://www.cnsnews.com/public/Content/article.aspx?RsrcID=46515>

45 Amir Tahiri, "The Mideast Nuclear-Arms Scramble", New York Post, 14 May 2009, http://www.nypost.com/seven/05142009/postopinion/opedcolumnists/the_mideast_nuclear_arms_scramble_169188.htm

likelihood of nuclear force in armed conflict, would increase manifold from what it is at the moment.

CLASH OF CIVILIZATIONS

It may be that which is growing in the Islamic world is an aggressive Islamism which is able to weld together both Shia and Sunni in auspicious attempts to establish an international Islamic caliphate against the Western Christian foe. So against a common foe, both Sunni and Shia could unite, to prevail in combined strength, at least temporarily, overlooking that which separates them.

The perceived potential for an international Islamic caliphate has electrified many Islamists across the Islamic world. This inspiration is being fanned by Islamist organizations which adhere to an aggressive brand of Islam, and assertively pursue their goal of international diffusion of their aggressive Islam, to dominate a greater footprint around the globe.

Bernard Lewis says Christendom and Islam are struggling for world dominance, or as they would put it world enlightenment. He further highlights that: "Christendom and Islam are two religiously defined civilizations... brought into conflict". Also fundamentalist Islamists regard the decadent West as a source of the evil values and lifestyle that is corroding Muslim society. This is usually directed more to the USA and Israel and will likely be extended to include Europe.⁴⁶

The late Samuel Huntington argues that there is a great possibility for intercultural and inter-religious conflict between future world powers, each united from within through culture and religion, in a multi-polar world. He rejects the idea that the world will easily succumb to Western globalizing forces to displace the interests of both Eastern and Islamic peoples. These non-Western peoples may aggressively pursue their interests through their newly emerging international power blocs.⁴⁷

There is no doubt that a growing fear of the threat of Islam against the west is fanned by explosive statements coming from political and religious leaders within Islam itself. The following quote is just one of many examples of such statements:

46 Bernard Lewis, "The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror", London, Phoenix, 2004, pp. 21, 36-7.

47 Samuel Huntington, "The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order", New York, Simon and Schuster, 1996.

“Libyan Leader Gaddafi has announced that one day Islam will disseminate its power over the European countries. According to him, the riots in the suburbs of Paris in 2005 were only the beginning of the armed struggle of the Muslims against discrimination in Europe. Probably one day Europe will be subordinated to Islam.”⁴⁸

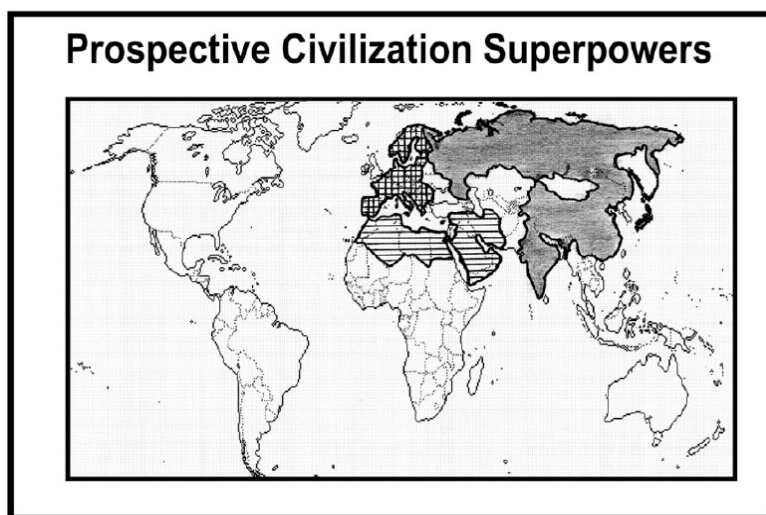
For the Islamists there is the great Satan (USA), the Little Satan (Israel), and Britain and France are described as arrogant. Many of these Islamists suggest the end of arrogance and the ushering in of justice is about here, as Islam may be on the cusp of a worldwide revival. Islamist Imams across the Arab and Islamic world in shrill voices herald the end of the West and the rising of a universal Islamic caliphate.

It does appear that Iran and the Islamic Pan Arab States, several of them making up most of OPEC, may be generally much more embittered against the Christian West and Israel, than they are against other peoples. History and current world events would suggest that there could be a looming civilization clash, between European Christendom and the Islamic world, which would put an Asian conglomerate superpower in an advantageous position for trade with the OPEC countries, even with preferential treatment, including the discounting of oil supplies when price hikes may make oil threateningly expensive.

Huntington collates the world into nine civilization nodes. Based on the concept of civilizational groupings, with a modified iteration of the distribution of future world power, the authors of this paper suggest a tripartite mix of world superpowers: a Christian European Union; Eurasia, largely made up of “eastern mysticism” civilization (a federation amassed around China and Russia); and an Iran-led Pan Arab league of Islamism.⁴⁹ The following map shows the geographic position and expanse of these three potential world superpowers.

48 Fjordman Blog, France to give Nuclear Technology to Libya, Global Politician, 8 April 2007, <http://www.globalpolitician.com/23206-france>

49 James Leigh, Beyond Peak Oil in Post Globalization Civilization Clash, The Open Geography Journal, October, Vol 1, 2008, pp. 15-24, <http://www.bentham.org/open/togeogj/openaccess2.htm>; James Leigh, Death of Nations in Civilization Clash, Nicosia, 2009 Afi (Touch) Editions

Two of these superpowers surely will vie for advantage in the crude oil market, as buyers, with the oil rich Iranian league. Further, in this new world “order”, it may be that both the continents of Latin America and Africa, without significant political or military influence to pursue their own foreign policy, will be vassal states, economically colonized, to supply resources to the main world powers.

The following quote from Ramzi Salman suggests that much of the future in developing relations with OPEC, may be outside the developed West (largely of Christendom) and towards the less developed, but high potential countries or blocs including Asia:

“Given that developing countries will be responsible for most energy demand growth in the future, and given oil’s high energy concentration (in the Persian Gulf) and mobility, developing countries are the natural future partners of the big reserve holders (in the Gulf) on the producing side. The recent visit of the King of Saudi Arabia to China and India speaks for itself as an example of things to come in the dynamics and changes in the energy scene.”⁵⁰

This has huge implications for access to reliable oil supplies at “favoured” prices. It may even be that eventually those states without good relations with

50 Ramzi Salman, Skyrocketing Energy Prices – Cause and Implication, Views from the Middle East, World Energy Council Conference, Copenhagen, Denmark, February, 4, 2006 http://www.wec.dk/arran/doc/rsa_280206.pdf

OPEC (a largely Islamic nations' cartel), will not readily find reliable supplies of oil at any price, as OPEC uses oil as a devastating economic weapon, at least until their own supplies are critically low in another couple of decades. And as non-OPEC nations have rapidly falling oil supplies to export, OPEC is heading to be the world's primary supplier – that is of much more than half the world's dwindling oil in the imminent few years ahead. It could also be anticipated that OPEC will enjoy great civilizational power to wield its oil weapon for its own political agenda.⁵¹

In the face of falling world oil supplies, Paul Roberts says: “We will face a post-oil future – a future that could be marked by recession and even war, as the nations that are importers of prodigious amounts of oil jockey for access to secure oil resources”.⁵² And such conflict, considering the critical international context, could surely involve much of the world. The predicted trend in the dominance of OPEC, Richard Duncan argued, will soon be manifest as OPEC begins to produce more than half of the world's crude oil, as non-OPEC production declines more rapidly.⁵³ Specifically it was forecasted that the world oil production peak would be reached in 2006, and a further prediction that around 2008 OPEC will begin to produce more oil than the rest of the world combined. Whenever this actually does happen, it will give these OPEC nations incredible “petropower”. Also it is interesting to note that both sources of oil, OPEC and non-OPEC, are predicted to have falling production, although OPEC is better off in this trend.

Richard Heinberg is not optimist also: “The human world is going through the beginnings of some very difficult times right now. The calm before the storm is just coming to an end. You can hear the thunder on the horizon right now.”⁵⁴

-
- 51 EIA, Energy Information Administration, World Proved Reserves of Oil and Natural Gas, Most Recent Estimates, 2007, <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html>
Richard A. Kerr and Robert F. Service, What Can Replace Cheap Oil – and When? Science, AAAS, July, 309(5731): 10. 2005, <http://www.sciencemag.org/cgi/content/full/309/5731/101>
- 52 Paul Roberts, Tapped Out, National Geographic, June 2008, <http://ngm.nationalgeographic.com/2008/06/world-oil/roberts-text>
- 53 Richard Duncan, The Peak of World Oil Production and the Road to the Olduvai Gorge, Geological Society of America, Summit, Reno, Nevada, 13 May 2000, <http://dieoff.org/page224.htm>
- 54 Richard Heinberg, Calm Before the Storm (video), 2008, Peak Moment, www.peakmoment.tv

Bernard Lewis has put it tersely when asked what is at stake geopolitically – “the survival of our Western civilization”.⁵⁵

OTHER GEOPOLITICAL CONSIDERATIONS

The importance of the Gulf region for world oil supplies could not be overstated, for example, in the early third millennium, and lately 2006, the Persian Gulf countries (Bahrain, Iran, Iraq, Kuwait, Qatar, Saudi Arabia, and the United Arab Emirates) produced about 28 percent of the world’s oil, while holding more than half of the world’s crude oil reserves. In 2006, the Persian Gulf countries combined exported, via the Strait of Hormuz, roughly one-fifth of world oil supply.⁵⁶

Even further, Richardson has specifically highlighted the strategic importance of the Strait of Hormuz and he says:

“The Strait of Hormuz is a vital node in world energy trade and is the only way by sea into and out of the Persian Gulf. Of all the oil exported from the Gulf, over 90% goes via the strait. The Gulf region, both onshore and offshore, produces close to 30% of the world’s oil... At a time of growing concern about future energy supplies, the Persian Gulf has 57% of all proven oil reserves... The Persian Gulf region is also one of the most politically volatile areas of the world.”⁵⁷

Iran has been willing, even with military force, to stop the flow of oil exports from the Gulf through the Strait of Hormuz.⁵⁸ Iranian leaders have said that Iran will block the Strait of Hormuz if significant political or military

55 Bernard Lewis, Bernard Lewis Explains Islam, CBN News 2008, <http://www.youtube.com/watch?v=NSi330SqtoQ>

56 EIA, Energy Information Administration, Persian Gulf Oil and Gas Exports Fact Sheet, 13 March 2002, <http://www.eia.doe.gov:80/cabs/pgulf2.html>; EIA, Energy Information Administration, Persian Gulf Region, Background, June 2007b, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Persian_Gulf/Background.htm; Michael Richardson, The Sea Lane and Energy Security Lifeline between the Persian Gulf and Asia, in Forbes, A. (editor), Asian Energy Security: Regional Cooperation in the Malacca Strait, Papers in Australian Maritime Affairs, No. 23, Canberra, Australia, Sea Power Centre, 2008, p. 115.

57 Michael Richardson, The Sea Lane and Energy Security Lifeline between the Persian Gulf and Asia, in Forbes, A. (editor), Asian Energy Security: Regional Cooperation in the Malacca Strait, Papers in Australian Maritime Affairs, No. 23, Canberra, Australia, Sea Power Centre, 2008, p. 115.

58 James Philips, Sunni-Shia Conflict and the Future of Gulf Oil (Conference), The Heritage Foundation, 29 September 2007, <http://www.heritage.org/press/events/ev112907b.cfm>

*Leigh . J., Vuković P., Potencijalna hegemonija Irana među islamskim zemljama, MP 1, 2010.
(str. 7-36)*

developments threaten their country – that would halt 20% of the world oil supplies all of which are exported through the Strait,⁵⁹ that is 40% of the world's internationally traded oil. The map below shows the nations of the Persian Gulf and the Gulf chokepoint, the narrow strategically placed, yet vulnerable, Strait of Hormuz on the coast of Iran.⁶⁰

The Persian Gulf countries Abu Dhabi, Kuwait, Iraq and Saudi Arabia are best positioned to be able to produce significant amounts of oil (before even their production begins to dwindle) for on average the next 15 next years. Influence and good relations with this region for the other superpowers are increasingly vital for their continued supplies of oil.

CONCLUDING COMMENT

As world oil production decreases, along with declining world oil reserves, Islamic OPEC will produce more than half the world's oil. With oil reserves increasingly concentrated in a few OPEC nations in the Gulf, the region will be increasingly influential and powerful.

The Gulf mix of Shia and Suni populations, with the Shia concentrated over the oil fields and installations, make for the genesis of dramatic political

59 Julian Borger, Iran Opens New Naval Base at Mouth of Persian Gulf, guardian.co.uk, 29 October 2008, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/oct/29/iran>

60 Juan Cole http://www.juancole.com/2008_05_01_juancole_archive.html

scenarios in the near future. The possibility of Iran growing in influence to become the region's hegemon, with reach over a whole league of nations, would tip the balance of regional power decisively to Iran.

Within a new world order, of a tripartite mix of continent-wide civilization superpowers, an Iran-led Sunni:Shia Islamist coalition, across large stretches of the Islamic world, with aggressive revolutionary and apocalyptic inspiration from Teheran, may be the launch pad for attempted far-reaching Islamist influence. This Islamist bloc, rich in oil, and therefore petropower, and awash in nuclear weapons, could usher in a host of dramatic world events and trends.

LITERATURE

1. The Arabist, Factbox on Sunni/Shiite Divide, 30 January 2007, <http://arabist.net/archives/2007/01/30/handy-factbox-on-sunnishia-divide/> (Accessed 3 October 2009).
2. The Population of Shia, How Many Shia are there in the World? http://www.islamicweb.com/beliefs/cults/shia_population.htm (Accessed 10 October 2009).
3. Bahgat Gawdat, Security in the Persian Gulf: Perils and Opportunities. *Contemporary Security Policy*, 29(2), 2008, pp. 310-311, 313.
4. Bahgat Gawdat and Hasan Johar, Oil and democracy: The American dilemma in the Persian Gulf region. *Comparative Strategy*, 14(2), 1995, p. 180 (Accessed 4 July 2009).
5. Barnes Joe and Jaffe Amy Myers, The Persian Gulf and the Geopolitics of Oil. *Survival*, 48(1), 2006, p. 153.
6. Barzegar Kayhan, Iran, New Iraq and the Persian Gulf Political-Security Architecture. *The Iranian Journal of International Affairs*, 20(1), 2008, p. 97.
7. Le Billon Philippe and El Khatib Fouad, "From Free Oil to 'Freedom Oil'?" Terrorism, War and US Geopolitics in the Persian Gulf. *Forthcoming in Geopolitics*, 2003 p. 8.
8. Borger Julian, Iran Opens New Naval Base at Mouth of Persian Gulf, [guardian.co.uk](http://www.guardian.co.uk), 29 October 2008, <http://www.guardian.co.uk/world/2008/oct/29/iran> (Accessed 2 July 2009).
9. Borr Reza Hossein, Iran Extends its Influence in Afghanistan and Pakistan, *Global Politician*, 28 May 2009, <http://www.globalpolitician.com/25651-iran-afghanistan-pakistan> (Accessed 3 August 2009).

10. British Broadcasting Corporation (BBC) *US policy towards Iran shaping up*. 2009 (Online). Available from: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7949233.stm> (Accessed 3 November 2009).
11. CBC News, Islam, Sectarian Tensions, Shia vs. Sunni across the Middle East, 28 March 2007, <http://www.cbc.ca/news/background/islam/sectarian-tensions.html> (Accessed 3 July 2009).
12. Cole Juan, Informed Comment: Thoughts on the Middle East, History and Religion, 31 May 2008, http://www.juancole.com/2008_05_01_juancole_archive.html (Accessed 3 June 2009).
13. Cole Juan, quoted in Schuster Mike, The Partisans of Ali, Iraq War Deepens Sunny-Shia Divide, npr, 20 November 2008, www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=7411762 (Accessed 15 July 2009).
14. Colvin Marie, Palestinian Group Hamas Admits that its Fighters are Trained in Iran, Sunday Times, TimesOnline, 9 March 2008, http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/middle_east/article3512018.ece (Accessed 3 July 2009).
15. Dajani Jamal, The New Danger in the Middle East: Unemployment, Link TV, 13 February 2009, <http://www.linktv.org/mosaic/mir> (Accessed 6 July 2009).
16. Diamond Larry, McFaul Michael and Milani Abbas, A Win-Win U.S. Strategy for Dealing with Iran. *The Washington Quarterly*, 30(1), 2007, pp. 121-2.
17. Duncan Richard, The Peak of World Oil Production and the Road to the Olduvai Gorge, Geological Society of America, Summit, Reno, Nevada, 13 May 2000, <http://dieoff.org/page224.htm> (Accessed 3 July 2009)..
18. EIA, Energy Information Administration, Persian Gulf Oil and Gas Exports Fact Sheet, 13 March 2002, <http://www.eia.doe.gov:80/cabs/pgulf2.html> (Accessed 3 July 2009).
19. EIA, Energy Information Administration, World Proved Reserves of Oil and Natural Gas, Most Recent Estimates, 2007a, <http://www.eia.doe.gov/emeu/international/reserves.html> (Accessed 6 August 2009).
20. EIA, Energy Information Administration, Persian Gulf Region, Background, June 2007b, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Persian_Gulf/Background.html (Accessed 9 July 2009).

21. EIA, Energy Information Administration, World Crude Oil Production, 1997 to Present, 15 March 2009, www.eia.doe.gov/emeu/ipsr/t11d.xls (Accessed 8 August 2009).
22. El-Badri Abdalla Salem, (OPEC Secretary General), Oil Outlook and Investment Challenges, Presentation, Nicosia Chamber of Commerce, 16 January 2008.
23. Fjordman Blog, France to give Nuclear Technology to Libya, Global Politician, 8 April 2007, <http://www.globalpolitician.com/23206-france> (Accessed 8 July 2009).
24. Heinberg Richard, Calm Before the Storm (video), Peak Moment, 2008, www.peakmoment.tv (Accessed 2 June 2009).
25. Henderson Simon, Facing Iran's Challenge: Safeguarding Oil Exports from the Persian Gulf. *The Washington Institute for Near East Policy*, 1112, 2006, p. 1.
26. Hirst David, Analysis, Arab Leaders Watch in Feat as Shia Emancipation Draws Near, guardian.co.uk. 27 January 2005, www.guardian.co.uk/world/2005/jan/27/iraq.davidhirst/print (Accessed 2 July 2009).
27. Huntington Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon and Schuster, 1996.
28. Iran Coverage, *How to prevent war at the Strait of Hormuz*. 2008 (Online). Available from: <http://irancoverage.com/2008/01/18/how-to-prevent-war-at-the-strait-of-hormuz/> (Accessed 2 November 2008).
29. Joffe, George E, Territory, state and nation in the Middle East and North Africa. In: Clive H. Schofield and Richard N. Schofield(eds.) *World Boundaries Volume 2: the Middle East and North Africa*. Routledge, London, 1989, pp. 231, 233.
30. Kaplan Robert, Iran's Postmodern Beast in Gaza, *The Atlantic*, 5 January 2009, <http://www.theatlantic.com/doc/200901u/gaza> (Accessed 3 June 2009).
31. Kerr, Richard A. and Service Robert F., What Can Replace Cheap Oil – and When? *Science*, AAAS, July 2005, 309(5731): 10. <http://www.sciencemag.org/cgi/content/full/309/5731/101> (Accessed 3 August 2009).
32. Leigh, James, Beyond Peak Oil in Post Globalization Civilization Clash, *The Open Geography Journal*, October 2008, Vol 1, pp. 15-24, <http://www.bentham.org/open/togeogj/openaccess2.htm> (Accessed 5 July 2009).
33. Leigh James, *Death of Nations in Civilization Clash*, Nicosia 2009, Afi (Touch) Editions.

34. Lewis Bernard, *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror*, London, Phoenix, 2004.
35. Lewis Bernard, Bernard Lewis Explains Islam, CBN News, 2008
<http://www.youtube.com/watch?v=NSi330SqtoQ> (Accessed 3 June 2009).
36. Lewis Bernard, *The Sunni:Shiite Split and the Iranian Threat*, Jerusalem Center for Public Affairs, 15 March 2009, available YouTube, http://www.youtube.com/watch?v=7fPoMAz2KgA&feature=channel_page (Accessed 6 August 2009).
37. Lowe Robert and Spencer Claire, *Iran, Its Neighbors and the Regional Crises* (London: Chatham House), 2006, at <http://www.chathamhouse.org.uk> (Accessed 2 November 2009).
38. Lucas Fred, U.S. Inks Nuclear Deal with Persian Gulf Sheikdom Cited for Human Rights Abuses, CNS News, 14 April 2009, <http://www.cnsnews.com/public/Content/article.aspx?RsrcID=46515> (Accessed 18 July 2009).
39. Luft Gal, *Sunni-Shia Conflict and the Future of Gulf Oil* (Conference), The Heritage Foundation, 29 September 2007, <http://www.heritage.org/press/events/ev112907b.cfm> (Accessed 18 June 2009).
40. Maleki Abbas, *Extremism in Islamic Shi'ite's Faith. In: Roots and Routes of Democracy and Extremism, Porvoo, Finland 10-12 October 2005*. pp. 7-8.
41. Mokhtari Fariborz, *Security in the Persian Gulf: Is a Security Framework Possible? American Foreign Policy Interests*, 26(1), 2004, p. 3.
42. Nasr Vali, *When the Shiites Rise*, Foreign Affairs, July/August 2006, <http://www.foreignaffairs.org/20060701faessay85405/vali-nasr/when-the-shiites-rise.html> (Accessed 18 August 2009).
43. OPEC Facts and Figures, (2007), <http://www.opec.org/home/PowerPoint/Reserves/OPEC%20share.htm> (Accessed 19 July 2009).
44. Payvand's Iran News, *Wider Conflict Threatens*. 2007. (Online). Available from: <http://www.payvand.com/news/07/feb/1142.html> (Accessed 2 November 2009).
45. Pfeiffer Dale Allen, *The End of the Oil Age*, Centre for Research on Globalization, 30 July 2003, <http://www.globalresearch.ca/articles/PFE307A.html> (Accessed 12 June 2009).
46. Philips James, *Sunni-Shia Conflict and the Future of Gulf Oil* (Conference), The Heritage Foundation, 29 September 2007, <http://www.heritage.org/press/events/ev112907b.cfm> (Accessed 8 August 2009).

47. Richardson Michael, The Sea Lane and Energy Security Lifeline between the Persian Gulf and Asia, in Forbes, A. (editor), *Asian Energy Security: Regional Cooperation in the Malacca Strait*, Papers in Australian Maritime Affairs, No. 23, Canberra, Australia, Sea Power Centre, 2008.
48. Roberts Paul, Tapped Out, National Geographic, June 2008, <http://ngm.nationalgeographic.com/2008/06/world-oil/roberts-text> (Accessed 1 July 2009).
49. Sajedi Amir, Geopolitics of the Persian Gulf Security: Iran and the United States. *IPRI Journal*, 9(2), 2009, pp. 77-79.
50. Salman Ramzi, Skyrocketing Energy Prices – Cause and Implication, Views from the Middle East, World Energy Council Conference, Copenhagen, Denmark, February, 4, 2006 http://www.wec.dk/arran/doc/rsa_280206.pdf (Accessed 15 July 2009).
51. Schofield Richard, Boundaries, territorial disputes and the GCC states. In: David E. Long and Christian Koch (eds.) *Gulf Security in the twenty-first century*. The Emirates Center for Strategic Studies and Research, Abu Dhabi, 1997 pp. 134-135, 146, 168.
52. Schuster Mike, The Partisans of Ali, Iraq War deepens Sunny-Shia Divide, 20 November 2008, www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=7411762 (Accessed 4 September 2009).
53. Stratfor, The Persian Gulf: Rising Shia and Uneasy Sunnis, Stratford Global Intelligence, 19 December 2007, http://www.stratfor.com/analysis/persian_gulf_rising_shia_and_uneasy_sunnis (Accessed 213 July 2009).
54. Stratfor, Iran, Afghanistan, Pakistan: The Three-way Summit, Stratfor Global Intelligence, 24 May 2009, http://www.stratfor.com/analysis/20090522_iran_afghanistan_pakistan_three_way_summit (Accessed 19 August 2009).
55. Tahiri Amir, The Mideast Nuclear-Arms Scramble, New York Post, 14 May 2009, http://www.nypost.com/seven/05142009/postopinion/opedcolumnists/the_mideast_nuclear_arms_scramble_169188.htm (Accessed 19 August 2009).
56. Voice of America (VOA) *Rising Instability in the Middle East*. 2007 (Online). Available from: <http://www.voanews.com/english/archive/2007-08/2007-08-28-voa61> (Accessed 3 November 2009).

*Leigh . J., Vuković P., Potencijalna hegemonija Irana među islamskim zemljama, MP 1, 2010.
(str. 7-36)*

57. Warren Mackenzie, The List: A Guide to Oil for Dummies, Houston Chronicle, 25 June 2008, http://blogs.chron.com/txpotomac/the_list/ (Accessed 19 August 2009).
58. Wikipedia, Demographics of Islam, 16 November 2008, Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Islam (Accessed 19 August 2009).

Prof. James LEIGH i Predrag VUKOVIĆ

**POTENCIJALNA HEGEMONIJA IRANA
MEĐU ISLAMSKIM ZEMLJAMA PROIZVOĐAČIMA NAFTE –
IMPLIKACIJE ZA GEOPOLITIKU NAFTE**

APSTRAKT

Poslednjih decenija snabdevanje naftom u svetu sve više je u rukama islamskih zemalja oko Persijskog zaliva. Činjenica da se u ovim zemljama beleži visok nivo proizvodnje i da one poseduju najveći udeo u svetskim rezervama nafte, mogla bi da bude od veoma velike važnosti. Ova „naftna sila” bi mogla da dovede do određenih stratejskih geopolitičkih promena ukoliko se nafta koristi kao ekonomsko i političko oružje. Sasvim je moguće da apokaliptično obraćanje militantnog islamizma koji dolazi iz Irana poveže šiite i sunita u regionu u težnji da se stvori svetski islamski „kalifat”. To bi moglo da dovede do nove trojne podele supersila od kojih bi jednu činio blok islamskih zalivskih zemalja bogatih naftom. Druge dve supersile bi se borile da održe uvoz nafte iz islamskih zemalja proizvođača nafte koje bi mogle da podpadnu pod dominaciju Irana.

Ključne reči: Iran, islamizam, šiiti, suniti, nafta, Persijski zaliv, OPEC, geopolitika, nuklearno oružje, sukob civilizacija

INTERNATIONAL CONVENTION FOR THE PROTECTION OF ALL PERSONS FROM ENFORCED DISAPPEARANCE

ABSTRACT

Adoption of the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance represents victory of a decade long initiative to fight the impunity for this hideous crime. The author presents the Convention and analyses some troubling issues which may undermine the overwhelming optimism about its adoption. First part of the article introduces the problem of enforced disappearance. Insight into the history of the legal regulation of the problem has been given in the second part. Third part presents key segments of the Convention, while final, fourth part, shed some light on the perspectives of the implementation of the Convention.

Key words: enforced disappearance, human rights, International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, Committee on Enforced Disappearance

THE PROBLEM OF ENFORCED DISAPPEARANCE

International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance introduced new human right into the sphere of international law – *right of any person not to be subjected to enforced disappearance*.² Although the right is new, the practice of enforced disappearances is not.

1 Tatjana Milić is a member of the Serbian branch of the International Law Association. She holds MSc degree from the Faculty of Political Sciences, Department of International Studies (University of Belgrade). E-mail: tatjana.milic@gmail.com.

2 See: Preamble, International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, (further *the Convention*), Internet: <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/disappearance-convention.pdf> 30/10/2008.

History of the crime of enforced disappearance

Practice of the enforced disappearances can be linked back to notorious 1941 *Nacht und Nebel Erlass* (eng. *Night and Fog Decree*). This act, as its name implies, introduced enforced disappearance as a measure against the population of the occupied territories and was justified by the reasons of security of Third Reich or occupying forces. In December 1941 the authorities proclaimed following statement: "Within the occupied territories, communistic elements and other circles hostile to Germany have increased their efforts against the German State and the occupying powers since the Russian campaign started. The amount and the danger of these machinations oblige us to take severe measures as a deterrent. First of all the following directives are to be applied:

I. Within the occupied territories, the adequate punishment for offences committed against the German State or the occupying power which endangers their security or a state of readiness is on principle the death penalty.

II. The offences listed in paragraph I as a rule are to be dealt with in the occupied countries only if it is probable that sentence of death will be passed upon the offender, at least the principal offender, and if the trial and the execution can be completed in a very short time. Otherwise the offenders, at least the principal offenders, are to be taken to Germany.

III. Prisoners taken to Germany are subjected to military procedure only if particular military interests require this. In case German or foreign authorities inquire about such prisoners, they are to be told that they were arrested, but that the proceedings do not allow any further information.

IV. The Commanders in the occupied territories and the Court authorities within the framework of their jurisdiction are personally responsible for the observance of this decree.

V. The Chief of the High Command of the Armed Forces determines in which occupied territories this decree is to be applied. He is authorized to explain and to issue executive orders and supplements."³ Soon after, persons were arrested by the Gestapo or other units and secretly transported to Germany and information about their whereabouts was not given.⁴ However, the end of World War II was not the end of practice of enforced disappearances.

3 Nazi Conspiracy and Aggression, Vol. 7, Document No. L – 90, Internet: <http://www.avalon.law.yale.edu/imt/1-90.asp> 30/10/2008.

4 Field Marshall Keitel issued the following order to enforce *Nacht und Nebel Erlass*: "Effective and lasting intimidation can only be achieved either by capital punishment or by measures which leave the relatives and the population in the dark about the fate of the culprit.

Regimes in Haiti, Brazil and Guatemala in the 1960s were using enforced disappearance as an “instrument to control society at large and repress all political opposition”.⁵ In Asia, from the 1970s enforced disappearances were practiced in Philippines, Sri Lanka, India, Nepal, Pakistan, Indonesia, Thailand, China, Myanmar, North and South Korea and in Afghanistan.⁶ Latin America experienced systematic practice of enforced disappearances in 1970s and 80s. Argentina, El Salvador, Chile and Guatemala were most notorious by *desaparición forzada*.⁷ Bolivia, Brazil, Colombia, Dominican Republic, Ecuador, Haiti, Honduras, Mexico, Nicaragua, Paraguay, Peru, Uruguay and Venezuela also have a history of enforced disappearances.⁸

North Africa and Middle East suffered mostly in 80s and 90s (Iran, Iraq, Algeria, Morocco, Egypt, Turkey, Saudi Arabia, Yemen, Jordan, Lebanon, Syria and Israel).⁹ Although in Sub-Saharan region people are victims of

Deportation to Germany serves this purpose.” Nuremberg Trial Proceedings Vol. 6, para. 181, Internet: <http://www.avalon.law.yale.edu/imt/01-25-46.asp> 30/10/2008 (emphasis added).

- 5 An Vranckx, A long road towards universal protection against enforced disappearance, 2007, p. 4, Internet: <http://www.ipisresearch.be/download.php?id=152> 30/10/2008.
- 6 UN Working Group on Enforced and Involuntary Disappearances (UNWGED) has expressed its concern about growing number of cases of enforced disappearances in Pakistan, Philippines, Sri Lanka and Thailand. Statement by UNWGED on the Occasion of the International Day of Disappeared, 28 August 2008, Internet: <http://www2.ohchr.org/english/issues/disappear/index.htm> 30/10/2008.
- 7 Most cases of enforced disappearances in Argentina occurred under military junta. It is estimated that over 30000 people disappeared. See: An Vranckx, A long road towards universal protection against enforced disappearances, op. cit., p. 4, note 15; Proyecto Desaparecidos, Internet: <http://www.desaparecidos.org/arg/victimas/eng.html> 31/10/2008. In Chile, the National Commission on Truth and Reconciliation and its successor, the National Corporation on Reparation and Reconciliation documented more than 3000 enforced disappearances. See: Amnesty International, Chile: The case against Augusto Pinochet, AMR 22/004/2008, 16 October 2008. In Guatemala, estimated number of people disappeared is 30000, Enforced Disappearances Information Exchange Center, Internet: <http://www.ediec.org/en/world-map/regional-overview/americas> 31/10/2008.
- 8 Federation Latinoamericana de Asociaciones de Familiares de Detenidos Desaparecidos (FEDEFAM) estimates that more than 90 000 peoples were subjugated to enforced disappearances, Internet <http://www.desaparecidos.org/fedefam/eng.html> 31/10/2008.
- 9 In Algeria the number of disappeared is in variation between 3000 and 8000 people. See: Enforced Disappearances Information Exchange Center, available at <http://www.ediec.org/en/world-map/regional-overview/north-africa-and-middle-east> 31/10/2008; International Center for Transitional Justice, Internet: <http://www.ictj.org/en/where/region5/508.html> 31/10/2008.

enforced disappearances these cases are not reported.¹⁰ There is a reasonable doubt that enforced disappearances did occur during internal violence and conflicts.¹¹ Europe was confronted with problem of enforced disappearances in the eve of the 20th century in the regions of former Yugoslavia, Belarus, Russian Federation (mostly Chechnya), Ukraine and Uzbekistan.

Recent practice of enforced disappearance

In its Human Rights Agenda for the New Administration of the United States Human Rights Watch suggested that president Obama should “put a definitive end to the CIA’s secret detention program in which apprehended individuals “disappeared *without acknowledgment* into unknown detention facilities and without access to anyone but their jailors and interrogators” and “sign and press the Senate to ratify the Convention against Enforced Disappearance to signal an intention to never again engage in such practices”.¹² Former U.S. President George W. Bush admitted in September 2006 that secret detentions were practiced in the course of “War on Terror”.¹³ UN Working Group on Enforced and Involuntary Disappearances in its 2007 Report has stated concern about the “continuing policy and practice of rendition by the United States of America”.¹⁴

10 UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, *Civil and Political Rights Including the Questions of Disappearances and Summary Executions, Question of Enforced or Involuntary Disappearances, Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, E/CN.4/2005/65, 23 December 2004, p. 9, para. 9.

11 *Enforced Disappearances Information Exchange Center* points out that there is “an enormous gap between the numbers of the NGOs and the communications the UNWGEID receives. This gap can be seen as proof of the underreporting. A survey carried out by Linking Solidarity showed that the UNWGEID had received communication on little more than 2100 cases of enforced disappearances in the region, whereas according to the total numbers (an average of figures of local and international NGOs) more than 30,000 enforced disappearances had been counted”. Internet: <http://www.ediec.org/world-map/regional-overview/sub-sahara> 17/11/ 2009.

12 US: Human Rights Agenda for the New Administration, Human Rights Watch, Internet: <http://www.hrw.org/en/news/2008/11/14/us-human-rights-agenda-new-administration> 26/11/2008 (emphasis added).

13 See: “Off the record: U.S. responsibility for the enforced disappearances in the “War on Terror”, joint report by Amnesty International, Cageprisoners, the Center for Constitutional Rights, the Center for Human Rights and Global Justice at NYU School of Law, Human Rights Watch and Reprieve, 2007 and The United States’ “Disappeared”: The CIA’s Long-Term “Ghost Detainees”, Human Rights Watch Briefing Paper, October 2004.

14 UN Human Rights Council, *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social And Cultural Rights, Including the Right to Development*,

The total number of enforced disappearances in the world is unknown as only reported cases could be taken into consideration. The UN Working Group on Enforced and Involuntary Disappearances reported that since its inception it has transmitted 52 952 cases to Governments, but that there are still 42 393 cases under its active consideration.¹⁵ It sums up to 95 345 reported cases of enforced disappearances in 79 States.¹⁶ In its statement on the occasion of the International Day of the Disappeared¹⁷ Working Group expressed concerns “over growing number of cases of enforced disappearances occurring throughout the world, particularly in Chad, Pakistan, the Philippines, Sri Lanka, Sudan and Thailand”.¹⁸ In the most recent report, the Working Group stated that it has transferred 1203 new cases to the Governments; 83 of them allegedly occurred in the period of the latest review, from 1 December 2007 till 30 November 2008.¹⁹

LEGAL REGULATION OF THE PROBLEM OF ENFORCED DISAPPEARANCE

Enforced disappearance as violation of multiple human rights

The problem of enforced disappearances was previously addressed as a violation of multiple human rights i.e. right to life, liberty and security; right not to be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or

Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances, A/HRC/7/2, 10 January 2008, p. 85, para. 401.

15 UN Human Rights Council, *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social And Cultural Rights, Including the Right to Development*, *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, A/HRC/10/9, 6 February 2009, p. 2.

16 *Ibidem*.

17 The August 30th was established as the (International) Day of Disappeared in 1983 by the Latin American non-governmental organization FEDEFAM (*Federación Latinoamericana de Asociaciones de Familiares de Detenidos-Desaparecidos*).

18 Statement by UNWGEID on the Occasion of the International Day of Disappeared, 28 August 2008, Internet: <http://www2.ohchr.org/english/issues/disappear/index.htm> 30/10/2008.

19 UN Human Rights Council, *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social And Cultural Rights, Including the Right to Development*, *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, A/HRC/10/9, 6 February 2009, p. 2. The Group transmitted cases to Governments of Algeria, Argentina, Bangladesh, Cameroon, Chad, Colombia, India, Indonesia, the Islamic Republic of Iran, Iraq, Japan, Libyan Arab Jamahiriya, Mexico, Morocco, Namibia, Nepal, Pakistan, Peru,

punishment; right to recognition everywhere as a person before the law; right not to be subjected to arbitrary arrest, detention or exile; right to an effective remedy by the competent national tribunals for acts violating the fundamental rights granted by the constitution or by law; right to a fair and public hearing by an independent and impartial tribunal, in the determination of rights and obligations and of any criminal charge against person.

These rights are confirmed at the universal level in the Universal Declaration of Human Rights (1948),²⁰ International Covenant on Civil and Political Rights (1966),²¹ Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (1984), Body of Principles for the Protection of All Persons under any form of Detention or Imprisonment (1988) and Principles on the Effective Prevention and Investigation of Extra-legal, Arbitrary and Summary Executions.²² Practice of enforced disappearances also violates many of the rights enshrined in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966) such as right to social security or protection of family.²³

The problem of enforced disappearances was addressed at regional level as a violation of human rights protected by the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms (1950),²⁴ American Convention on Human Rights (1969)²⁵ and African Charter of Human and Peoples' Rights (1981).

Philippines, the Russian Federation, Sri Lanka, Sudan, Switzerland, Thailand, Turkey, Viet Nam, Yemen and Zimbabwe. In the period under review there is one outstanding (not clarified) case reported to the Working Group.

20 See: Articles: 3, 5, 6, 8, 9 and 10.

21 See: Articles: 7, 9, 14 and 16.

22 The first instrument is adopted by General Assembly Resolution 43/173 (9 December 1988) and the second one in the annex to Economic and Social Council Resolution 1989/65 of 24 May 1989 which was finally adopted in the General Assembly resolution 44/162 of 15 December 1989.

23 See: Articles 9 and 10.

24 See: European Court of Human Rights, *Kurt v. Turkey*, 1998. *Timurtas v. Turkey*, 2000; *Çiçik v. Turkey*, 2001. See: Gobind Singh Sethi, The European Court of Human Rights' Jurisprudence on Issues of Forced Disappearances, *Human Rights Brief*, Volume 8, Issue 3, 2001, p. 29.

25 See: Inter-American Court on Human Rights, *Velásquez - Rodríguez v. Honduras*, 1988, *Caballero Delgado e Santana v. Colombia*, 1995, *Blake v. Guatemala*, 1998.

Legal regulation of enforced disappearance per se

The process of regulating the enforced disappearances as a specific human rights violation started with the work of UN Commission for Human Rights and General Assembly. In its Resolution 33/1973, the Assembly expressed concern about the practice of enforced and involuntary disappearances in various parts of the world and called upon Governments to investigate such cases, to ensure protection of human rights of detained persons and full accountability of law enforcement and security agencies in discharge of their duties.²⁶ The General Assembly designated the Commission for Human Rights to consider the problem and make recommendations. The Commission, “convinced of the need to take appropriate action”, consulted Governments and decided to establish a special mechanism to “examine question relevant to enforced and involuntary disappearances” – the Working Group on Enforced and Involuntary Disappearance.²⁷

However, the initiative to regulate the problem of enforced disappearance in the form of convention was first presented by the human rights NGOs at the Human Rights Institute of the Paris Bar Association colloquium in 1981.²⁸ Further initiatives came from the South-American organisations and associations of relatives of victims of enforced disappearance.

In 1992 the General Assembly adopted *Declaration on the Protection of All Persons from Enforced Disappearances*²⁹ which has qualified the act of enforced disappearance as “an offence to human dignity” and condemned it as a “grave and flagrant violation of the human rights and fundamental freedoms”.³⁰ The Declaration proclaimed that “no State shall practice, permit or tolerate enforced disappearances”.³¹

Nevertheless, it was the draft of a regional instrument that inspired adoption of this declaration. Organisation of American States (OAS) adopted *Inter-*

26 UN General Assembly, Resolution “*Disappeared persons*” of 20 December 1978, A/33/173.

27 UN Commission on Human Rights, Resolution 20 (XXXVI): *Question of missing and disappeared persons*, 1563rd Meeting, 29 February 1980.

28 Kirsten Anderson, *How effective is the Enforced Disappearance Convention?*, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 7, Issue 2, October 2006, p. 266.

29 UN General Assembly, *Declaration on the Protection of all Persons from Enforced Disappearance*, 18 December 1992, A/RES/47/133.

30 Article 1 of the Declaration.

31 Article 2 of the Declaration.

American Convention on Forced Disappearance of Persons on 9 June 1994 which entered into force on 28 March 1996.³² This instrument was the first legally binding document which prohibited enforced disappearance *per se*.

The final step towards the establishment of universal right not to be subjected to enforced disappearance was undertaken by the Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights of the Commission on Human Rights. The Sub-commission adopted the first draft in 1998.³³ The Commission on Human Rights established an Inter-sessional Open-ended Working Group in 2001 with the task of drafting a “legally binding normative instrument for the protection of all persons from enforced disappearance”.³⁴ The Working Group finished with the entrusted work in September 2005.³⁵ United Nations General Assembly adopted the *International Convention for the Protection of All Persons from the Enforced Disappearance* at the 61st session on 20 December 2006.³⁶

INTERNATIONAL CONVENTION FOR THE PROTECTION OF ALL PERSONS FROM ENFORCED DISAPPEARANCE

International Convention for the Protection of All Persons from the Enforced Disappearance is the first *universal* treaty that states the *right of any person not to be subjected to enforced disappearance*.³⁷ The system of protection is based on four key elements: prohibition, prevention, monitoring and punishment.

Definition of enforced disappearance

The Convention defines enforced disappearance as an “arrest, detention, abduction or any other form of deprivation of liberty by agents of the State or

32 Convention was adopted at the 24th regular session of the OAS General Assembly. There are 13 State Parties. United States were not among signatories and they have not ratified the Convention.

33 Presiding of the working group that drafted Convention was a UN Special Rapporteur for Haiti, Louis Joinet, author of the draft text of 1992 Declaration on Enforced Disappearance.

34 UN Commission on Human Rights, Resolution 2001/46, para. 12.

35 Chairman of the working group was French Ambassador Bernard Kessedjian.

36 Convention was adopted as a Resolution A/RES/61/177. Human Right Council in its first resolution on 29 June 2006 adopted text of the Convention, A/HRC/RES/1/1. Third Committee of the General Assembly adopted the text on 13 November 2006, 61st session of GA UN, Third Committee, 45th meeting, A/61/488.

37 The Preamble of the Convention.

by persons or groups of persons acting with the authorization, support or acquiescence of the State, followed by a refusal to acknowledge the deprivation of liberty or by concealment of the fate or whereabouts of the disappeared person, which place such a person outside the protection of the law”.³⁸ Constituent elements of the crime of enforced disappearance are:

- a) Deprivation of liberty in any form,
- b) State act *i.e.* it is an act conducted by State agents *or* persons or group of persons have acted with the authorization, support or acquiescence of the State,
- c) Refusal to acknowledge deprivation or concealment of information on whereabouts of person which places person deprived of liberty outside the protection of law.

The first element is the deprivation of liberty. Deprivation of liberty implies primarily restriction of physical freedom *i.e.* freedom to act or move.³⁹ However, whether a person is deprived of liberty or not depends from the circumstances in each concrete case and includes examination of criteria such as a form of deprivation, its duration and effects.⁴⁰ Article 1 of the Convention enumerates as forms of deprivation of liberty an arrest, detention and abduction.⁴¹ However, the list is not exhausted as suggested by the wording “or any other form of deprivation of liberty”.⁴²

The second element of the definition of the enforced disappearance is a State involvement in the crime. The Convention excludes from the definition of enforced disappearance acts committed by non-state actors.

Drafting history reveals differing views on the exclusion of acts not attributable to a State from the definition. Some delegations expressed concerns about the confusion of different law corpuses and legitimizing non-state actors on international plane, while others advocated their inclusion into definition.⁴³ International expert charged by the Human Rights Commission to examine the

38 Article 2 of the Convention.

39 See Otto Triffterer (ed.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, 2008, p. 268, footnote 579.

40 See: ECtHR, *Guzzardi v. Italy*, 7 May 1981, para. 92.

41 These forms were also enumerated in Article 7(2) (i) of the Rome Statute.

42 Other forms of deprivation of liberty may include: slavery, forced labour, forced placement in certain locations *e.g.* psychiatric institutions.

43 See: Report of first session of Inter-sessional open-ended working group to elaborate a draft legally binding normative instrument for the protection of all persons from enforced disappearance, E/CN.4/2003/71.

existing international criminal and human rights framework for the protection of persons from enforced or involuntary disappearances concluded: “*Since the concealment of all facts surrounding this crime is part of its definition, it is often very difficult to know whether the perpetrators acted with or without “the authorization, support or acquiescence of the State”.* This problem was also acknowledged by the drafters of the international convention on the protection of all persons from forced disappearances when referring, in article 1.2, to instruments containing “provisions of broader application”. In order to ensure “full protection” from enforced disappearance, a future binding instrument, at least in relation to domestic criminal law, should, therefore, equally apply to State and organized non-State actors.”⁴⁴

The Council of Europe’s Committee on Legal Affairs and Human Rights also advocated inclusion of acts committed by non-state actors into definition of enforced disappearance.⁴⁵ The UN Working group’s general comment on the definition of enforced disappearance concludes that the crime should be defined in a manner that “clearly distinguishes it from related offences such as abduction or kidnapping.”⁴⁶

Advocating wider definition of the crime of enforced disappearance may be justifiable if we have in mind that the Statute of International Criminal Court includes acts of political organisations in the scope of enforced disappearance as crime against humanity.⁴⁷ However, solution accepted in the Article 2 of the Convention could be interpreted in the following way. States and not non-state actors are the Parties to the human rights protection instruments. They are obliged to provide legal protection of persons deprived of liberty. If a State doesn’t investigate enforced disappearances committed by non-state actors it is failing to provide protection to individuals under its jurisdiction. Therefore, the Convention has proscribed an obligation of State to “take appropriate measures to investigate acts defined in article 2 committed by persons or groups of persons acting *without* the authorization, support or acquiescence of the State and to bring those responsible to justice“.⁴⁸

44 Report submitted by Mr. Manfred Nowak pursuant to paragraph 11 of Commission’s resolution 2001/46, E/CN.4/2002/71, 8 January 2002.

45 Council of Europe, Parliamentary Assembly, Report on Enforced disappearances of 19 September 2005, Doc. 10679.

46 UNWGEID’s General Comment on the definition of enforced disappearances, Internet: http://www2.ohchr.org/english/issues/disappear/docs/disappearance_gc.doc 31/10/2008.

47 Article 7(2) (i) of the Statute of the International Criminal Court (Rome Statute).

48 Article 3 of the Convention (emphasis added).

Refusal or denial of disappearance is the third characteristic of the crime of enforced disappearance. By denying that a disappearance has happened or by refusing to disclose the information on the whereabouts of a person, a State is automatically placing him or her outside the protection of law. A refusal of acknowledgment of disappearance or concealment of information on the whereabouts of deprived person is an element that helps us to differentiate between enforced disappearance and similar cases (e.g. missing persons, criminal abductions, kidnapping). If there is some judicial control over the detention or State assists and supports the efforts to find out the whereabouts of the person we do not talk about enforced disappearance. The qualification of situation as enforced disappearance requires close examination of the circumstances of concrete case. There may be situations where government has acknowledged a detention in general but provided no information on the names of detainees and their locations. This kind of practice would also amount to act of enforced disappearance.⁴⁹

Prohibition and Incrimination

As one author points out “the most significant aspect of the Convention” is prohibition of individual acts of enforced disappearance which do not amount to crimes against humanity or crime of torture.⁵⁰ More than that, the Convention establishes *absolute prohibition* of enforced disappearance *ratione personae* and *ratione materiae*:

No one shall be subjected to enforced disappearances.

No exceptional circumstances whatsoever, whether a state of war or a threat to war, internal political instability or any other public emergency, may be invoked as a justification for enforced disappearance.”⁵¹

Right not to be subjected to enforced disappearance pursuant to the Convention can not be derogated. Logical consequence of the absolute prohibition is the obligation of State Parties to incriminate enforced disappearances as a separate offence under their criminal law.⁵² States “shall

49 Article 17(1) of the Convention prohibits secret detentions.

50 Kirsten Anderson, *How effective is the Enforced Disappearance Convention?*, op. cit., p. 269.

51 Article 1 of the Convention.

52 Article 4 of the Convention.

make the offence of enforced disappearance punishable by appropriate penalties which take into account its extreme seriousness”.⁵³

Does reference to extreme seriousness has an effect on the characterisation of the elements of the crime? There are disagreements among authors on the quality of the *mens rea* element which are produced by different interpretations of the international regulation of enforced disappearances as a *crime against humanity*, but were also expressed by some delegations in the drafting process.⁵⁴ Analyzing Article 7(1)(i) of the Rome Statute one author concludes: “...the scope of the incrimination is restricted by a new requirement: prosecution must prove the specific intent (*dolus specialis*) of the perpetrator to remove victims ‘from the protection of law for a prolonged time.’”⁵⁵

Manfred Novak has concluded in his report that subjective element of the crime set out in the Rome Statute puts “an extremely heavy burden on the prosecution to prove that the individual perpetrator was aware from the beginning of committing the crime that the deprivation of liberty would be followed by its denial and that he (she) intended to remove the victims from the protection of the law”.⁵⁶ Other authors emphasise that the removal from the protection of law is “simply necessary result” of the refusal or denial of information on the person deprived of liberty and there is no need to prove that the perpetrator “have had the additional specific intent to remove the person from the protection of law”.⁵⁷ The wording used in instruments regulating problem of enforced disappearance seems to corroborate their conclusions since it is implied that it is the refusal or denial of deprivation of liberty “*which* places such person outside the protection of the law”.⁵⁸

53 Article 7 of the Convention.

54 Delegation of United States declared that “the definition of the crime (Article 2) would have been much improved had it been more precise and included an explicit requirement for intentionality, particularly the specific intent to place a person outside the protection of the law”. *Note verbale dated 20 June 2006 from the Permanent Mission of the United States of America to the United Nations Office at Geneva addressed to the secretariat of the Human Rights Council*, Human Rights Council, A/HRC/I/G/I, 27 June 2006.

55 Sevane Garibian, *Enforced Disappearances of Persons*, June 2008. Glossary term; Internet: <http://www.massviolence.org/Enforced-Disappearances-of-Persons> 30/10/2008.

56 Report submitted by Mr. Manfred Nowak pursuant to paragraph 11 of Commission’s resolution 2001/46, E/CN.4/2002/71, 8 January 2002, p. 29.

57 Otto Triffterer (ed.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, op. cit., p. 269.

58 Article 2 of the Convention (emphasis added). Same wording is used in the Preamble of the 1992 Declaration. Inter – American Convention (1994) stipulates in Article 2

Author of this article believes that complexity of the enforced disappearance and influence of the originator of the crime i.e. State, do not support the inclusion of *dolus specialis* in the mental element of the crime since that would made all efforts to punish the crime inutile.

What is the relation between the Convention and the Rome Statute? Article 5 of the Convention states that the “widespread or systematic practice of enforced disappearance constitutes crime against humanity *as defined in applicable international law* and shall attract the consequences provided for under such applicable international law”. Convention does not affect scope of the definition contained in the Article 7(1)(i) of the Rome Statute. Abovementioned Article 5 may cause misleading interpretation that only certain quantity of enforced disappearances will be qualified as a crime against humanity. Contrary to that, as authors indicate, even one case of enforced disappearance would suffice to crime against humanity if it is committed as a part of the widespread or systematic attack on civilian population.⁵⁹ It is a position confirmed in the ICTY jurisprudence.⁶⁰ As Hall emphasises, use of the “singular form of the crime in the English version of the Disappearances Convention rather than the plural recognizes that even a single enforced disappearance is a crime under international law”.⁶¹

The Convention sets out in Article 6 a minimal standard of *responsibility for crime of enforced disappearance*.⁶² The standard includes individual criminal responsibility *stricto sensu* of “any person, who commits, orders, solicits or induces the commission of, attempt to commit a crime”⁶³ as well as criminal responsibility of a superior.⁶⁴ In the case of superior responsibility it is clearly

“...thereby impeding his or her recourse to the applicable legal remedies and procedural guarantees” (emphasis added).

59 Otto Triffterer (ed.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, op.cit., p. 225.

60 Prosecutor v. Kvočka, I-98-30/1-A, Trial Chamber Judgment, para. 208; Prosecutor v. Kupreškić, IT-96-16-A, Appeals Chamber Judgement, 23 October 2001.

61 Otto Triffterer (ed.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, op. cit., p. 225.

62 Minimal standard is implied by the wording “Each State Party shall take the necessary measures to hold criminally responsible *at least*” (emphasis added).

63 Article 6(1)(a) of the Convention.

64 Superior will be responsible for enforced disappearance if he: Knew, or consciously disregarded information which clearly indicated, that subordinates under his or her effective authority and control were committing or about to commit a crime of enforced

stated that provision of the Convention is “without prejudice to the higher standards of responsibility applicable under relevant international law to a military commander or a person effectively acting as a military commander”.⁶⁵ The minimal standard leaves place for inclusion of other modes of responsibility.⁶⁶

Continuous nature⁶⁷ of the crime of enforced disappearance is reflected in the provisions on the exercise of *statute of limitations* in national criminal codes. The Convention obliges those State Parties applying statute of limitations in relation to enforced disappearance to take necessary measures to ensure that limitation for initialising criminal proceedings is “of long duration and is proportionate to the extreme seriousness of this offence”.⁶⁸ More, it clearly delineates that time moment for initiation of proceedings is a “moment when the offence of enforced disappearance ceases, taking into account its continuous nature”.⁶⁹ The right of victims to an effective remedy must be guaranteed “during the term of limitation”.⁷⁰ In addition, the Convention

disappearance; Exercised effective responsibility for and control over activities which were concerned with the crime of enforced disappearance; or Failed to take all necessary and reasonable measures within his or her power to prevent or repress the commission of an enforced disappearance or to submit the matter to the competent authorities for investigation and prosecution. Article 6(1)(b) of the Convention.

65 Article 6(1)(c) of the Convention. This reference is implying standard of command or superior responsibility as applied in international humanitarian law. *See*: Protocol Additional to the Geneva Convention of 12 August 1949 and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) of 8 June 1977, Articles 86 and 87.

66 Elements of Crimes enumerated in the Rome Statute explain that “given the complex nature of this crime, it is recognized that its commission will normally involve more than one perpetrator as a part of a common criminal purpose”, Elements of Crimes, p. 11.

67 Due to lack of any information about fate and whereabouts of the person he/she is left outside the protection of law for a prolonged period of time.

68 Article 8(1)(a) of the Convention.

69 Article 8(1)(b) of the Convention.

70 Inter-American Court on Human Rights stated in *Velásquez - Rodríguez v. Honduras*, 1988 that an effective remedy is one which is “capable of producing the result for which it was designed”, Merits, para. 66. Remedy is ineffective “if it is powerless to compel the authorities; if it presents a danger to those who invoke it; or if it is not impartially applied”, *Velásquez - Rodríguez v. Honduras*, 1988, Merits, para. 66. The UN Declaration on Enforced Disappearance envisages that in situation when remedies provided in Article 2 of the ICPR are no longer effective “the statute of limitations relating to acts of enforced disappearance shall be suspended until these remedies are re-established”, Article (17)(2). Thus, it looks that the International Convention on Enforced Disappearance provides fewer safeguards to a right to an effective remedy.

repeats well known rule that statute of limitations is not applicable in relation to the crimes against humanity.⁷¹

It is also important, given the background of the crime, that the Convention clearly states that “for the purposes of extradition between State Parties, the offence of enforced disappearance shall not be regarded as a political offence or as an offence connected with a political offence or as an offence inspired by political motives” and that “a request for extradition based on such an offence may not be refused on these grounds alone”.⁷² This solution may seem *prima facie* contradictory because enforced disappearance is usually politically motivated act. It serves the purpose of eliminating political opponents and terrorising civilian population. However, this political objective is achieved by removing the person from the protection of law. Since act of enforced disappearance is intended to produce consequences contravening the law it is a criminal not political offence and as such must be incriminated.

INVESTIGATION OF ENFORCED DISAPPEARANCE

Incrimination of enforced disappearance in national criminal legislation presupposes investigation procedure. The Convention provides two modes for initiating investigation of enforced disappearance – individual complaint to competent authorities and initiation *proprio motu* by the competent authorities.

In the first case, there is an obligation of authorities to examine allegation and “where necessary, undertake without a delay a thorough and impartial investigation”.⁷³ In the second case, if there are reasonable grounds for “believing that a person has been subjected to enforced disappearance” authorities are obliged to investigate a case even if there is no formal complaint.⁷⁴

To put these provisions into effect, the Convention obliges State Parties to ensure conditions which will allow investigation of the enforced disappearance. States must take necessary measures to prevent ill-treatment and intimidation of persons involved in investigation (complainant, witnesses, relatives of the disappeared person, defense counsel, persons conducting an investigation),⁷⁵

71 Article 8(2) of the Convention.

72 Article 13(1) of the Convention.

73 Article 12(1) of the Convention.

74 Article 12(2) of the Convention.

75 Article 12(1) of the Convention.

provide access to documentation and relevant information⁷⁶ or places of detention⁷⁷ and to prevent persons suspected of committing crime to influence or hinder investigation.⁷⁸

Definition of the “victim” of enforced disappearance

The Convention has achieved a big step forward by defining “victim” of enforced disappearance in a protective manner. A victim is “the disappeared person *and any individual* who has suffered harm as direct result of an enforced disappearance”.⁷⁹ Protective approach has been prompted by the numerous problems with which members of the family of the disappeared person are faced due to the continuous nature of the crime. The Convention does not provide the list or type of harm that could be suffered as a direct result of enforced disappearance. Two groups of possible direct consequences of enforced disappearance could be identified. The first group includes physical or mental harm to the victim e.g. threat by or use of violence, suffering for the lost member of family etc. The second group of consequences is identified as discrimination and inability to exercise rights in the field of social welfare, financial matters, property rights and family law (loss of earnings, cost for legal assistance in finding disappeared or other).⁸⁰

Protective approach in defining victims of enforced disappearance necessarily produces victim’s rights. First, a victim has a right to know the truth about circumstances of the enforced disappearance, about the progress and result of the investigation of enforced disappearance and about the fate of the disappeared person.⁸¹ Second, a victim has a right to obtain reparation and prompt, fair and adequate compensation.⁸² The right to obtain reparation covers

76 Article 12(3)(a) of the Convention.

77 Article 12(3)(b) of the Convention.

78 Article 12(4) of the Convention.

79 Article 24(1) of the Convention (emphasis added).

80 Article 24(6) of the Convention. *See: also* UNGWEID general comment on article 19 of the 1992 Declaration, UN Economic and Social Council, *Question of the Human Rights of All Persons Subjected to Any Form of Detention or Imprisonment, Question of Enforced or Involuntary Disappearances, Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, E/CN.4/1996/38, 15 January 1996, para. 73.

81 Article 24(2) of the Convention.

82 Article 24(4) and (5) of the Convention. UNWGEID general comment on article 19 of the 1992 Declaration explains that adequate compensation is one that is „proportionate to the gravity of the human rights violation (e.g. period of disappearance, the conditions of

material and moral damages. The Convention enumerates in non-exhausting list possible forms of reparation (restitution, rehabilitation, satisfaction, including restoration of dignity and reputation, and guarantee of non-repetition). Finally, victims have a right to form and participate freely in organisations and associations dealing with issues regarding enforced disappearance.⁸³

Protection of children

The Convention has addressed a particularly important issue - the protection of children, victims of enforced disappearance. In accordance with its protective approach in defining a victim of enforced disappearance, the Convention provides special protection not only to the children who are subjected to enforced disappearance but also to children whose parents or legal guardian are subjected to enforced disappearance and children born during the captivity of a mother subjected to enforced disappearance.⁸⁴

In order to protect children from enforced disappearance, States are obliged to take necessary measures under national criminal law to prevent and punish the wrongful removal of children victims of enforced disappearance and falsification, concealment or destruction of documents on their true identity.⁸⁵ They are also obliged to take necessary measures to search and identify children victims of enforced disappearance, to return them to their family and to cooperate with other State Parties to fulfil these obligations.⁸⁶ The Convention acknowledges the right of a child to preserve or re-establish its identity by imposing obligation to review adoption and placement procedures and to annul them if they are result of the practice of enforced disappearance.⁸⁷

detention) and to the suffering of the victim and the family“, UN Economic and Social Council, *Question of the Human Rights of All Persons Subjected to Any Form of Detention or Imprisonment, Question of Enforced or Involuntary Disappearances, Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, E/CN.4/1996/38, 15 January 1996, para. 73.

83 In Article 24(7) the Convention has admitted the significant role these organizations and associations play in fighting the crime. Legal regulation of the crime and fight against the impunity for the crime of enforced disappearance were initiated by the associations of family members of disappeared persons.

84 Article 25(1)(a) of the Convention.

85 Article 25(1)(b) of the Convention.

86 Article 25(2) and (3) of the Convention.

87 Article 25(4) of the Convention.

Provisions on the protection of children victims of enforced disappearance are guided by the bests interest of the child with due respect for the right of a child to express freely its view regarding this issue.⁸⁸ This right is subjected to due considerations regarding its age and maturity.

Prevention of enforced disappearance

In order to prevent crime of enforced disappearance the Convention sets up an obligation of State Parties to enact certain safeguards in their national legal systems. These safeguards concern *regulations with regard the deprivation of liberty*.

First, State Parties are required to regulate conditions and authorities for giving orders of deprivation of liberty.⁸⁹ Second, they are obliged to guarantee that persons deprived of liberty are held in officially recognized and supervised detention facilities and have a right to communicate with and be visited by family, legal counsel, consular authority (if he/she is detained in foreign country) or any person of his/her choice in accordance with the law, and to guarantee the right of competent and authorized authorities and institutions to visit detention places.⁹⁰ Third, person deprived of liberty or in the case of suspected enforced disappearance, any person with legitimate interest (relatives or their representative or legal counsel), shall be entitled in all circumstances to initiate proceedings before the court on examination of the lawfulness of the deprivation.⁹¹ Fourth, the Convention requires from State Parties to establish and maintain official register and/or records on the persons deprived of liberty which shall as a minimum contain information about: identity of deprived person, date, time and place of deprivation and authority which conducted deprivation; authority responsible for supervision of deprivation; date, time and place where person is held; state of health or in the case of death, the circumstances and cause of death and destination of remains; and date and time of release or transfer to another detention facility, destination and authority responsible for transfer.⁹² In the case of release, State Parties shall take necessary measures to ensure reliable verification of release and to assure physical integrity of such persons and their right to exercise fully their rights in

88 Article 25(5) of the Convention.

89 Article 17(2)(a) and (b) of the Convention.

90 Article 17(2)(c), (d) and (e) of the Convention.

91 Article 17(2)(f) of the Convention.

92 Article 17(3) of the Convention.

time of release without prejudice to any obligation they may be subjected under national law.⁹³

For the reason of effective prevention the Convention obliges State Parties to guarantee *right* of any person with legitimate interest *to information* contained in mentioned registers and/or records, at least.⁹⁴ State Parties shall take appropriate measures to safeguard this right by protecting person seeking information and persons participating in investigation from intimidation, ill-treatment or sanction.⁹⁵ The right to information is to be exercised in the framework of existing human rights rules. Collection, use and storage of the said data, including medical and genetic data, shall not be used or made available for purposes other than investigation and search for the disappeared person and shall not infringe or have effect of infringing human rights, fundamental freedoms or human dignity of individual.⁹⁶ The right to information may be restricted on an exceptional basis, where strictly necessary and provided by the law and if the transmission of data would endanger safety or privacy of the person, hinder criminal investigation or other reason in conformity with law and applicable rules of international law.⁹⁷ It is of great importance for effective prevention of enforced disappearance that Convention obliges State Parties to guarantee the right to a prompt and effective judicial remedy as a mean to obtain without delay information on the person deprived of liberty.⁹⁸ This right to remedy may not be suspended or restricted in any circumstances. Obstruction of the right to information by failing to record deprivation of liberty or any information about the deprivation, by provision of inaccurate information or by refusing to provide information on the deprivation shall be prevented and sanctioned.⁹⁹

Another form of prevention of enforced disappearance is education, training and information on the relevant provisions of the Convention.¹⁰⁰ This provision targets law enforcement personnel, military, medical personnel, public officials and others who may be involved in the custody or treatment of

93 Article 21 of the Convention.

94 Article 18(1) of the Convention.

95 Article 18(2) of the Convention.

96 Article 19 of the Convention.

97 Article 20(1) of the Convention.

98 Article 20(2) of the Convention.

99 Article 22 of the Convention.

100 Article 23(1) of the Convention.

deprived person. If they can recognize the crime they could prevent it by refusing to be involved in it or by reporting it.

Monitoring compliance with the Convention

The International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance follows the pattern demonstrated in human rights treaties concerning monitoring mechanisms. It entitles expert body – *Committee on Enforced Disappearance* (CED) - to monitor compliance with the provisions of the treaty.¹⁰¹ Functions of the CED are:

- to consider reports of State Parties;¹⁰²
- to consider request for urgent action to search and find disappeared person;¹⁰³
- to consider communications from or on behalf of individuals;¹⁰⁴
- to consider communications from State Parties;¹⁰⁵
- to conduct a visit to State Party to investigate serious violations of the provisions of the Convention¹⁰⁶ and
- to bring urgently to the attention of the UN General Assembly that enforced disappearance is practised on a widespread or systematic basis.¹⁰⁷

Members of the Committee act in personal capacity, independently and impartially.¹⁰⁸ As a non-judicial monitoring mechanism, Committee produces comments, observations or recommendations. It may ask additional information from concerned State Party¹⁰⁹ or issue request that a State Party should take necessary measures, including interim measures to locate and find disappeared person¹¹⁰ or to avoid possible irreparable damage to the victims of the alleged violations of the Convention.¹¹¹

101 Article 26(1) of the Convention.

102 Article 29 of the Convention.

103 Article 30 of the Convention.

104 Article 31 of the Convention.

105 Article 32 of the Convention.

106 Article 33 of the Convention.

107 Article 34 of the Convention.

108 Article 26(1) of the Convention.

109 Article 29(4) of the Convention.

110 Article 30(3) of the Convention.

111 Article 31(4) of the Convention.

Committee acts in accordance with the guiding principle of co-operation. It co-operates with State Parties, United Nation's institutions and bodies and other treaty bodies established by the international instruments in order to ensure protection of all persons from enforced disappearance.¹¹² Cooperation is reflected on the fact that Committee informs concerned State Party before publishing its observations in the annual report to the UN General Assembly providing her a possibility to answer.¹¹³ State Party may request that her answers and comments on the Committee's observations are also published in annual report.¹¹⁴

Committee's competence *ratione temporis* is restricted to cases of enforced disappearances committed after entry into force of the Convention.¹¹⁵ In relation to a State which becomes Party to the Convention after its entry into force Committee's competence commences from the moment when the Convention enters into force for the State concerned.¹¹⁶

We may ask if it was necessary to import another monitoring body into the UN system of protection of human rights. It seems that even the authors of the Convention were not assured that it is effective to create another monitoring body. This could be implied by the provision of Article 27 which proscribes that conference of State Parties will decide "whether it is appropriate to transfer to another body – without excluding any possibility – the monitoring" of the Convention. Can the proliferation of monitoring bodies have a pessimistic impact on the ratification and implementation of the Convention? The United States have declared in their Statement on the Draft Convention on Enforced Disappearances that they will continue to "support the use of an existing treaty body to perform monitoring functions, that is Human Rights Committee, which currently deals with forced disappearances, in view of the Committee's expertise; in the interests of consistency of jurisprudence, efficiency, avoidance of redundancy, and cost".¹¹⁷ Provision that obliges the Committee on Enforced Disappearances to consult human rights treaty bodies,

112 Article 28 of the Convention.

113 Article 36(2) of the Convention.

114 *Ibidem*.

115 Article 35(1) of the Convention.

116 Article 35(2) of the Convention.

117 *Note verbale dated 20 June 2006 from the Permanent Mission of the United States of America to the United Nations Office at Geneva addressed to the secretariat of the Human Rights Council*, Human Rights Council, A/HRC/I /G/I, 27 June 2006.

particularly the Human Rights Committee, confirms the fears that the proliferation of treaty bodies may produce inconsistency of observations or recommendations as well as a confusion and reluctance of states to be subjected to the provisions of the Convention.¹¹⁸

We should also bear in mind that another UN body designated to work on the cases of involuntary and enforced disappearance already exists.¹¹⁹ It is the United Nations Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances. How should we interpret the Convention's silence on the relation between the Committee and United Nations Working Group? Article 28(1) of the Convention implies complementary character of relation since it proscribes that the Committee should cooperate with the Working Group.¹²⁰ This was confirmed in the latest Working Group report where it is stated: "*The Working Group is committed to cooperating with the committee under the Convention when it enters into force, and believes that the committee will complement its*

118 Article 28(2) of the Convention reads: "As it discharges its mandate, the Committee shall consult other treaty bodies instituted by relevant international human rights instruments, in particular the Human Rights Committee instituted by the International Covenant on Civil and Political Rights, with a view to ensuring the consistency of their respective observations and recommendations".

119 United Nations Working Group on Enforced and Involuntary Disappearances was the first thematic mechanism to deal with specific human rights violation in the system of the UN. It was established by the Commission on the Human Rights in Resolution 20 (XXXVI) of 29 February 1980. Its mandate is "to assist the relatives of disappeared persons to ascertain the fate and whereabouts" of their family members. On its regular sessions Group considers reports on disappearances submitted by the relatives or human rights organisations on behalf of relatives. It is also concerned with the protection of relatives, legal counsels of the relatives of disappeared person or members of non-governmental organisations dealing with issues of enforced disappearance. If these requests satisfy necessary conditions Group transmits information to State concerned requesting investigation. In the case of urgent action Group Chairman may act in between regular sessions to prevent irreparable damage. Group reports annually on its activities to the Commission on Human Rights on a country by country basis including its recommendations and observations on the reported and transmitted cases of enforced or involuntary disappearances. Its role ends when the fate and whereabouts of the person are established. *See*: Fact Sheet No. 6 (Rev. 2), Enforced or Involuntary Disappearances, Internet: <http://www2.ohchr.org/english/issues/disappear/members.htm#facts> 30/10/2008.

120 Article 28(1) reads as follows: „In the framework of the competencies granted by this Convention, the Committee shall cooperate with all relevant organs, offices and specialized agencies and funds of the United Nations, with the treaty bodies instituted by international instruments, with the special procedures of the United Nations ...”

work in preventing enforced disappearances".¹²¹ The Group unlike the Committee does not investigate directly reported cases of enforced disappearance, but acts as a channel of communication with Governments to resolve the fate and whereabouts of disappeared persons. Remains to be seen how these two instruments of protection will function in the future.

The Convention and other bodies of law

The Convention clearly states that it shall not affect "any provisions which are more conducive to the protection of all persons from enforced disappearance".¹²² The provisions of the Convention establish the minimal standard of protection. If rules of national law of State Parties or international law binding State Parties offer protection that overrides that minimal standard they will be applied.

Also, the Convention acknowledges *lex specialis* status of international humanitarian law in armed conflicts.¹²³ It also accepts the concurrent right of the International Committee of the Red Cross (ICRC) to visit places of detention in situations not covered by international humanitarian law with authorisation of the State Party.¹²⁴

121 UN Human Rights Council, *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social And Cultural Rights, Including the Right to Development, Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, A/HRC/10/9, 6 February 2009, p. 85, para. 461.

122 Article 37 of the Convention.

123 Article 43 of the Convention. On *lex specialis* status of international humanitarian law and its relation with human rights law See: *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ Reports, 1996 (I), p. 239, 240, paras. 24, 25, *Legal Consequences of the Construction of Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion, ICJ Reports, 2004, p. 177-8, paras. 105, 106.

124 Mandate of the ICRC to visit places of detention of protected persons in situation of international armed conflicts is regulated by the Geneva Convention of 1949 and their Additional Protocol I. In situation of non-international armed conflicts in accordance with Common Article 3 of the 1949 Geneva Conventions and Article 18 of the Additional Protocol II of the 1949 Geneva Conventions ICRC may offer its humanitarian services to the Party to the Conflict. ICRC according to its Statute may offer its humanitarian services to the Government in situation of internal disturbances and internal tensions. Internal tensions and disturbances are situation of violence not being armed conflict. *Internal tensions* cover situation of "serious tensions (political, religious, racial, social, economic, etc) but also the sequels of armed conflicts or internal disturbances. Such situations have one or more of the following characteristics if not all at the same time> large scale arrests; a large number of 'political' prisoners; the probable

PERSPECTIVES OF THE CONVENTION

Is the overwhelming optimism about the adoption of the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance justified?

The Convention has been adopted in December 2006 and opened for signatures in February 2007.¹²⁵ The Convention has 81 States Signatories.¹²⁶ Today, in 2009, the Convention has not yet entered into force. Out of necessary twenty, so far 16 States deposited instruments of ratification or accession with the Secretary General of United Nations.¹²⁷ States that have deposited instruments of ratification or accession are Albania, Argentina (2007), Mexico, Honduras, France, Bolivia and Senegal (2008), Cuba, Kazakhstan, Uruguay, Mali, Japan, Nigeria, Germany, Spain and Ecuador (2009).¹²⁸ We may compare these numbers with those in UN Working Group reports which indicate occurrence of enforced disappearances in more than 70 States, including USA, Russia and China.

Many international forums have called upon ratification of the Convention. UN General Assembly adopted on its 63rd session the resolution on the

existence of ill-treatment or inhumane conditions of detention; the suspension of fundamental judicial guarantees, either as a part of promulgation of a state of emergency or simply as a matter of fact; allegations of disappearances". In situations of internal tensions "force is used as a preventive measure to maintain respect for law and order", Yves Sandoz, Christophe Swinarski, Bruno Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, ICRC, Geneva/Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1987, p. 1355, paras. 4476-7, footnotes omitted. On the other side, *internal disturbances* are "situations in which... exists confrontation within the country, which is characterized by a certain seriousness or duration and which involves acts of violence. These later can assume various forms, all the way from the spontaneous generation of acts of revolt to the struggle between more or less organized groups and authorities in power. In these situations, which do not necessarily degenerate into open struggle, the authorities in power call upon extensive police forces, or even armed forces, to restore internal order", Ibid., 1355, para. 4475.

125 The Convention was opened for signatures on the 6th of February 2007 in Paris and UN Headquarters in New York.

126 Serbia signed the Convention on February 6th 2007.

127 Article 39 of the Convention states that instrument will enter into force on the thirtieth day after deposition of the twentieth instrument of ratification or accession. Status of ratifications according to UN Treaty Collection database, Internet: <http://treaties.un.org/Pages/home.aspx?lang 17/11/2009>.

128 *Ibidem*.

Convention in which it “calls upon States which have not yet done so to consider signing and ratifying the Convention as a matter of priority, as well as to consider the option provided for in articles 31 and 32 of the Convention regarding the Committee on Enforced Disappearances”.¹²⁹ The European Parliament in its resolution of 7 May 2009 on the Annual Report on Human Rights in the World 2008 and the European Union’s policy on the matter stated that “it remains concerned about the true commitment to human rights of European Union Member States that refuse to sign the above-mentioned International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance; welcomes the ratification of that convention by Argentina in May 2008, and asks all EU Member States that have not done so to sign and ratify it promptly”.¹³⁰

Besides these quantitative there are certain qualitative indicators on the perspectives of the Convention.

Enforced disappearance is a crime perpetrated in the name of State. Individuals are acting on behalf of State. But paradoxically a State is the actor in which the Convention has vested the power to implement its provisions. We have seen that practice of enforced disappearance is not and will not be in the near future eradicated. Some states (Governments) will not be reluctant to use this method to eliminate its enemies. Can we expect that they will obey the rules of the Convention and efficiently investigate such cases? Sure, there are possibilities for individuals or other State Parties to bring the case before the Committee on Enforced Disappearance. But the competence of the Committee to consider these communications is dependent on State’s declaration that it recognizes such competence.¹³¹ So far, out of 16 States that have accepted the Convention, only 5 of them submitted a declaration recognizing the competence of the CED.¹³² Albania, Argentina, France and Uruguay recognized competence of the CED to receive and consider communications from or on behalf of individuals and communications from State Parties, while

129 Doc: A/RES/63/186, para. 2. In paragraph 3 General Assembly “Requests the Secretary-General and the United Nations High Commissioner of Human Rights to intensify efforts to assist States to become parties to the Convention, with a view to achieving universal adherence”. The resolution was previously adopted by the Third Committee of the GA (Doc: A/C.3/63/L.41).

130 Procedure: 2008/2336 (INI), Document: A6-0264/2009, para. 56.

131 Article 31(1) of the Convention and article 32 of the Convention.

132 See: UN Treaty Collection database, Internet: <http://treaties.un.org/Pages/home.aspx?lang=17/11/2009>.

Japan restricted its recognition only to communications from State Parties.¹³³ We may assume in general that where previous Government has not accepted competence of the CED it is unrealistic to expect that repressive regime that succeeded will do such thing. It is also unrealistic that in such situation there will be impartial and independent judiciary which will apply national legislative measures against enforced disappearance. The Committee may conduct a visit to State Party to investigate allegations on enforced disappearance but only if it has consulted a State Party and received its agreement.¹³⁴ Therefore, it is justified to ask how efficiently a Committee could monitor state's compliance with the provisions of the Convention if activation of its powers is dependent on state's approval.

There is a possibility that Committee brings cases of enforced disappearance that reach the threshold of crimes against humanity under the attention of the UN General Assembly. However, material and personal scope of the crimes against humanity is limited to act of enforced disappearance that is a "part of a widespread or systematic attack directed against any civilian population".¹³⁵ Therefore whole scale of isolated acts of enforced disappearance of non-civilians (e.g. combatants, persons directly participating in hostilities), is left unregulated.¹³⁶

Where this leads us? Is there a perspective for the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance? Answer lies in the line where the sovereignty of State confronts human rights of individual and depends on the values that one society embraces. In repressive regimes where the survival of the Government is the ultimate value, protection of human rights tends to be a hard task to achieve. It is the environment where the sovereignty of State is a pretext for violations of human rights. On the other side, in a society that embraces rule of law, human rights and sovereignty lie on an equal footing. Although tensions among them may exist, their protection is interdependent. Only State that protects human rights of individuals on her territory will prevent hindering of its sovereignty by other actors in international community. This is the environment where the efforts to protect persons from enforced disappearance will achieve results. It is an environment which will welcome the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance.

133 Ibidem.

134 Article 33 of the Convention.

135 See: Article 7(1) of the Statute of the International Criminal Court.

136 Article 7 of the Convention.

LITERATURA

1. Anderson, Kirsten, How effective is the Enforced Disappearance Convention?, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 7, Issue 2, October 2006, pp. 245-277.
2. Garibian, Sevane, Enforced Disappearances of Persons, June 2008. Glossary term; Internet: <http://www.massviolence.org/Enforced-Disappearances-of-Persons> 30/10/2008.
3. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, Internet: <http://www2.ohchr.org/english/law/pdf/disappearance-convention.pdf> 30/10/2008.
4. Kaseze, Antonio, *Međunarodno krivično pravo*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2005.
5. Rid, Karen, *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.
6. Sandoz, Yves; Swinarski, Christophe; Zimmermann, Bruno (eds.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, ICRC, Geneva/Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1987.
7. Singh Sethi, Gobind, The European Court of Human Rights' Jurisprudence on Issues of Forced Disappearances, *Human Rights Brief*, Volume 8, Issue 3, 2001, pp. 29-31.
8. The Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances (WGEID), Fact Sheet No. 6 (Rev. 2), Enforced or Involuntary Disappearances, Internet: <http://www2.ohchr.org/english/issues/disappear/members.htm#facts> 30/10/2008.
9. Tomušat, Kristijan, *Ljudska prava između idealizma i realizma*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006.
10. Triffterer, Otto (ed.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden, 2008.
11. UN Economic and Social Council, Commission on Human Rights, *Civil and Political Rights Including the Questions of Disappearances and Summary Executions, Question of Enforced or Involuntary Disappearances, Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, E/CN.4/2005/65, 23 December 2004.
12. UN Economic and Social Council, *Question of the Human Rights of All Persons Subjected to Any Form of Detention or Imprisonment, Question of*

Enforced or Involuntary Disappearances, Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances, E/CN.4/1996/38, 15 January 1996.

13. UN General Assembly, *Declaration on the Protection of all Persons from Enforced Disappearance*, 18 December 1992, A/RES/47/133.
14. UN Human Rights Council, *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social And Cultural Rights, Including the Right to Development, Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, A/HRC/7/2, 10 January 2008.
15. UN Human Rights Council, *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social And Cultural Rights, Including the Right to Development, Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, A/HRC/10/9, 6 February 2009.
16. Vranckx, An, *A long road towards universal protection against enforced disappearance*, 2007, Internet: <http://www.ipisresearch.be/download.php?id=152> 30/10/2008.

Tatjana MILIĆ

MEĐUNARODNA KONVENCIJA O ZAŠTITI SVIH LICA OD PRISILNOG NESTANKA

APSTRAKT

Usvajanje Međunarodne konvencije o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka predstavlja uspeh posle decenijske borbe protiv nekažnjivosti ovog strašnog zločina. U ovom članku autor analizira odredbe Konvencije i razmatra problematična pitanja koja zahtevaju preispitivanje optimističnog raspoloženja koje je prevladalo povodom usvajanja ovog dokumenta. U prvom delu predstavljen je problem prisilnih nestanaka. U drugom delu dat je istorijski prikaz pravnog regulisanja ovog problema. Ključni segmenti Konvencije analiziraju se u trećem delu rada, a u poslednjem, četvrtom, delu autor je nastojao da razmotri perspektivu primene odredbi Konvencije.

Ključne reči: prisilni nestanak, ljudska prava, Međunarodna konvencija o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka, Komitet o prisilnim nestancima.

*Aleksandar FATIĆ*¹

UDK: 339.565:65.011.8
Biblid 0025-8555, 62(2010)
Vol. LXII, br. 1, str. 65-78
Izvorni naučni rad
Januar 2010.

UTICAJ TRANZICIONIH I STRUKTURNIH REFORMI NA STANJE UNUTRAŠNJEG LEGITIMITETA I STRUKTURE VREDNOSTI²

ABSTRACT

Autor se bavi ispitivanjem mogućnosti da se političke tranzicije sagledaju sa tačke gledišta kapaciteta za kolektivnu akciju, te da se uzročno raščlanjena motivacija za kolektivnu akciju i njena javna artikulacija upotrebe kao metodološki pristup koji, kao dominantan u savremenoj nauci o političkim sistemima, može zameniti tradicionalni kvantitativno-komparativni metod kojim se analiziraju svi pojedinačni aspekti tranzicije. Autor argumentiše da kapacitet sistema za pro-aktivnu kolektivnu akciju korelira sa stepenom unutrašnje legitimacije, zasnovanom na tranzicionom sistemu vrednosti, te da je ova pro-aktivna motivacija u direktno proporcionalnom odnosu sa odsustvom strukturnog nasilja u društvu.

Ključne reči: legitimacija, autoritet, javna podrška, kolektivna akcija, socijalna struktura, centralizovane mreže, klike, mreža „mali svet“, hijerarhijska mreža, strukturno nasilje, društvena kontrola.

UVOD

Sama suština tranzicije sastoji se u promeni sistema društvenih odnosa, to jest u redefinisanju društvenih pozicija tako da su neki njihovi nosioci u lošijem, a neki u boljem položaju. Ukoliko se tranzicije odvijaju na takav način da je izuzetno mali broj članova zajednice u drastično boljim društvenim pozicijama

1 Prof. dr Aleksandar Fatić, naučni savetnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail adresa: afatic@bitsyu.net.

2 Ovaj tekst je rezultat rada na projektu “Srbija i savremeni svet:perspektive i putevi učvršćivanja spoljopolitičkog, bezbedonosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u

nego ranije, u kratkom vremenskom periodu, a izuzetno veliki broj članova zajednice je u lošijem položaju nego ranije, takve tranzicije zapadaju u krize koje imaju svoje ekonomske, institucionalne i političke dimenzije, ali koje su, iznutra, proceduralno i vrednosno posmatrano, *krize legitimiteta* političkog sistema.

Posmatrano sa interesne strane, legitimitet političke zajednice je u bliskoj vezi sa relativno ravnopravno raspodeljenim teretima društvenih promena i poslova. Oni članovi zajednice koji raspolažu najvećim bogatstvom, privilegijama ili političkom vlašću, imaju i najveću odgovornost za dobrobit ne samo svoju, nego i svih ostalih članova zajednice. Posao tako određene „društvene elite” (koja nikako ne bi smela faktički da bude intelektualna, moralna ili funkcionalna društvena antielita, što je slučaj u nekim tranzicijama koje su zapale u krizu na Balkanu) je da održava stabilan kurs javne politike usmeren tako da omogući relativnu dobrobit svima, uz relativno prozirne i pravedne međusobne razlike. Taj posao društvena elita može obavljati manje ili više kvalitetno ili uspešno; sasvim je, međutim, različit slučaj od neuspešnog upravljanja kada društvene elite odustanu od ovako određenog cilja u rukovođenju društvom, i počnu se baviti isključivo partikularnim interesima i ciljevima, bilo da je reč o unapređivanju sopstvenih i interesa sebi bliskih osoba, krupnog kapitala i poslovnih subjekata, ili pak interesa izvan domena sopstvene države. Kada društvena elita odustane od legitimnog javnog kursa, ona delegitimizuje ne samo sopstvenu vlast, nego i sam politički sistem, bez obzira na strukturu i mehanizme legitimacije kojima je uopšte došla u poziciju da igra ulogu društvene elite. Odustajanje od legitimne javne politike se najčešće dešava u izazovnim okolnostima, koje se, uopšteno, mogu opisati kao različite vrste „tranzicija”.

FENOMENI „OTETE DRŽAVE” I „PROPALE DRŽAVE” KAO GRANIČNE KATEGORIJE ZA RASPRUVU

Tranzicione zemlje u kojima prevlada partikularizam nad svešću o opštem interesu i potrebi da se održi bazična ravnopravnost građana vrlo brzo razvijaju simptome koji dovode do legitimaciono ugroženog društva: sistemsku korupciju, manipulativnu vladavinu u okviru proceduralno demokratskih normi, koju je Stiven Luks nazivao dominacijom, kontrolu javnog ispoljavanja mišljenja, radikalizaciju imovinskih i socijalnih nejednakosti i, na kraju,

savremenim procesima u međunarodnoj zajednici”, u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, koji pod brojem 149002 D finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Srbije.

gubitak suvereniteta u konstitucionalnom smislu.³ Kada se govori o konstitucionalnom smislu suvereniteta, reč je o suverenitetu u smislu utemeljenosti političkog sistema na volji naroda kao suverenom nosiocu vlasti nad državom. Heteronomija naroda u vršenju suverenosti nad državom koja se generiše tako što faktičku kontrolu nad državom vrše partikularni, poslovni, partijski ili kriminalni interesi naziva se popularno stanjem „otete države”.

Oteta država je u ekonomskom i komunikacionom smislu bliska tendencijama ka stvaranju „zatvorenog društva”, koje je još Johan Gotlib Fihte (*Johann Gottlieb Fichte*) opisao kao neku vrstu “zatvorene trgovačke države”, koja služi partikularnim nacionalnim ili kvazinacionalnim interesima, a u osnovi interesima jedne grupe nosilaca privrednih, fiskalnih, bezbednosnih ili spoljnopolitičkih interesa i ona je istorijski antipod Poperovom (*Karl Popper*) pojmu „otvorenog društva” kao jednog od osnovnih preduslova za funkcionalnu demokratiju.⁴

Tranzicija koja se u nekom trenutku otme iz sebi namenjenog kursa i počne da služi autoritarnim ciljevima, zapadne u sistemsku korupciju i dovede do zatvorenog društva, sama po sebi zaprečava realizaciju brojnih legitimnih društvenih interesa i aspiracija, a pre svega, u najširem teorijskom smislu, ona sprečava realizaciju bazičnih postulata demokratije zamišljene kao sistem širokog društvenog učešća. Stoga je u najmanju ruku razumno postaviti pitanje kakav je status takvog sistema, koji se može poistovetiti sa pojmom „propale države”, i da li svi oni koji su žrtve blokiranja demokratskog procesa moraju ostati u zakonom definisanim ulogama koje ih upućuju na takve, blokirane, institucije? Da li je moguće saglasiti se sa Tedom Honderihom i rastućim krugom savremenih etičara koji smatraju da svaka hegemonija kroz strukturno nasilje, kada pređe određenu granicu, gubi autoritet u svom nastupu protiv političkog nasilja, prosto zbog toga što zaprečavanje legitimnih puteva za artikulisanje legitimnih interesa ostavlja samo put političkog nasilja kao preostalu alternativu?⁵ Reč je o temi kojom se bavi značajan deo savremene političke teorije društvenog nasilja.

Osnovna legitimaciona perspektiva krize opisanih tranzicija leži u činjenici da, s jedne strane, smisao tranzicije podrazumeva unapređivanje ne samo

3 Steven Lukes, *Power: A Radical View*, Second Edition, Palgrave Macmillan, London, 2005. Takođe videti analitički prikaz Danijela Belana (*Daniel Beland*), *Canadian Journal of Sociology Online*, avgust 2006, <http://www.cjsonline.ca/reviews/power.html>.

4 Karl Poper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, 2 toma, BIGZ, Beograd, 1993.

5 Ted Honderich, *After the Terror* (expanded, revised edition), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2003.

kumulativnog društvenog bogatstva (ako je to uopšte cilj tranzicije), nego i unapređivanje stanja pravde u društvenim aranžmanima. Ako je tranzicioni proces negacija autoritarne vladavine, kao što je to slučaj u istočnoevropskim društvima, onda je njegov primarni smisao (i njegovo suštinsko opravdanje) u uspostavljanju pravednijeg modela vladavina, to jest, u naprednijem smislu, u transformaciji „vladavine” u demokratsko „upravljanje”. *Načelo pravednosti* je neodvojivo ugrađeno u svaku progresivnu društvenu transformaciju, i stoga takva transformacija dolazi u dubinsku krizu legitimacije kada se konkretne društvene promene manifestuju ne samo kroz nedostatak progressa u primeni pravednijih društvenih aranžmana, nego u rastućoj društvenoj nepravdi i nejednakosti. Načelo pravednosti je osnova za konstatovanje stanja koje savremena politička teorija poznaje kao stanja „otete” ili „propale države”. Istina je da propale države podrazumevaju nefunkcionalne i korumpirane institucije, te da u tim državama institucionalne poslove preuzima takozvana stihija „neformalnosti” — faktički kriminal, često u svom organizovanom evolutivnom obliku; isto je tako istina, međutim, da i bez kulture neformalnosti i bez izražene uloge organizovanog kriminala kao tržišnog substituta za državu (recimo usled industrijske ili opšte društvene nerazvijenosti, koje čine državu nedovoljno profitabilnom za organizovani kriminal) država može biti legitimaciono „propala” ukoliko je standard uvođenja pravednosti u društvenu organizaciju odlučno i trajno žrtvovan. Uslovi pod kojima je moguće napraviti takvu konstataciju, međutim, predmet su debate i zavise od realistički shvaćenih okolnosti u kojima se odvijaju političke transakcije u najširem smislu, uključujući i međunarodne odnose.

Da bi se fenomen krize legitimiteta sa tačke gledišta manje radikalnih scenarija nego što su stanja otete ili propale države metodološki adekvatno sagledao, korisno je poslužiti se fenomenom vaninstitucionalnog odgovora na deficit legitimiteta u javnoj politici koji je priznat u razvijenim liberalnim demokratijama, i stoga nije fenomen karakterističan za tranzicije. Reč je o fenomenu *građanske neposlušnosti*, koji, kada se bliže razmotri, otkriva metodološke naznake u pravcu razmatranja procesa legitimacije i delegitimacije u tranzicijama.

GRAĐANSKA NEPOSLUŠNOST KAO KOLEKTIVNA AKCIJA

Razlog zbog koga se uopšte govori o „razvijenim demokratijama” za razliku od „novonastalih” ili „tranzicionih demokratija” leži u činjenici da su prve izraz izvesnih legitimacionih načela koje počivaju na moralnim principima, od kojih je suštinski princip pravo na neslaganje koje može dobiti svoj javni izraz. U drugim, postoji ideja da se formira društvo u kome je pravo

na neslaganje obuhvatno prisutno, ali taj cilj još uvek nije ostvaren. Razvijena demokratija, stoga, ima puni legitimitet u smislu sistema vlasti, dok nastajuća, ili tranziciona demokratija ima delimični legitimitet, proporcionalno stepenu prava koje je društvo uspeo da ostvari. Pravo na građansku neposlušnost konstituise se u sklopu prava na neslaganje, a u stepenu u kome su konkretna politika ili pojedinačne odluke nosilaca političke vlasti, nesaglasne pravima koja politički sistem garantuje. Oblik izražavanja građanske neposlušnosti mora biti primereno ograničen, što je takođe izraženo stepenom koji stoji u skladu sa nivoom ostvarenja liberalnih prava u konkretnom političkom sistemu.

Pored praktično opšteg slaganja u savremenoj literaturi u pogledu navedenih karakteristika prava na građansku neposlušnost, postoji i radikalnija verzija ovog shvatanja, koja sugerise da u jednom potpuno legitimnom, razvijenom liberalnom sistemu, građani imaju *dužnost* disjunktivne prirode: ili da poštuju zakone i poredak u potpunosti, ili da javno izraze svoju građansku neposlušnost, time generišući otvoren i javan društveni dijalog o odgovarajućim pitanjima.⁶ Etička perspektiva opravdanja građanske neposlušnosti podrazumeva dovođenje u odnos izvesnih individualnih i grupnih prava koja država treba da garantuje da bi bila legitimna, i faktičkog tretmana tih prava u načinu na koji ona sprovodi političku vlast u stvarnosti. Ta perspektiva nije ključna za ovu raspravu, jer je suviše tehnička. Naš fokus u ovoj diskusiji će biti na funkcionalnom razumevanju razloga za građansku neposlušnost u kontekstu strukturnog nasilja koje država sprovodi. Ako je strukturno nasilje svaka vrsta hegemonije poretka, koja postoji i u najlegitimnijoj liberalnoj demokratiji, onda je način na koji se ono vrši, a posebno način na koji ono utiče na prava najširih slojeva stanovništva, onaj faktor koji utiče na stepen spremnosti stanovništva da pozitivno učestvuje u društvenim inicijativama. Drugim rečima, raspodela strukturnog nasilja u direktnoj je funkcionalnoj vezi sa spremnošću građana i njihovim kapacitetom za kolektivnu akciju, koja je, opet funkcionalno posmatrano, ključna odrednica života dubinski demokratskog društva.

Razlika u naglasku između tradicionalne etičke rasprave koja se zasniva na pojmu prava, a samim tim i na pojmu liberalne demokratije u kojoj su, pored demokratskog ustrojstva društvenih mehanizama, garantovane i lične slobode u primerenom stepenu, i funkcionalističke rasprave je u činjenici da je prva primarno negativna, dok je druga primarno pozitivna i mobilizujuća. Naime, kada se govori o liberalnim pravima, obično se misli na ograničenja koja treba

6 Za noviju diskusiju radikalne verzije ovog prava videti: David Lefkowitz, "On a Moral Right to Civil Disobedience", *Ethics*, vol 117, no. 2, 2007, pp. 202–33, posebno 202.

nametnuti kolektivnim inicijativama, kako one ne bi ugrožavale izvesne legitimne interese pojedinaca. Liberalna prava su u stvari neka vrsta aure koja okružuje pojedinca u društvu. S druge strane, funkcionalistička rasprava sagledava društvo kao organsku celinu, u kojoj pojedinac ostvaruje svoja prava kroz (dobrovoljnu) spremnost da učestvuje u kolektivnim inicijativama, to jest u kolektivnoj akciji. Ova rasprava je pozitivna, jer ne govori o ograničenjima, nego o motivaciji za kolektivno činjenje, a ona uključuje sve one standarde koje podrazumeva i etička rasprava, prosto zbog toga što, da bi pojedinac bio dobrovoljno motivisan da učestvuje u kolektivnim akcijama u nekom društvu, prethodni uslov je da je on uveren da su njegovi interesi i prava na odgovarajući način zaštićeni i da želi da se angažuje u organskom razvijanju društva koje predstavlja njegov prihvaćeni i opravdani životni ambijent. Dve rasprave, dakle, nisu divergentne, niti suštinski odvojene, već sasvim u skladu. Građanska neposlušnost je antipod kolektivnoj akciji. Stoga se ona, osim kao reagovanje na narušavanje garantovanih prava, može, možda produktivnije, sagledati kao rezultat poremećaja onih pretpostavki i mehanizama koji vode ka kolektivnoj akciji, to jest kao posledica poremećene arhitekture strukturnog nasilja i represije u društvu.

Pre svega, može se poći od pretpostavke da kolektivna akcija zavisi ne samo od individualnih motivacija, već da, zajedno sa tim motivacijama, zavisi od društvene strukture.⁷ Zavisno od toga kako je društvo strukturisano i kakvi su odnosi između pojedinih njegovih slojeva, razlikovaće se i motivi pojedinaca i grupa da sarađuju. Shodno tome, odnos države prema društvu u širem smislu; odnos države kao delimičnog generatora društvene strukture svojom javnom politikom — određivaće motivaciju članova zajednice za kolektivnu akciju, kao i ukupan odnos zajednice prema instrumentima državnog upravljanja. Građanska neposlušnost je kolektivna akcija, ali ne takva koja bi se mobilisala u skladu sa proklamovanim ciljevima državne politike, nego kolektivna akcija društva protiv delovanja institucija koje se doživljava kao nelegitimno.

Grupe koje su dobro umrežene i transparentno strukturisane omogućavaju dodatnu stimulaciju za svoje članove da se opredele za različite oblike političkog učešća. „Uopšteno posmatrano, razmena informacija omogućava ljudima da modifikuju svoja uverenja o ceni i prednostima političkog učešća, te da prema tome promene svoje odluke. Mreže takođe mogu koordinisati i

7 Videti: David A. Siegel, “Social Networks and Collective Action”, *American Journal of Political Science*, vol. 53, no. 1, January 2009, pp. 122–38.

distribuirati resurse, što samo po sebi utiče na spremnost pojedinca da učestvuje (u političkom procesu).“⁸

Funkcija distribuiranja resursa je ključni aspekt strukturnog nasilja, jer svaka takva distribucija sadrži stimulativni, i adverzivni aspekt. Sam pojam strukturnog nasilja povezan je sa adverzivnim aspektima distribucije resursa, jer oni delovi društva koji nisu primaoci stimulativnog kolača resursa trpe strukturno nasilje. Istovremeno, količina motivacije za kolektivnu akciju koju možemo nazvati proaktivnom — kolektivnu akciju koja je mobilizacija u smislu saradnje sa institucijama, poput podrške javnoj politici na maksimalnom, ili poput prostog lojalnog plaćanja poreza, na minimalnom stepenu kolektivne akcije — obrnuto je proporcionalna prisustvu strukturnog nasilja. One grupe koje, u nekom konkretnom domenu života, ne trpe strukturno nasilje (recimo grupe koje su manje opterećene teretom učešća u društvenim poslovima, ili proporcionalno plaćaju manji porez) u načelu su motivisane za proaktivnu kolektivnu akciju. S druge strane, one grupe koje trpe strukturno nasilje (kao što je, u ekonomskoj krizi, disproporcionalno oporezivanje, ili pak selektivno otežavanje dobijanja različitih komunalnih dozvola za različite vrste subjekata) obično su adverzivno motivisane. Drugim rečima ove druge grupe su sklonije socijalnom buntu, pa time i građanskoj neposlušnosti.

Pitanje koje se sledeće postavlja u odnosu na građansku neposlušnost je u vezi sa načinom na koji ona utiče na strukturno nasilje, kao i sa načinom na koji država može reagovati na građansku neposlušnost. Očigledno, jedan jednostavan i — u načelu — kontraproduktivan način reagovanja države je represijom, bez želje da se bilo šta menja u samoj društvenoj strukturi. Drugi način je da se problemu građanskog bunta pristupa sa tačke gledišta njegovih uzroka, to jest da se on ne tretira kao kriminalni izazov državi, nego kao simptom bolesti društvene strukture. Razlog zbog koga je ovde reč o odgovorima na građansku neposlušnost je zbog činjenice da je, u slučaju građanske neposlušnosti, relativno očigledno koje su alternative za državu, a iste alternative, na nešto manje očigledan način, važe i za odgovor na brojne vrste kriminala.⁹

8 Ibid., p. 124.

9 Na ovom mestu se namerno ne koristi termin „obračun sa kriminalom“, jer on podrazumeva a priori opredeljivanje za represivan pristup, i samim tim sužava metodološko polje u kome je moguće birati strategiju kontrole kriminaliteta. Stoga je retorika koja se poziva na obračun sa kriminalom u osnovi cirkularna po svojoj unutrašnjoj logici: ona već podrazumeva izbor metode koja se postavlja kao pitanje kada se konstatuje da postoji kriza društvene bezbednosti izazvana kriminalom.

REAGOVANJE DRŽAVE NA DRUŠTVENI BUNT SA TAČKE GLEDIŠTA KOLEKTIVNE AKCIJE

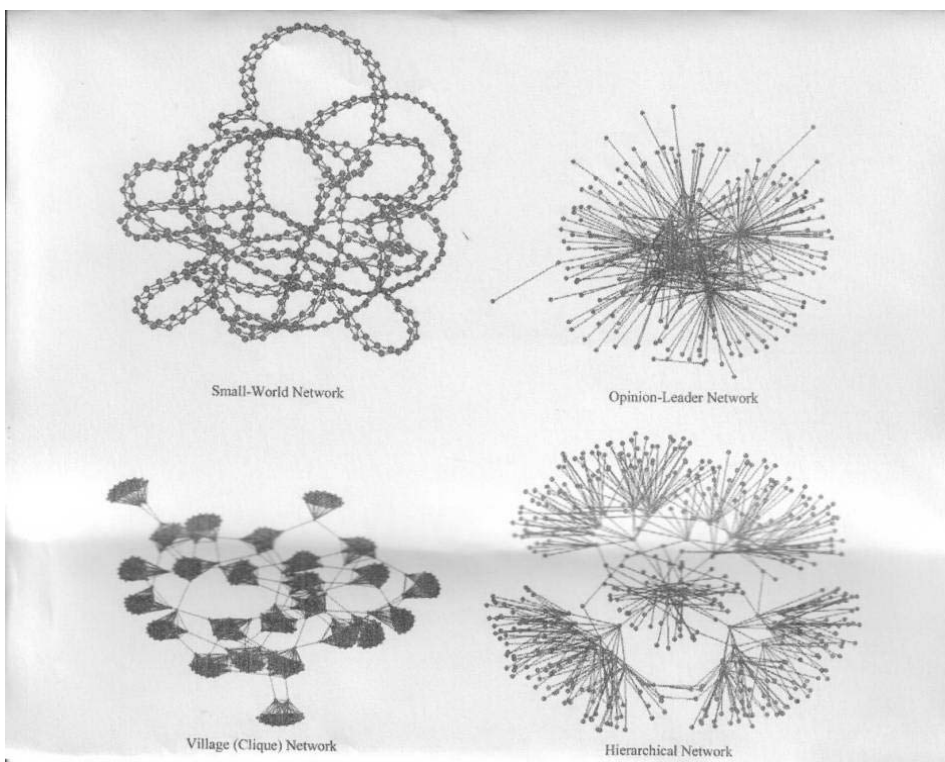
Način na koji se odgovara na neki društveni izazov, uključujući izazove različitog stepena radikalnosti, poput građanske neposlušnosti ili kriminala, takođe je rezultat kolektivne akcije. Savremene demokratske i tranzicione države nisu više otvorene diktature u kojima odluke o javnoj politici donosi jedan čovek. One su manje ili više složeni mehanizmi u kojima, čak i ako postoji neka vrsta „despotske“ vlasti jedno čoveka u svim bitnim segmentima javnog upravljanja, veliki broj odluka nastaje na različitim proceduralnim, interesnim, pa i koruptivnim čvorištima u mreži institucija ili pak realistički shvaćenoj mreži faktičke moći, koja se ne mora nalaziti u institucijama. Stoga je model kolektivne akcije zanimljiva tema kako za objašnjenje mobilizacije za društveni bunt, ili za društvenu devijaciju, tako i za državnu politiku i za nastajuće formule strukturnog nasilja. Modeli kolektivne akcije zavise ključno od strukture mreža u kojima nastaju, bilo da se radi o neformalnim grupama kao mrežama, bilo o pojedinačnim organizacijama, bilo o državi. Ovi modeli nisu uzajamno isključivi kada se radi o političkom životu države, već se unutar jednog političkog sistema mogu preplitati dva ili više modela. Primera radi, ključni akteri političkog života u parlamentarnim demokratijama su političke stranke. Iz njihove borbe interesa izrastaju organi vlasti koji, osim ličnim obeležja snažnih stranačkih ličnosti koje postaju politički lideri, nose i pečat organizacionog modela stranaka. Različite stranke mogu predstavljati različite tipove mreža, pa su tako neke stranke takozvane „liderske“, to jest u njima jedan čovek donosi sve bitne odluke, dok su druge takozvane „klike“, u kojima se, spolja posmatrano, uopšte ne vidi ko donosi odluke, a one se faktički donose na često bočnim čvorištima ličnih interesa, prijateljstva i stranačkog uticaja. Moguće je i da u nekoj političkoj stranci postoji sinergija liderskog modela i modela klike, jer se odluke u načelu donose od strane klika (neko bi mogao reći interesnih grupa) mimo lidera, ali se pri tome vodi računa da se simbolički ili verbalno ne naruši neka vrsta „virtuelnog kulta“ lidera. Drugim rečima, lider formalno ostaje neprikosnoven, ali odluke donose klike, a ne on, ili u najboljem slučaju on povlađuje odlukama i interesima različitih klika.

Modeli mreža

Posmatrano strogo logički postoje najmanje četiri različita modela mreža koje, strukturno, uslovljavaju kolektivnu akciju od strane grupa. One su grafički ilustrovane sledećim dijagramom iz pera Dejvida Sigela (*David Siegel*).¹⁰

10 David A. Siegel, “Social Networks and Collective Action”, op. cit., p. 132.

*Dijagram 1: Mrežna struktura grupa sa tačke gledišta
donošenja kolektivnih odluka*

Prvi model mreže, „mreža malog sveta“, pokazuje složen organizam odlučivanja (odlučivanje se događa na svim grafički predstavljenim čvorištima, ili interakcijama) koje je izrazito decentralizovan, to jest odluke se donose na najnižem mogućem nivou, od strane onih aktera koji su neposredno zainteresovani za konkretnu temu. „Mali svet“ je, na neki način, idealno zamišljena liberalna demokratija, u kojoj se, uz mirno prihvatanje različitih interesovanja i smerova delovanja, odvija politički život u kome neposredni akteri ne moraju da verifikuju svoje odluke kroz hijerarhiju i da im daju administrativni pečat. U „malom svetu“ liberalne demokratije strukturno nasilje je svedeno na minimum, a samim tim je i motivacija za proaktivnu kolektivnu akciju najveća, što istovremeno znači da u takvom sistemu postoji najmanje socijalne motivacije za bunt ili za devijaciju (što ne znači da ne postoji nesocijalna motivacija za kriminal, na primer, jer takva motivacija može

proisticati prosto iz ekonomskog sistema ili iz postojanja prilika da se čine krivična dela, što je odvojena tema od samog fokusa ovog razmatranja). „Mali svet“ je i najkohezivniji sistem, jer se sastoji od jedne niti koja je ispresavijana na složene načine. On je kohezivan zbog toga što, usled nedostatka strukturnog nasilja, postoji maksimalan interes svih učesnika u mreži da se ona održi, jer omogućava najoptimalniju raspodelu odlučivanja uz istovremeno postojanje potrebno jedinstva čitavog političkog organizma.

Mreža „lidera mišljenja“, koja je druga po redu u dijagramu, zasniva se na odlukama jednog autoriteta koji formuliše stav čitave grupe. Ovaj lider mišljenja može, ali ne mora biti i formalni hijerarhijski lider grupe; može se raditi o ličnosti od autoriteta koja nema nikakvo formalno zaduženje niti vlast u grupi, ali koja, faktički, opredeljuje ponašanje grupe. Mreža se sastoji iz odnosa koji „isijavaju“ iz jednog jezgra, pa se sve odluke donose na osnovu stavova tog jezgra. Klasičan primer mreže lidera mišljenja su manje organizacije, poput privatnih korporacija, u kojima, pored vlasnika, postoji jedan ključni savetnik kao lider mišljenja, i sve odluke, nezavisno od oblasti koje se tiču, donose se u zavisnosti od mišljenja tog savetnika. Savremena organizacija privatnog poslovnog ambijenta u velikoj meri se menja ka modelu lidera mišljenja, tako da vlasnici preduzeća koje se, recimo, bavi obrazovanjem, ne moraju gotovo ništa znati o obrazovanju, ali moraju imati jednu osobu koja će, poput njihovog obaveštenog *alter-ego*-a moći da u njihovo ime upravlja preduzećem.¹¹

„Mreža klike“ ili *„seoska mreža“*, treća u dijagramu, označava strukturu u kojoj se odluke donose u različitim sferama uticaja, predstavljеним „gроздовима“ čvorova u delovima labavo povezanog sistema. U takvoj mreži centri moći su izrazito snažni, ali je struktura ukupne mreže izuzetno osetljiva, što se vidi iz malog broja niti koje povezuju lokalna čvorišta. Stoga su organizacije, poput političkih partija, u kojima vladaju klike, lako ranjive, pa se njihovi delovi mogu kidati i otpadati, ili se prisajedinjavati drugim mrežama. Kada se pogleda struktura partijskog života u klikaškim strankama, vidi se da te stranke ugledni članovi često napuštaju, zbog toga što ne mogu na nivou

11 U Srbiji, recimo, postoje privatni univerziteti u vlasništvu osoba koje nisu upoznate sa visokim obrazovanjem. U nekim takvim preduzećima postoje „lideri mišljenja“, lično odabrani od strane vlasnika, koji su zaduženi da imaju mišljenje o svim aspektima života preduzeća, i na osnovu čijeg mišljenja se donose odluke. Ti lideri mišljenja, obično, imaju i neke druge osobine, poput uticaja na šire društvene procese u vezi sa radom preduzeća, van preduzeća samog (društveni ugled, članstvo u državnim telima koja donose odluke od značaja za preduzeće), koje i preporučuju za funkciju glavnog savetnika i nezavisno od atributa prosuđivanja i zaključivanja samih po sebi. Takve organizacije su velikim delom ustrojene po modelu grafički predstavljenom u drugoj slici dijagrama.

centralne organizacije stranke da ostvare svoje ideje, a iste te ideje, često na sasvim nemuš način, odbacuju klike koje su nosioci odgovarajućih interesa. Klikaški organizovana stranka podseća na sistemski korumpirano društvo: u takvom društvu je mnogo bogatih (u ovom slučaju uticajnih ljudi), postoji velika količina lične moći, ali je ukupna moć sistema, ili ukupno bogatstvo društva, vrlo skromno, tako da je ono nestabilno i često se pretvara u „propalo društvo“. Partije klikaškog unutrašnjeg ustrojstva su otelotvorenje propalih tranzicija. Klikaška ili seoska mreža se često predstavlja kao nešto drugo, zbog jednostavne činjenice da dominacija klika tradicionalno predstavlja formu političke korupcije. Stoga u javnosti može postojati uvreženo uverenje da su pojedine grupe, poput političkih stranaka, „liderske“ ili „centralizovane“, dok su one u stvari sistem klika. Percepcija u javnosti, u najvećem broju slučajeva, ne odgovara unutrašnjoj organizacionoj stvarnosti.

Centralizovanu hijerarhijsku mrežu, četvrta i poslednja u dijagramu, čini struktura u kojoj postoji jedno jezgro odlučivanja o ključnim pitanjima, i nekoliko jezgara perifernog odlučivanja sa delegiranom odgovornošću, povezanih sa jezgrom. Reč je o sistemu kontrolisane delegacije autoriteta, pri čemu se odgovornost za donošenje perifernih odluka svodi na izvršavanje radnih zadataka, dok se sve strateške odluke donose centralizovano. Na nivou političkih stranaka, ova struktura je prisutna u pravim „liderskim“, hijerarhijski ustrojenim strankama, u kojima jedan čovek odlučuje o strategiji, ali i o tome ko će odlučivati o drugim pitanjima kojima on ne želi direktno da se bavi. Centralizovane političke stranke su obično neuporedivo efikasnije i funkcionalnije od klikaških stranaka, i sposobnije su da deluju kao jedinstven, iznutra koherentan subjekt, čak i onda kada je njihova društvena uloga spolja posmatrano kontroverzna.

Struktura organizacija po navedenom modelu, koja je prisutna pre svega u političkim strankama, prenosi se i na nivo države. Primera radi, centralizovana država poput savremene Ruske federacije funkcioniše na načelu nacionalnog jedinstva i jednodušne podrške vladajućoj stranci. U takvoj državi mogućnost za građansku neposlušnost faktički ne postoji, kao što ne postoji ni mogućnost za naročito provokativno izražavanje partikularnih interesa, poput demonstracija ili parada marginalizovanih ili alternativnih grupa, poput gej parada. Centralizovana država reaguje represijom na građansku neposlušnost, ali njena reakcija nije zasnovana samo na aparatu prinude, nego je primena tog aparata oslonjena o popularnu podršku „jakoj vlasti“. Drugim rečima, centralizovana država reaguje na neposlušnost prinudom, ali ona istovremeno raspolaže i legitimitetom, i autoritetom u smislu dobrovoljnog sleđenja od

strane većine građana, iz jednostavnog razloga što je takva centralizovana, a istovremeno funkcionalna država moguća samo onda kada postoje socijalne pretpostavke za njen nastanak, to jest jaka popularna podrška upravo centralizovanom modelu. U većini slučajeva ove socijalne pretpostavke ne postoje, jer se konstituisanje državne vlasti odvija uz uske „margine odlučivanja“, često se formiraju široke koalicije, i programska opredeljenja vlasti niti mogu da budu ideološki jednoznačna, niti se mogu primenjivati širokim zamasima uz suzbijanje društvene neposlušnosti.¹²

Država organizovana kao klika je, u načelu, propala država. Ona živi kroz krize; kontinuum njene stvarnosti je niz kriza. Stoga je ona prinuđena da toleriše različite aspekte građanske neposlušnosti, ali isto tako i javnih izraza različitih partikularnih interesa. Međutim, pošto se ne radi o decentralizaciji kakva je prisutna u modelu mreže „mali svet“, koja je harmonična i predstavlja sliku participativne demokratije, nego o prinudnoj decentralizaciji koja proističe iz slabosti i demokratske nerazvijenosti sistema vlasti, takva partikularizacija javnog života potencijalno dovodi do izazivanja nasilja koje nije moguće efikasno kontrolisati. U klikaškim sistemima vlasti svaka partikularna grupa ima uticaj na neku kliku, i samim tim relativni uticaj na državu, što znači da može da se izbori sa svoj javni izraz. Istovremeno, suprotstavljeni interesi i grupe takođe kontrolišu druge klike, pa mogu da se suprotstave interesima koje ne odobravaju, na jednako neformalne načine. Opisana dinamika dovodi do nasilja između grupa, sukoba na ulicama, ali i do rastućeg sistemskog uticaja ozbiljnih strukturnih društvenih devijacija, poput organizovanog kriminala, na sam politički sistem, koji se tako, postepeno, sve više „zakrivljuje“.

12 U navedenom slučaju vrlo je bitno ne mešati centralizovanu i hijerarhijski strukturisanu državu s jedne, i nedemokratsku državu, s druge strane. Ključni segment koji može da delegitimiše državu, to jest neku konkretnu vlast, je nejasna i nedovoljno precizno usmerena javna politika, neispunjavanje predizbornih obećanja ili kršenje ustava. Politički sistem u kome nema navedenih problema, a koji primenjuje represiju prema neposlušnosti, pri tome uživajući podršku velike većine javnosti, nije nelegitiman. On može biti predmet kritike zbog nedovoljne pažnje koja se posvećuje manjinskim interesima, ali njegov legitimitet je nesporan, bez obzira na činjenicu da se javna politika sprovodi bez tolerisanja neposlušnosti. Sam politički cilj, ideološko usmerenje, kao i politička obećanja data pred izbore, ostaju jasan izbor vlasti, a samim tim sistem može biti demokratski. Sasvim je druga stvar što u većini faktičkih slučajeva, kada se pojavi represija, ona obično koincidira sa potrebom da se suzbiju neposlušnost ili otvoreni bunt koji bujaju upravo iz postepene delegitimacije vlasti. Razlika je načelna i treba je imati u vidu prilikom procene konkretnih političkih sistema i struktura vlasti u različitim zemljama.

ZAKLJUČAK

Ključno pitanje koje se nameće na osnovu prethodnih razmatranja je kakve su realne mogućnosti slabih političkih sistema (slabih po participativnosti, ne po represiji i vlasti nad svojim građanima) da prevaziđu modele dominacije i političke manipulacije, imajući u vidu trodelnu sistematizaciju dominacije koju predlaže Luks:

- (i) nametanje svog interesa drugima kao najjednostavniju i najpoznatiju formu dominacije, potom
- (ii) sprečavanje da se o interesima drugih institucionalno raspravlja, i konačno
- (iii) sprečavanje da široki slojevi građana uopšte postanu svesni toga šta su njihovi pravi interesi?

Definicija tri tipa dominacije sama po sebi govori o potrebi za visoko artikulisanom formom suprotstavljanja, u javnom prostoru kao sceni na kojoj se i dešava politička manipulacija/dominacija, a takva borba za političku participativnost i prozirnost mora, čini se, imati intelektualna, dijaloška i argumentativna obeležja koja je pozicioniraju isključivo u domen društvene inicijative intelektualaca. Stoga je, konačno, pitanje koje treba postaviti i kakva je dužnost intelektualaca u propaloj tranziciji i pitanje o tome da li se u takvoj tranziciji mogu sagledati društvene snage koje će argumentovano dovesti do promena u javnom dijalogu, a samim tim i do supstantivnih promena u ishodima demokratskih procesa.

Stepen uspešno sprovedenih društvenih reformi u tranzicijama očigledno utiče na rezultirajuću društvenu strukturu, samim tim i na raspodelu strukturnog nasilja, a time i na pravce pro-aktivne i adverzivne motivacije za kolektivnu akciju. Kolektivna akcija sa svojim strukturnim osobenostima je ključni metodološki odgovor na pitanje o aktuelnom statusu političkih tranzicija, a osobenosti kolektivne akcije se konstituišu u javnom prostoru, pa se stoga i mogućnost ispravljanja eventualnih „zakrivljenja“ u domenu javne politike sa tačke gledišta popularne legitimacije političke vlasti mogu ispravljati isključivo u javnom prostoru. Stoga je, sa metodološke tačke gledišta, pitanje političke tranzicije bilo koje zemlje, pa time i jugozapadnog Balkana kao tranzicionog područja u celini, moguće izjednačiti sa pitanjem o stepenu razvijenosti kolektivne akcije i stepenu artikulisanosti javnog prostora za takvu akciju. Reč je o jednom specifičnijem metodološkom pristupu kojim se izbegava disperzivna perspektiva koja zahteva da se pojedinačno razmatraju svi aspekti tranzicionih reformi pojedinačno i da se oni kvantitativno upoređuju. Stoga je

model kolektivne akcije, koji je danas dominantan model analize u nauci o političkim sistemima, evolutivno i metodološki savršenije sredstvo od dosadašnje analize tranzicija kvantitativno-komparativnom metodologijom.

LITERATURA

1. Honderich, Ted, *After the Terror* (expanded, revised edition), Edinburgh University Press, Edinburgh, 2003.
2. Lefkowitz, David, "On a Moral Right to Civil Disobedience", *Ethics*, vol 117, no. 2, 2007, pp. 202–33, posebno 202.
3. Lukes, Steven, *Power: A Radical View*, Second Edition, Palgrave Macmillan, London, 2005.
4. Poper, Karl, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, 2 toma, BIGZ, Beograd, 1993.
5. Siegel, David A., "Social Networks and Collective Action", *American Journal of Political Science*, vol. 53, no. 1, January 2009, pp. 122–38.

Prof. Aleksandar FATIĆ

THE INFLUENCE OF TRANSITIONAL AND STRUCTURAL REFORMS ON INTERNAL LEGITIMACY AND THE STRUCTURE OF VALUES

ABSTRACT

The paper explores the view of political transitions from the standpoint of capacity for collective action, and seeks to use a causal analysis of the motivation for collective action and its public articulation as a method of interpreting modern political systems that would be a feasible alternative to the traditional quantitative and comparative method that focuses on the specific aspects of transitions. The author argues that the capacity for collective action within a political system correlates directly to the degree of internal legitimacy of public policy. Such legitimacy is necessarily based on the dominant value system within the transitional process. In addition, the author stipulates that this capacity is reversely proportional to the degree of structural violence in society.

Key words: legitimacy, authority, public support, collective action, social structure, centralised networks, cliques, "small world" networks, hierarchical networks, structural violence, social control

MALE I SREDNJE ZEMLJE U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA I U EVROPSKOJ UNIJI

APSTRAKT

Autor analizira promenjenu ulogu malih i srednjih zemalja u međunarodnom sistemu. Iako veličina i potencijali zemlje ne podrazumevju automatski i veći međunarodni uticaj, osnovni kriterij moći u međunarodnom sistemu ostaje vojna i ekonomska sila. Sa pobedom Vilsonovih principa i stvaranjem UN relativni položaj manjih i srednjih zemalja se poboljšao. Položaj manjih i srednjih država je povoljniji u situaciji kada one čine deo čvrstim pravilima definisanog saveza, koji im pruža mogućnost korišćenja dodatnih instrumenata međunarodnog uticaja. Evropska unija je tako pružila mogućnost za izraženiju ulogu manjih zemalja. Autor je u ovom smislu identifikovao šest institucionalnih mehanizama kojima se pojačava uloga manjih zemalja, kao što su: karakter pravnog sistema EU, efekat „saveza”, funkcionisanje pojedinih organa EU, način glasanja u Savetu EU, način formiranja politika EU, kao i proces „evropeizacije”.

Ključne reči: Male i srednje zemlje, EU, međunarodni poredak, jednakost država, međudržavni odnosi, evropeizacija

Čuvena je izjava atinskih poslanika upućena građanima malog grada Melije koju navodi Tukidid u svom Peloponeskom ratu (431. g. pre nove ere). Kada su tražili da se Melija pridruži Atini, odnosno da se praktično preda ili će biti uništena, Atinjani su izjavili: „Pravda (tj. međunarodno pravo) u ovom svetu važi samo za one koji su međusobno podjednake snage. Jer moćni uvek čine ono što mogu, a slabi podnose onoliko koliko moraju.”² Ako se prisetimo bombardovanja Srbije ili invazije Iraka, onda možemo da se zapitamo da li se

1 Duško Lopandić, viši naučni saradnik, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, e-mail adresa: dlopandic@yahoo.com.

2 Tukidid, *Peloponeski rat*, knjiga V, str. 17.

promenila suština odnosa između država za poslednjih 2.500 godina? Ipak, međunarodni sistem se u određenoj meri neprestano menja, pa tako i relativna uloga manjih zemalja. Ideja o načelnoj (međunarodnopravnoj) jednakosti svih država, velikih i malih članica međunarodne zajednice, je, na primer, relativno nov koncept koji nije stariji od jednog veka. Prvi irački rat je vođen u cilju zaštite suvereniteta male zemlje – Kuvajta. Napadi velikih sila na male zemlje (Srbiju, odnosno Poljsku) bili su povodi i za početak svetskih ratova u XX veku. T.G. Ash ilustruje značaj manjih zemalja ulogom Belgije i Luksemburga u stvaranju Evropskih zajednica.³ Sličnih primera ima dosta.⁴

U ovom tekstu razmatraćemo pitanje evolucije položaja srednjih i manjih zemalja u međunarodnim odnosima danas, posebno imajući u vidu pojavu Evropske unije i razvoj „Zajedničke spoljne i bezbednosne politike” (ZSBP). U prvom delu teksta nastojaćemo da prikazemo opšte trendove u razvoju međunarodnog sistema iz ugla manjih i srednjih zemalja. U nastavku analiziraćemo okolnosti koje utiču na relativno povoljan položaj manjih zemalja u sistemu EU. U tom smislu, uloga manjih i srednjih zemalja-članica EU se može prikazati iz dva ugla. S jedne strane može se analizirati na koji način su male i srednje zemlje uklopljene u sistem EU (odnos većih i manjih zemalja, broj glasova pri odlučivanju u organima EU, tzv. „evropeizacija” i sl.). S druge strane, može se razmatrati način na koji male zemlje utiču na formulisane politika (internih ili spoljnih) Unije (proces odlučivanja, povratno dejstvo nacionalnih politika na politike Unije i sl.). Ove pojave ćemo prikazati i na konkretnim primerima spoljne politike nekih od manjih i srednjih zemalja članica EU.

MALE I SREDNJE ZEMLJE I MEĐUNARODNI SISTEM

„U pitanjima države, za onoga koji ima moć podrazumeva se da je u pravu, dok onaj koji je slab vrlo teško može da izbegne da mu većina sveta ne pripiše greške.” (*kardinal Rišelj*)

*Diferencijacija država prema njihovoj potencijalnoj snazi
u međunarodnom poretku – male zemlje, „srednje sile”, velike sile*

Podela zemalja po njihovoj snazi proizilazi iz definicije onoga što se može podrazumevati pod snagom ili moći (power, puissance) neke države. Ovo opet

3 Thimoty Garden Ash, “What does it mean to be European, and what is Europe’s Future?”, interview, June 07, 2009, Radio Free Europe/Radio Liberty.

4 Da se međunarodni običaji ipak sa vremenom menjaju, pokazuje i sudbina građana Melije u sukobu sa Atinom. Atinjani su sve odrasle muškarce pobili, a žene i decu pretvorili u robove. Sudbina poraženih danas je, uglavnom i uz izuzetke, nešto blaža.

proizilazi iz razumevanja suštine međunarodnog poretka, odnosno, u krajnjem vidu od načina na koji se uspostavljaju i funkcionišu odnosi među državama. Moro-Defarž ističe, sledeći realističke teorije Klauzevica i Rejmon Arona, da se „od početka istorije, krajnji test (državne) sile (moći) izražava kroz ratovanje” i da „pobednici uređuju međunarodni poredak.”⁵ Rat je od pamтивека bio onaj instrument koji u krajnjoj meri određuje rang neke države u međunarodnoj zajednici. Ovo, dosta cinično (ili realistično) obrazloženje suštine odnosa među državama, naravno nije i jedino. Narodi, odnosno države, u načelu ne ulaze olako u rat samo zato da bi izrazile svoju moć – nego prvenstveno kada dođu u situaciju da brane neki vitalni interes, neki resurs (poput teritorije) ili neke opšte vrednosti (poput npr. nezavisnosti, slobode). U međudržavnom poretku u kom prevladavaju konfliktni odnosi, vojna i ekonomska snaga će biti glavni kriteriji moći, pa time i klasifikacije, odnosno hijerarhije zemalja.⁶ Razlikovanje država prema njihovim kapacitetima i snazi često podrazumeva razuđeniju strukturnu analizu, koja bi obuhvatila više elementata, poput teritorije, stanovništva, ekonomskih potencijala, geopolitičkog položaja i, naravno, vojnih potencijala zemlje. U novije vreme ističe se razlika između „tvrde moći” (vojna snaga) i “meke moći” (soft power) neke zemlje (opšti uticaj koji zemlja može da ustvari kroz saradnju sa drugima, putem politike, kulture, nedržavnih veza i dr.).

Karlos Gašpar ukazuje na generalni trend izmena međunarodnog poretka u poslednjih stotinjak godina koji se ogleda u (1) smanjenju ukupnog broja vodećih, odnosno najmoćnijih sila, (2) povećanju broja srednjih i malih država i (3) produbljivanju razlika u potencijalima (vojnim, ekonomskim i drugim) između prve i druge grupe, odnosno između najmoćnijih sila i ostalih.⁷ Broj velikih sila se menjao tokom istorije. Dok je 1815. godine za međunarodnu silu smatrana ona zemlja koja je mogla da angažuje vojsku od preko 100.000 vojnika, sa praksom opštog regrutovanja i industrijskog rata ta brojka se drastično povećala. Već 1914. godine velike sile su imale vojske od preko milion vojnika, dok su za rat mobilisani gotovo kompletni ekonomski i društveni potencijali sukobljenih zemalja. U vreme Bečkog kongresa (1815)

5 Ph. Moreau Defarges, *Relations internationales, 2. Questions mondiales*, 7e ed., Seil, Paris, 2007, pp. 58, 85.

6 “Sposobnost da vodite rat i pravite novac javlja se kao dva ključna indikatora političkog uspeha.” (Chris Patten: *What next? Surviving the 21th Century*, Pinguin Boooks, London, 2008, p. 19.

7 Carlos Gaspar, “Portugal, os Pequenos Estados e a Uniao Europeia”, *Nacao e Defesa*, No. 118, Outono/Inverno 2007, p. 113.

bilo je priznato pet velikih sila (onih koje su donosile sve ključne odluke): Velika Britanija, Rusija, Austrija, Pruska i Francuska. Šest sila je učestvovao na Berlinskom kongresu (1878) kada je Srbija dobila nezavisnost.⁸ Na mirovnoj konferenciji u Parizu (1919) samo tri velike sile su donosile sve glavne odluke (SAD, Velika Britanija i Francuska), iako su u izvršnom komitetu Društva naroda uz njih, kao stalne članice učestvovala i Japan i Italija. Nakon 1945. godine, preostale su dve supersile (SAD i SSSR), dok je broj stalnih članica Saveta bezbednosti ostao na broju pet. Nakon raspada istočnog bloka (1991) se govorilo o „unipolarnom svetu” kojim u potpunosti dominira samo jedna sila: SAD.

Razlika između najvećih sila i ostalih zemalja se pravi i uvođenjem međukategorije – regionalne velike sile ili sekundarne sile. U ovakve sile (ne računajući Kinu i Rusiju, koje su u višoj kategoriji) bi u Evropi, na primer, mogle biti svrstane Nemačka, Francuska i Engleska. Posmatrano još uže na regionalnom nivou, diferencijacija između država može da se produbi, tako da bi (u Evropi) dodatni broj država iz različitih razloga mogao da bude svrstan u „manje regionalne sile” (npr. Italija, Španija, Holandija, Poljska, a u nekoj perspektivi i Ukrajina na istoku). Sve ove podele obuhvataju kombinovano korišćenje različitih faktora državne i društvene moći pojedinih zemalja. Kada se izdvoji samo jedan element pojedinačno (demografija, BNP isl) razlike između regionalnih sila postaju izuzetno velike.⁹

Nije uvek jednostavno dati uopštenu definiciju šta su to srednje, odnosno male zemlje u međunarodnom poretku. Ne postoji opšte prihvaćena i zadovoljavajuća definicija.¹⁰ Već primena pojma mali ili srednji za neku zemlju implicitno podrazumeva hijerarhizaciju država, što odgovara realnosti koja se proučava u okviru političkih i diplomatskih odnosa, ali u izvesnom smislu odstupa od fikcije o pravnoj jednakosti i ravnopravnosti svih suverenih subjekata u međunarodnom pravu, koja je prihvaćena tokom XX veka.¹¹ Iako

8 Osim nabrojanih velikih sila (Rusija, Velika Britanija, Austrija, Nemačka i Francuska) učestvovala je i novostvorena Italija, dok je sedma učesnica – Otomanska imperija – više bila predmet razmatranja Kongresa.

9 Na primer, demografska razlika između Australije i Kine je 1 prema 60, a razlika u nivou BNP između Nigerije i Japana je bila 1 prema 20.

10 Videti: Jeanne Hey (ed.), *Small States in World Politics – Explaining Foreign Policy Behaviour*; Lienne Rienner Publisher, 2003, p. 229.

11 Handel navodi da pravna „jednakost” malih zemalja u odnosu na velike sile po prvi put biva prihvaćena tokom Haških konferencija 1899-1907. godine. (Michel Handel, *Weak States in International System*, 2d. ed, Taylor and Francis, 1990, p. 318).

savremeno međunarodno pravo uglavnom ne razlikuje zemlje po veličini ili moći, pojam suverene „države” u praksi je uvek obuhvatao razne sadržine. Tako fleksibilan koncept¹² je i omogućio univerzalno prihvatanje ideje „suverene nacije-države” za veoma različite realne situacije. „Suverena država” – međunarodnopravno jednakih subjekata – podrazumeva u stvari veoma različite entitete i stvarnosti – od transkontinentalnih supersila, preko zabačenih ostrvaca u Pacifiku do teritorija koje su pod faktičkim starateljstvom (kao neke na Balkanu) i koje su samo na papiru, delimično „suverene”.¹³

Sa globalizacijom, odnosno postepenom promenom međunarodnog sistema, odnosno sa povećavanjem uloge „meke moći”, postavlja se i pitanje u kojoj meri je razlika između „manjih”, „srednjih” i „većih” zemalja uopšte relevantna. Već nas istorija uči da veličina države i njena moć ne moraju da budu ekvivalentne, odnosno da mali obim zemlje ne mora da automatski znači i „nemoć” u konkretnoj situaciji i kontekstu i obrnuto.¹⁴ I male zemlje danas često raspolažu instrumentima (npr. članice su u nekom – vojnom ili ekonomskom savezu) čijim korišćenjem mogu da po uticaju prevaziđu neke veće zemlje, odnosno da nametnu svoje interese.¹⁵ Handel deli države na: mini države, slabe zemlje, srednje sile, velike sile i super sile.¹⁶ Rejmon

12 Moreau Defarges metaforično ističe da „*Le pavillon nation couvre des marchandise tres heterogenes*” (Brod pod zastavom „nacije” prevozi vrlo različite proizvode”), op. cit., p. 73.

13 Stephen Krasner ističe da je pitanje suvereniteta, odnosno međunarodnog priznanja države pre svega politička činjenica, a ne fizička, intelektualna ili legalna. (Stephen Krasner, „Who gets a State and why?” *Foreign Affairs*, March 2009)

14 „Veličina, položaj i ostalo uvek sadrže i koristi i troškove za datu zemlju. Ovo se ne može unapred izračunati. Veliki obim ne znači uvek i velike resurse. Sve zavisi od konkretnog prostora i demografije, kako to pokazuju istorije Rusije, Kine i Indije. S druge strane, mala površina može da predstavlja i prednost za državu, kao kod Švajcarske i Singapura.” Videti: Christopher Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Palgrave MacMillan, New York, 2003, p. 169.

15 Kao primer možemo uzeti odnose Grčke prema mnogo većoj Turskoj, ili, u novije vreme aktivnosti baltičkih zemalja u odnosu na Rusiju i sl. Dobar primer daje i M. Corgan u vezi „s ratom oko bakalara” između Islanda i Velike Britanije. Dve strane su u ovom ekonomskom sukobu čak prekinule diplomatske odnose 1975-1976. Autor navodi da je Island maksimalno iskoristio svoj geostrateški položaj (u NATO), medije („David protiv Golijata”) i fokusirano i produbljeno poznavanje spornog problema, kako bi obezbedio rešenje koje mu odgovara. Videti: Michel Corgan, *Small State Diplomacy*, Avgust 12, 2008, <http://www.e-ir.info/?p=549>.

16 Michel Handel, *Weak States in International System*, op. cit., p. 11.

Aron¹⁷ iznosi neku vrstu kvalitativne definicije malih zemalja, navodeći da one tipično imaju ograničenu teritoriju, relativno malobrojno stanovništvo i ograničene resurse. Male i srednje zemlje se ponekad nazivaju i „slabije zemlje”, a definišu i negativno kao „one zemlje koje nisu velike sile”.¹⁸ Danas se pod „mikro” državama podrazumevaju uglavnom one zemlje čije stanovništvo ne prelazi 1,5 miliona stanovnika,¹⁹ a za „male” zemlje se arbitrarno predlaže da to budu zemlje sa manje od 15 miliona stanovnika. Neki autori smatraju da su umesto po veličini, mnogo relevantnije podele država na „centralne” i „periferne” zemlje, zavisno od njihovog položaja u geopolitičkom i ekonomskom sistemu. Danas se u jednom drugom kontekstu često i koristi pojam „propale države”, što se može odnositi, kako na manje, tako i na geografski veće zemlje. Ovim pojmom, koji predstavlja kvalitativnu, a ne kvantitativnu definiciju (slično je sa pojmom „slabe države”), karakterišu se one države čije institucije nisu u stanju da ispune minimalne funkcije koje bi trebalo da vrši javna vlast (npr. interna bezbednost stanovništva, snabdevanje javnim servisima, obezbeđenje ishrane i dr).²⁰

*Evolucija položaja malih i srednjih zemalja u međunarodnom poretku:
između sile i prava*

Tokom XX veka broj suverenih država je stalno rastao pod uticajem principa samoodređenja i stvaranja nacionalnih država i usled procesa dekolonizacije. Tako su na Mirovnu konferenciju u Versaju (1919) pozvane 32 države, dok su na Konferenciju u San Francisku, kada su stvorene UN (1945) pozvane 51 država. Danas UN imaju 192 članicu koje se smatraju za međunarodno priznate i „suverene” zemlje. Neki autori predviđaju pojavu još više od stotinjak novih država u ovom veku, ukoliko se nastavi proces secesija i usitnjavanja zemalja.²¹

17 Videti: Raymond Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Calman Levy, Paris, 2001. p. 794.

18 Michel Handel, *Weak States in International System*, op. cit.,, p 11.

19 U tekstu Ali Naseer Mohameda: *The Diplomacy of Micro-States*, Discussion Papers in Diplomacy, Clingendael Institute (NIIR) nabrojano je 37 država Afrike, Kariba, Mediterana, Indijskog okeana i Pacifika koje se smatraju *mikro-državama* (kriterij je stanovništvo ispod 1,5 miliona). Komonvelt države ispod 1,5 miliona st. naziva “malim zemljama”.

20 Videti: Imre Levai, “Small States un the complex world system and the European sub-system, *Foreign Policy Review*, 5, 2007, www.kulugyiintezet.hu/en/fpr/2007. Noam Chomski, *Failed States*, A Metropolitan, New York, 2001, p. 311.

21 Videti na primer: Jacques Attali, *Une brève histoire de l’aveni*, Fayard, Paris, 2006, p. 180.

U poslednja dva veka, osnovni napor i interes manjih i srednjih zemalja je bio usmeren na stvaranje što „uređenijeg” međunarodnog sistema, koji bi bio zasnovan na jasnim pravilima, odnosno na poštovanju međunarodnog prava. Kako navodi K. Gašpar, u interesu je manjih i srednjih država da budu deo stabilnog institucionalnog poretka, bez čega „nemaju uslove da se odupru eventualnim spoljnim pritiscima”, odnosno efektima poremećaja međunarodnog poretka. U klasične oblike ponašanja malih i srednjih zemalja u međunarodnim odnosima, J. Hey,²² između ostalog, uključuje:

- nisku involviranost u svetsku politiku i ograničenost delovanja na neposredno geografsko okruženje,
- relativno uzak krug međunarodnih tema koje su im značajne,
- primena diplomatskih i ekonomskih instrumenata, umesto vojnih instrumenata,
- insistiranje na „moralnim aspektima” međunarodnih odnosa, poput međunarodnog prava, načela i sl,
- usmerenost ka multilateralnoj saradnji i multilateralnim organizacijama,
- zauzimanje neutralnih stavova,
- oslonac na velike sile u cilju zaštite i obezbeđenja resura,
- usmerenost ka saradnji kako bi se izbegao konflikt,
- trošenje proporcionalno natprosečne energije i resursa u cilju obezbeđenja fizičke i političke bezbednosti i „preživljavanja” države.

Obično se ukazuje da u međunarodnoj komunikaciji država ima dva cilja: da nametne svoj interes (ostvarenje uticaja) i da se odbrani od tuđeg uticaja (nezavisnost, autonomija). Da bi se zaštitile od nametanja gole sile od strane moćnijih, male zemlje primenjuju razne taktike i strategije. U periodu između dva svetska rata, male zemlje su pokušale da se zaštite od predatorskog ponašanja moćnih zemalja izjavama o „neutralnosti”, što ih u većini slučajeva međutim nije spaslo od Hitlerove i/ili Staljinove agresije. Male zemlje takođe tradicionalno nastoje da stvore saveze sa većim silama koji će im omogućiti veću zaštitu od arbitrarnosti kojoj je sklona svaka politika, a posebno međunarodna politika. Povezivanje sa jednom silom u cilju zaštite od druge, međutim uvek ima svoju cenu, koja se ogleda u određenoj zavisnosti od velikog saveznika (to se jasno kaže već u Načertaniju Ilije Garašanina iz

22 Jeanne Hey, *Small States in World Politics – Explaining Foreign Policy Behaviour*, op. cit., p. 5.

1844. godine u pogedu odnosa Rusije i Srbije²³). Kako navodi K. Gašpar, u međudržavnim savezima „velike sile ustupaju jedan (manji) deo svoje autonomije kako bi obezbedile legitimitet svom (političkom) liderstvu, dok male države ustupaju (veći) deo svoje autonomije kako bi mogle da odbrane svoje interese unutar zajedničkih institucija, koje im garantuju bezbednost”.²⁴ Morgentau navodi da su „Male zemlje zasnivale svoju nezavisnost bilo na činjenici ravnoteže snaga (Belgija i Balkanske zemlje do II sv. rata) ili postojanju sile-zaštitnice (Portugal, Južna Amerika) ili nedostatku privlačnosti za osvajačke ambicije (primer Švajcarske i Španije).²⁵ Male zemlje imaju interes da se zaštite od apsolutne dominacije velikih sila ugovorima, pozivanjem na primenu međunarodnih principa ili međunarodnog prava. Iz sveta „džungle” ili anarhije u kome vlada pravo jačega („realpolitika”) primenom prava bio bi formiran uređeni svet, kojim dominiraju opšta načela i pravda.

Savremeni međunarodni poredak je nastao transformacijom evropskog međudržavnog poretka XIX veka koji se u suštini bazirao na „evropskom koncertu” formiranom od strane velikih sila (u prvoj polovini XIX veka), odnosno na „ravnoteži snaga” između najjačih zemalja (druga polovina XIX veka).²⁶ Na Bečkom kongresu 1815. godine male zemlje su uglavnom imale ulogu objekta i nisu ni učestvovalе u donošenju odluka koje su se njih ticale, već su samo naknadno bile informisane o odlukama.²⁷ Slično se dešavalo i kasnije, kao na Berlinskom kongresu (1878) kada se odlučivalo o statusu i granicama Bugarske, Srbije, Rumunije, Crne Gore i drugih zemalja. U takvom sistemu, male i srednje zemlje su imale vrlo ograničenu ulogu, koja se svodila na obezbeđivanje dovoljno jakog saveznika među velikim silama. Tako se spoljna politika Srbije tokom XIX veka i do I svetskog rata uglavnom zasnivala

23 “Rusija ne da sebi od tako male države, kao što je Srbija, usloviya propisati; ona zahteva da se njeni sovjeti kao zapovesti bezuslovno slušaju i oni koji njoj služiti žele moraju se njoj sa svim predati”, v: Radoš Ljušić, *Knjiga o Načertaniju*, Beograd 1993.

24 Carlos Gaspar, “Portugal, os Pequenos Estados e a Uniao Europea”, op. cit., p. 118.

25 Hans A. Morgentau, *Politics among Nations, The Struggle for Power and Peace*, New York, 1948.

26 Videti: Henry Kissinger, *Diplomacy*, Ed. Simon and Schuster, New York, 1994, Chapters 4-6.

27 Videti: A. Zamoyski, *Rites of Peace, The Fall of Napoleon and the Congress of Vienna*, Harper Perennial, 2007, p. 558. Izuzetak u ovom je možda bila Švajcarska, povodom čijih granica je na Bečkom kongresu osnovan poseban komitet, u koji su, izuzetno, bili uključeni i neki predstavnici zainteresovanih strana.

na osciliranju između dve velike sile – Rusije i Austrougarske – i na naporu da se obezbedi odgovarajuća zaštita i pomoć od jedne od ove dve države.²⁸ Mala Srbija je morala da prihvati Austrougarski „diktat” prilikom aneksione krize 1908. godine, jer u tom trenutku Rusija nije bila spremna da uđe u rat da bi zaštitila svog štićenika. Nekoliko godina kasnije, 1914. godine Srbija je bila u situaciji da se brani od agresije, odnosno da se sukobi sa Austro-Ugarskom jer je mogla da računa na vojni savez sa Rusijom.

Položaj manjih i srednjih zemalja se posebno promenio stvaranjem „Društva naroda” (1919. godine)²⁹ odnosno velikim odjekom koje su „Četrnest tačaka” tadašnjeg američkog predsednika Vudroa Vilsona imale na dalji razvoj međunarodnih odnosa (a posebno na princip jednakosti svih država i samoopredeljenja naroda). Prema Vilsonu, kao i konventu Društva naroda, međunarodni poredak bi trebalo da se zasniva na zabrani rata, pravdi, poštovanju međunarodnih obaveza, strogom poštovanju ugovora, kao i na poštovanju prava etičkih i verskih manjina, odnosno na etičkim principima i na pravu. U govoru, koji je održao prilikom objave o ulasku SAD u I svetski rat, Vilson je izjavio: „...Pravo je dragocenije od mira. Mi ćemo se boriti za stvari koje smo uvek držali najbliže srcu, za demokratiju..za prava i slobodu malih nacija, za sveopštu vladavinu prava u okviru sistema slobodnih naroda...”³⁰ Vilson je takođe isticao da mir i međunarodni sporazumi moraju biti zasnovani na punoj jednakosti, bez obzira na veličinu ili snagu pojedinih država.³¹ Međutim, u praksi, ova načela je često bilo teško slediti, kako se uverio i sam Vilson tokom pregovora u Versaju (1918). Ipak, može se bez preterivanja ukazati da od kraja I svetskog rata dolazi do postepene promene u položaju manjih i srednjih zemalja, koja proizilazi i iz suštinske promene u vrednosnih sudova na kojima se zasniva legitimitet međunarodnog sistema. Postepeno, taj legitimitet sve više biva zasnovan i na

28 Videti: Ilija Pržić, *Spoljašnja politika Srbije (1804-1914)*, Politika, Beograd 1939 (fototipsko izdanje), str. 91-161.

29 „Nikada jedan ugovor kojim se želelo sve regulisati nije rešio tako malo.” N. P. Lenoir, *Preface a la Paix*, Parizeau, 1944, p. 189; Sjajan prikaz pregovora u Versaju 1918. dat je u knjizi: M. McMillan, *Peacemakers* (francusko izdanje): *Les Artisan de la Paix*, Le livre de Poche, Paris, 2008, p. 828.

30 Citirano prema: Henri Kisindžer, *Diplomacy*, op. cit., p. 48.

31 Vilsonova izjava o jednakosti država kao osnovu mira glasi: „Da bi se trajno održao mir, on mora da se zasniva na jednakosti nacija; uzajamni sporazumi ne smeju niti eksplicitno da priznaju niti implicitno da podrazumevaju razlike između velikih i malih nacija, između onih koji su moćni i onih koji su slabi“, citirano kod: Michel Handel, *Weak States in International System*, op. cit., p. 267.

ideji o jednakosti i slobodi manjih naroda (odnosno njihovih država), što je na specifičan način podstaknuto i načelima koja su zastupali komunistički pokret, odnosno SSSR nakon njegovog nastanka 1917. godine.

*Složenost modernog međunarodnog sistema i potencijali manjih
i srednjih zemalja*

Bez ulaženja u detaljne razloge neslavnog kraja Društva naroda (Kisindžer navodi da je „Versajski ugovor doveo u praksi do neke vrste međunarodno-diplomatskog „gerilskog ratovanja” umesto do svetskog poretka”)³² treba ipak ukazati i na činjenicu da je članstvom manjih i srednjih zemalja u Savetu Društva naroda u kome su odluke donošene jednoglasno, u izvesnom smislu došlo do daljeg velikog napretka u praksi izjednačavanja velikih i manjih država – i to ne samo na pravno-teorijskom, nego i na političkom novu (tj. za diplomatskim stolom, onde gde se realno donose odluke). Društvo naroda je bilo prva međunarodna organizacija koja je pokušala da garantuje teritorijalni integritet svojih članica (doduše bez uspeha). U stvarnosti, Društvom naroda su dominirale velike sile. Ono nije moglo da zaštiti svoje manje članice od agresije moćnijih zemalja uoči II svetskog rata. Tome nije pomogla ni politika neutralnosti manjih zemalja, niti stvaranje odbrambenih saveza (poput „Male Antante”, Balkanskog saveza i dr.).

Ideje demokratije, samoopredeljenja i ravnopravnosti naroda i država, koje su propagirale „nove” velike sile – kako SAD, tako na svoj način i tadašnji SSSR, a kasnije i pokreti malih zemalja (poput nesvrstanih) postale su dominantne nakon II svetskog rata, odnosno nakon propasti fašističke i nacističke ideologije. Poveljom UN su dodatno zagarantovani jednakost svih država – članica međunarodne zajednice, kao i pravo na samoopredeljenje naroda u kolonijama što je trebalo da omoguće Povelja UN i Savet bezbednosti, kao i ceo mehanizam UN. Rat je proglašen za nelegalno sredstvo, osim u slučajevima kolektivne ili individualne odbrane. Hladni rat i nadmetanje dva ideološki suprotstavljena bloka su dobrim delom ograničili efikasnost UN. Međutim, princip načelne jednakosti svih država – članica sproveden je (bar formalno) i u blokovskim organizacijama poput NATO, odnosno u Varšavskom paktu.³³

32 Henri Kissindžer, *Diplomacy*, op. cit., p. 258.

33 Odluke u NATO se u formalnom smislu donose jednoglasno, bez obzira na ogromne razlike u vojnim kapacitetima SAD u odnosu na male članice NATO.

S druge strane, proces dekolonizacije i pojava novog organizovanja država šesdesetih godina XX veka i kasnije (poput pokreta nesvrstanih) dali su dodatne mogućnosti manjim i srednjim zemljama da – grupisane – u određenoj meri efikasnije realizuju sopstvene interese, i to bez automatskog ulaska u savez sa jednom od velikih sila. Tako je relativno mala zemlja, kakva je bila SFR Jugoslavija, mogla da vodi neku vrstu svetske diplomatije u pokretu nesvrstanih, čime je značajno ojačala svoj međunarodni ugled i položaj u odnosu na velike sile. Sa krajem Hladnog rata, mnoge male države u Trećem svetu su „prestale da igrati ulogu piona u globalnoj trci za svetsku suprematiju”.³⁴

Kompleksnost današnjeg međunarodnog sistema, koji uz suverene države obuhvata nove učesnike, poput regionalnih organizacija i nedržavnih činilaca, složenost oblasti i tema kojima se bave države (od klime do energetskih izvora i drugo) i slično, daju širi manevarski prostor manjim i srednjim zemljama da izgrade mrežu veza i savezništava, kao i svoju nišu aktivnosti, što im pruža osnov da se na efikasniji način postave u odnosu na veće zemlje ili velike sile.³⁵ U relativno miroljubivom poretku, moć i uticaj neke zemlje neće proizlaziti samo iz njene gole snage, odnosno veličine, nego i iz drugih elementata koji državi mogu da omoguće da realizuje svoj interes i uticaj izvan sopstvenih granica, kako na zemlje saveznike i partnere, tako i šire. Pобољшanje položaja, odnosno drugačiji treman manjih zemalja u međunarodnom sistemu ilustruje i činjenica da su i tzv. mikro-države u poslednjim godinama prihvaćene kao članice UN sa istim pravima i načelnom pretpostavkom suverene jednakosti, kao i sve ostale zemlje.³⁶ Ekonomska supersila, kakva je Evropska unija, sklapa sporazume o pridruživanju ili o carinskoj uniji i sa jako malim zemljama (mikro-državama), poput Andore, San Marina ili Pacifičkih ostrva.³⁷ S druge strane, neki noviji

34 Jeanne A. Hey, *Small States in World Politics – Explaining Foreign Policy Behaviour*, op. cit., p. 1.

35 M. Porto tako navodi da su, od 30 najvećih svetskih kompanija, njih četiri pripadaju manjim zemljama: Nokia – Finska, Nestle – Švajcarska, ABB – Švajcarska i Švedka i Royal Dutch/Shell – Holandija/VB. Osim toga, dve su nemačke firme (Daimler Benz, BMW), jedna britanska (BP), jedan japanska (Sony), a sve ostale, njih 22 su američke (izvor: *Financial Times*, 11. 02. 2002). Videti: Manuel Porto: “Os Países Pecuénos na Uniao Europeia, Universidade de Coimbra, www.ieei.pt/paises_pequenos_UE_Manel_Porto.pdf.”

36 Tako su i evropske mikrodržave, Andora, Monako, San Marino i Lihtenštajn, kao i druge mikrodržave u toku decenije 1990-2000 primljene u UN. Videti: I. Neumann, S. Gstohl, *Lilliputians in Gulliver's World, Small States in International Relations*, Working Paper 1-2004, Center for Small States Studies, University of Island.

37 Lihtenštajn je tako punopravna članica organizacije EFTA, kao i Evropskog ekonomskog prostora EU-EFTA. San Marino je čak nedavno podneo zahtev za punopravno članstvo u EU, što nije prihvaćeno.

koncepti koji su razvijeni u SAD i drugim zapadnim zemljama, poput mogućnosti „preventivnog napada”, „humanitarne intervencije”, kao i relativizacija poštovanja pravila UN ukazuju na i dalje osjetljiv i izložen položaj manjih i srednjih zemalja, posebno onih koje nemaju osiguranu zaštitu većih sila ili regionalnih vojnih saveza. Kako navodi Hill, manje zemlje u novije vreme teško mogu da dovode u pitanje „istine koje je proglasio Zapad” posebno u oblasti spoljne politike. Umesto da se iscrpljuju dovodenjem u pitanje međunarodnih odnosa, one se najčešće orijentišu na pitanje samoodržanja, kao najvažnijeg.³⁸

Nakon raspada bipolarnog sistema (1991. godine), izuzetna svetska hegemonija SAD u poslednjim decenijama navela je neke posmatrače da u imperijalnom ponašanju ove supersile nazru klice stvaranja svetskog „federativnog imperijalnog sistema”, koji više ne bi funkcionisao na bazi vestfalskih principa načelne jednakosti suverenih država, nego na načelima određene hijerarhije (moći).³⁹ Ipak, vojni i ekonomski neuspesi SAD tokom poslednjih godina, s jedne strane i jačanje Kine i Indije, kao i obnova Rusije, sa druge, pre vode ka multipolarnom svetskom sistemu kojim upravljaju koalicije najmoćnijih (poput, na primer „Grupe 8” ili nedavnog primera „G20” u ekonomskoj oblasti).⁴⁰

Prilikom analize položaja manjih i srednjih zemalja, treba takođe imati u vidu posebnost situacija u pojedinim svetskim regionima (kontinentima), koji se mogu posmatrati i kao specifični međunarodni podsistemi. Tako odnosi u Aziji i na Bliskom istoku najviše podsećaju na klasičnu politiku „odnosa snaga” iz Evrope XIX veka;⁴¹ Južna Amerika tradicionalno nije imala mnogo međudržavnih sukoba – klasičnih ratova, nasuprot čestim unutrašnjim

38 Christopher Hill, *The changing Politics of Foreign Policy*, Palgrave Macmillan, New York, 2003, p. 182.

39 Videti: Luis Moita, “A Proposito do Concepto de Imperio” (*Povodom koncepta imperije*), *Nacao e Defesa*, Lisboa, No. 110, Primavera 2005, p. 9-32. Litvanski autori R. Lopata i N. Statkus proširuju koncept imperijalnog delovanja, pored SAD i na Rusiju, Kinu i EU. Videti: Raimundas Lopata, Mortautas Statkus, “Empires, the World Order and Small States”, *Lituanian Foreign Affairs Review*, 2005, pp. 16-50.

40 “Neorealistični” prikaz današnjice videti kod Robert Kagana, *The return of History and the End of Dreams*, Atlantic Books, London, 2008. O multilateralizmu videti: Philippe Moreau Defarges, “Retour du multilateralisme ou retour des nations?” *RAMSES*, IFRI, Paris 2008, 37-44.

41 Videti: Therese Delpech, *L'Ensaucagement: Le retour de la barbarie au XXIe siècle*, Grasset, Paris, 2005, p. 366.

socijalnim sukobima i gerilskom ratovanju; Afrika je više nego ijedan kontinent opterećena internim vojnim sukobima i fenomenom slabih i propalih država; U Evropi se razvio regionalni podsistem koji najviše favorizuje stabilniji, istaknutiji položaj manjih i srednjih država, što ćemo razmatrati u nastavku.⁴²

MALE I SREDNJE ZEMLJE U OKVIRU SISTEMA EU

„Istorijski i politički smisao Evrope nije u prevazilaženju nacija, nego u prevzilaženju međunarodnog poretka koji je od poretka imao samo tu reč.”(*Paul Magnette*)

Osnovna pogodnost koje imaju male i srednje sile unutar EU zasniva se na činjenici da je EU transparentan politički i pravni sistem, koji funkcioniše na osnovu jasno utvrđenih pravila (a ne *ad hoc* privremeno uspostavljenog odnosa moći) i na načelima kompromisnih dogovora i usklađivanja interesa svih njegovih članica, bez obzira na razlike u veličini između država. „Sprečene da se međusobno previše brutalno takmiče, podsticane da sukobe interesa rešavaju pregovorima ili posredstvom suda, države (članice EU) su sklone smanjenoj agresivnosti.”⁴³

Evropska unija je od osnivanja prve Evropske zajednice bila zasnovana na ravnoteži između načela ravnopravnosti svih država članica, s jedne strane (u suštinskim pitanjima) i načela demokratičnosti i realističnosti u procesu donošenja odluka u tekućim pitanjima. Članice EU su tako u načelu ravnopravne kada se radi o donošenju svih ključnih odluka, poput reforme ili proširenja Unije, formulisanja osnovnih načela pojedinih internih politika, formulisanja ZSBP ili JHA⁴⁴ i drugo. Kada se radi o realizaciji navedenih politika, u procesu donošenja odluka se vodi računa u određenoj meri o razlikama, što podrazumeva i uzimanje u obzir (u određenoj meri) fizičkih razlika u veličini (ekonomskoj, demografskoj) većih i manjih zemalja u EU,

42 O razvoju međunarodnih odnosa u pojedinim regionima sveta videti godišnja izdanja publikacije *RAMSES, IFRI, Paris, 2009*, 351. str (poslednje izdanje). O razvoju sadašnjeg međunarodnog sistema videti i: Duško Lopandić, “Evropska unija u novom međunarodnom okruženju”, *Međunarodni problemi*, LX, 2-3, 2008, pp.199-226.

43 Pierre Magnette, *Le regime politique de l'Union europeenne*, Science Po, Paris, 2006, p. 292.

44 Oblast unutrašnjih poslova i pravosuđa. Ravnopravnost se izražava i u nekim drugim pitanjima koja ovde nećemo raspravljati, poput jednakosti u primeni svih zvaničnih jezika država članica u dokumentima i radu organa EU, u popnjavanju značajnijih pozicija u organima EU idr.

kada je reč o glasanju (unutar Saveta EU ili Evropskog parlamenta). Ipak, nisu retke ocene da je pravni poredak EU u celini „naklonjeniji” manjim zemaljama (koje su nakon nekoliko talasa proširenja postale i mnogo brojnije članice Unije) jer im omogućava relativno veći uticaj unutar sistema, u odnosu na njihovu veličinu.⁴⁵ Sistem EU je tako u izvesnoj meri do sada bio zasnovan na pozitivnoj diskriminaciji manjih zemalja. Osim toga, male i srednje države su često bolje usmerene („fokusrane”) na promociju ograničenog broja svojih ciljeva u politikama EU, što im omogućava bolju manevarsku i pregovaračku poziciju u odnosu na veće zemlje, čije su aktivnosti i ciljevi često širi, brojniji, pa često zbog toga i rasplintuti.⁴⁶ Konstantno širenje Evropske unije je dovelo do promena u njenoj arhitekturi kada se radi o odnosu većih i manjih zemalja. Dok je u vreme osnivanja EEZ taj odnos bio pola/pola (tri veće prema tri manje zemlje), danas je mnogo više manjih i srednjih država članica EU (21) u odnosu na one veće (šest).⁴⁷ Stalni porast broja manjih zemalja u odnosu na veće, doveo je i do određenih tenzija u pitanjima načina restrukturacije internih odnosa u EU, odnosno povodom pregovora o daljim reformama Unije (u okviru Evropskog konventa o Ustavu za Evropu 2003. g i kasnije).⁴⁸ Da napomenemo, uzgred da je pozitivna diskriminacija manjih zemalja imala i druge međunarodne posledice, poput podsticaja centrifugalnim silama u federalnim državama (poput bivše Jugoslavije).⁴⁹

Komentarišući spoljnu politiku Grčke tokom predsedavanja Evropskom unijom, L. Klarevasa navodi da „države koje danas imaju važnu ulogu ne moraju da budu velike zemlje, niti moraju da imaju ogromne resurse ili izuzetne vojne

45 Videti: Laurent Goetschel (ed), *Small States inside and outside the EU, Interests and Politics*, Suisse Peace Foundation, 1998, p. 295.

46 Videti: Silvy von Steinsdorf: “The Small EU Member States: Engines of Integration?”, *Eurtopics Magazine*, 8/3/2007.

47 Španija i Poljska su negde na sredini između onoga što se računa kao “velike” članice EU (SRN, VB, Francuska i Italija) u odnosu na “srednje i manje članice”.

48 Videti: Paul Magnette, Kalypso Nicolaidis, “Coping with the Lilliput Syndrome: Large vs. Small Member States in the European Convention”, *European Public Law*, Vol. 11, Issue 1, 2005, pp. 83-103.

49 „...Evropska konstrukcija u ogromnoj meri favorizuje „male” i time podstiče fragmentaciju.” Videti: Thierry de Montbrial, “Perspectives”, *RAMSES*, IFRI, Paris, 2007, p. 25. Kao empirijski dokaz ovom stavu, možemo npr. ukazati na evoluciju Slovenije, koja je nesumnjivo podsticala raspad biše jugoslovenske federacije imajući u vidu svoje članstvo u EU.

kapacitete. Dovoljno je da one pruže odgovorajuće usluge (u međunarodnoj zajednici) uz integritet, legitimnost i pouzdanost (npr. uloga posrednika u raznim pitanjima). Delujući na taj način, one dobijaju poseban identitet (niche-identity) – identitet koji sam po sebi postaje izvor meke moći.”⁵⁰ U međunarodnom kontekstu, Evropska unija se pojavljuje kao specifičan instrument posredstvom kojeg se ispoljava „meka moć” njenih članica i koji mogu da koriste i male i srednje države u realizaciji svojih spoljnopoličkih ciljeva, ali usklađenih u širi kontekst onoga što se naziva „evropeizacija” spoljne politike.

U nastavku ćemo se osvrnuti na nekoliko aspekata organizacije i funkcionisanja EU od kojih zavisi ravnoteža uticaja između manjih i većih zemalja. Kao prvo, razmotrićemo razliku između međunarodnog poretka i poretka EU. Zatim ćemo prikazati značaj funkcionisanja pojedinih organa EU za male i srednje države, kao i proceduru glasanja u organima EU. Na kraju, osvrnućemo se na proces „evropeizacije” u oblasti spoljne politike, posebno zajedničke spoljne i bezbednosne politike (ZSBP), u okviru koje male i srednje članice EU često igraju posebnu ulogu.

Države nacije i poredak Evropske unije – pravo umesto sile

Poredak Evropske unije je specifičan međudržavni „podsistem” koji se samo delimično može porediti sa „normalnim” međunarodnim sistemom. Kao što ni pravo EU („komunitarno pravo”) nije deo međunarodnog prava, nego specifičan pravni sistem sui generis (kako je to utvrdio već šesdesetih godina Sud pravde Evropskih zajednica), tako ni međudržavni odnosi unutar EU nisu identični sa klasičnim međunarodnim odnosima. U poznatoj presudi *Costa v. Enel*, Evropski sud pravde je istakao da „(Evropska) zajednica ima svoje organe, svoj subjektivitet i pravnu nadležnost, kao i nadležnost predstavljanja u međunarodnim odnosima”...čime su... „države članice ograničile svoja suverena prava, iako u tačno određenim oblastima, i stvorile pravni sistem koji važi kako za njihove državljane, tako i za njih same” (tj. za države članice).⁵¹

Evropska unija predstavlja specifičan subjekt, sličan konfederaciji.⁵² Ovo u praksi znači da se države Evropske unije ponašaju na jedan način kada deluju

50 Louis Klarevas, *Greek Bearing Consensus, An Outline for Increasing Greece's soft power in the West*, september 2004, The Hellenik Observatory, The European Institute, London School of Economics and Political Science, London.

51 Case 6/64 *Costa*, videti: *Enel* (1964), *E.C.R.* 585.

52 Prema mišljenju Ustavnog suda SRN iz 1993. godine (oko Ugovora iz Maastrichta) EU nije ni federacija, ni konfederacija, već prelazni oblik između klasičnih međunarodnih

u klasičnom međunarodnom sistemu, a nešto drugačije kada su u sistemu EU.⁵³ Ključna razlika između dva sistema (međunarodnog i komunitarnog) nije u razlici osnovnih subjekata koji ga čine (u oba slučaja radi se o modernim državama nacijama) nego u prirodi i razlikama pravnih i političkih (pod)sistema, odnosno uticaja normi i regulativa na države, koje u višoj ili manjoj meri poštuju pravo u međusobnim odnosima (iz ugla međunarodnog prava, s jedne strane i komunitarnog prava /prava EU sa druge strane). Članstvo u EU „radikalno modifikuje za države EU uslove pod kojima se ostvaruje suverenitet (pojam zajedničkog/deljenog suvereniteta).⁵⁴ Za države članice pravni sistem EU ima elemente „unutrašnjeg”, odnosno internog pravnog sistema koji je direktno primenjiv i na fizička (građane) i pravna lica, a ne samo na države i čije poštovanje je u načelu čvršće garantovano i sankcionisano (obavezujućom sudskom procedurom i slično) nego što je to slučaj sa klasičnim međunarodnim sistemom baziranim na običajima, povelji UN i drugim međunarodnim aktima. Iz našeg ugla posmatrano, bitno je konstatovati da rat, kao klasičan način regulisanja međudržavnih odnosa, odnosno nasilje u širem smislu i primena sile postaju gotovo nezamislivi u odnosima između članica EU. Kako to ilustrativno iznosi P. Magnette: „Evropska građevina civilizuje odnose između nacija i primitomljuje države.”⁵⁵

Međunarodni pravni poredak se razlikuje od unutrašnjeg poretka prvenstveno po tome što u međunarodnom poretku kršenje prava nije u potpunosti sankcionisano, odnosno ne postoji vrhovni tumač i zaštitnik pravnog poretka, kao što je to slučaj u unutrašnjem. Kršenje „komunitarnog” pravnog poretka je sankcionisano, u krajnjoj meri odlukom Evropskog suda pravde, čije presude će određena država članica sprovesti dobrovoljno, na bazi obaveze da se poštuje pravni poredak EU. Sud pravde EU je odavno proglasio princip „prvenstva” (primacy, primauté) normi EU u odnosu na propise zemalja

organizacija i savezne države – zajednica država (*Staatenverbund*), videti prema B. Košutić, *Uvod u Evropsko pravo*, ZZU, Beograd, 2006, str. 57. Po našem mišljenju, mala je razlika između pojma konfederacije i pojma saveza država koji ima nadnacionalne ciljeve.

53 I. Seidl-Hohenveldern kaže: “Države članice su stvorile EZ kao entitet za koji je nadležna posebna vrsta evropskog prava – to pravo nije ni ustavno pravo federalne države, niti međunarodno pravo, nego nešto između”. (C. Timmermans, E. Volker (ed), *Division of powers between the EC and their Member States in the field of external relations*, Europa Institute, Kluwer, 1981, p. 65.)

54 Ph. Moreau- Defarge, *Relations internationales*, 2. *Questions mondiales*, op. cit., p. 77.

55 Paul Magnette, *Le regime politique de l'Union européenne*, op. cit., p. 292.

članica Unije, što je u dobrom broju tih zemalja regulisano i u samom nacionalnom Ustavu.⁵⁶ Ipak, možemo zamisliti i situaciju u kojoj neka zemlja ni pod kakvim uslovima ne pristaje da sprovede neku sudsku presudu. U tom slučaju, jedina sankcija bi bile mere drugih država članica, koje bi eventualno u krajnjem slučaju mogle da isključe neku državu iz pravnog sistema EU (suspenzija prava i slično, kako je to već predviđeno u slučaju kršenja nekih fundamentalnih prava koje štiti poredak Unije).

Treba ukazati i da se kompleksnost EU ogleda i u postojanju tzv. tri stuba saradnje u okviru kojih funkcioniše Unija (sa primenom Lisabonskog ugovora ovo razlikovanje će biti ukinuto). Tako koherentnost internog sistema EU nije ista kada se radi o oblastima komunitarnog prava (prvi stub saradnje), u poređenju sa oblastima spoljne politike i bezbednosti (drugi stub saradnje). Stoga se delovanje država članica u okviru drugog stuba saradnje (ZSBP) može smatrati nekim prelaznim oblikom (podložnim evoluciji), između klasične međudržavne saradnje (sistemi UN, OEBS ili Savet Evrope) i saradnje koja ima elemente „nadnacionalnosti” (komunitarno pravo).⁵⁷

Istovremeno, cela konstrukcija Unije i dalje počiva na klasičnim međunarodnim ugovorima, a ne na ustavu. Države članice su osnovni elementi u konstrukciji Unije, odnosno one su i dalje ključni učesnici u pravnom i političkom sistemu EU.⁵⁸ Ovo se odnosi i na položaj manjih zemalja, koje s jedne strane moraju prilagoditi sistemu koji predviđa zajedničku realizaciju nekih suverenih prava. Treba takođe dodati da je sistem EU „kompleksan, dinamičan i promenljiv”, odnosno da je u gotovo

56 Videti: Jeno Czuczai, “Constitutional preparation for EU accession in the new Central and Eastern European Member States” in J. De Zwaan, J. Jans, S. Blockmans, *The EU, An ongoing proces of integration, Liber Amicorum A. Kellermann*, Asser Press, The Hague, 269-283. Ovo načelo se, s vremena u vreme dovodi u pitanje od strane nacionalnog pravosuđa, kako je to nedavno bio slučaj i u SRN, prilikom davanja mišljenja Ustavnog suda SRN o ustavnosti Lisabonskog ugovora iz tačke gledišta nemačkog konstitucionalnog sistema.

57 Videti: Franck Petiteville, *La Politique internationale de l'Union européenne*, Sciences Po, Les Presses, Paris, 2006, 272 str; Fraser Cameron: *An Introduction to European Foreign Policy*, Routledge, London, 2007, 255 p.; Youri Devost, *The EU at the crossroad*, P.I.E, Brussels, 2003, p. 199.

58 Raspravljajući o (neprihvaćenom) nacrtu Ustava za Evropu, W. Eijsbouts kaže: “Države članice će ostati tu gde su i sada i gde će zadržati svoj centralni položaj.” (“The Member States under the Constitution”, in: J. de Zwaan (ed), *The EU – an ongoing proces of Integration, Liber Amicorum Alfred Kellermann*, Asser Institute, 2004, p. 87.)

neprestanoj evoluciji.⁵⁹ Kompromis ostaje osnovni način rešavanja problema.⁶⁰

Male i srednje zemlje i uloga organa Evropske unije

Konstrukcija Evropske unije, odnosno nekadašnjih Zajednica je, kako smo videli, od početka vodila računa o odnosu između velikih i malih zemalja. Prvobitnu „Šestoricu” osnivača EEZ su činile tri veće zemlje (SRN, Francuska i Italija), dve male zemlje (Belgija i Holandija) i jedna vrlo mala zemlja (Luksemburg). Ova činjenica je uzeta u obzir i prilikom sukcesivnih proširenja EU, kako u pogledu formiranja glavnih tela ove integracije, tako i u pogledu procesa odlučivanja. Razlika u veličini se tako uzima se u obzir prilikom određivanja broja članova Parlamenta, kao i u pogledu broja članova Evropske komisije (veće zemlje su dugo imale po dva, a male zemlje po jednog komesara). S druge strane, svaka zemlja je od početka na najvišem, političkom nivou imala samo po jednog člana Saveta ministara, odnosno Evropskog saveta. Način organizacije i funkcionisanja pojedinih organa EU (posebno Komisije, Suda pravde, Evropskog saveta idr.) su takvi da uravnotežuju položaj i odnose većih i manjih država članica u EU, odnosno pružaju određenu zaštitu manjim u odnosu na veće države.

Jedan od načina promocije interesa manjih i srednjih zemalja u EU je bila njihova podrška onim organima Unije koji imaju nadnacionalni karakter – u prvom redu Evropskoj komisiji. Uloga Evropske komisije je izuzetno značaja u okviru funkcionisanja „prvog stuba saradnje” ili „komunitarnog metoda”, jer ona kao izvršni organ, ima isključivo pravo inicijative (podnošenja zakonodavnih predlog i okvira za razvoj politika) i predstavlja izvršni organ u primeni propisa EU. Pri tome, Evropska komisija se tradicionalno postavljala kao zaštitnica „opštih evropskih interesa”, što je drugim rečima značilo da je ona objektivno u poziciji da spreči eventualnu hegemoniju većih država i nametanje njihovih usko nacionalnih interesa. Svaka država članica daje (nakon ugovora iz Nice) po jednog člana Evropske komisije (iako oni u formalnom smislu ne smeju da zastupaju nacionalne interese) što manjim zemljama omogućava da ravnopravno sa velikim zemljama učestvuju u ovom veoma važnom organu Unije.⁶¹

59 Videti: D. McGoldrick, *International Relations Law of the EU*, Longman, London, 1997, p. 42.

60 Videti: P. Magnette, *Le regime politique de l'Union européenne*, op. cit., p. 302.

61 Prema odredbi Ugovora iz Nice (2001), predviđeno je da sve zemlje od 2005. godine imaju samo po jednog člana Evropske komisije, što je u pregovorima bilo povezano sa

Na nivou najznačajnijeg organa EU danas – Evropskog saveta nema preglasavanja o političkim pitanjima.⁶² Evropski savet okuplja šefove država ili vlada. On ima pre svega političku ulogu i odlučuje u načelu na osnovu saglasnosti svih učesnika (konsensusom). Time se takođe pojačava značaj manjih i srednjih zemalja u institucionalnom sistemu.

Evropski savet kao i Savet ministara EU (do reformi u Lisabonskom ugovoru) funkcionišu pod predsedavanjem svake države članice, koje su se između sebe rotirale na svakih šest meseci. Funkcija predsedavajućeg EU je naročito poslednjih decenija (nakon zaključenja Ugovora iz Mastrihta, jačanja međuvladine saradnje i postepenog relativnog opadanja nadnacionalne uloge Evropske komisije) izuzetno dobila na značaju i na političkoj vidljivosti, kako unutar, tako i izvan EU.⁶³ Time je omogućeno da svaka, pa i najmanja država članica (poput Luksemburga, Irske, Finske, Portugalije itd) bar u toku šest meseci predstavlja Evropsku uniju pred svojom javnosti i pred svetom. Položaj predsedavajućeg je pružao mogućnosti izuzetne promocije članica EU. Pri tome, često se pokazalo da su male zemlje zauzimale vrlo dobro i izuzetno efikasno ovaj položaj, postižući često i veće efekte u radu i rezultatima Saveta EU nego veće članice EU.⁶⁴ Ovo proizilazi iz načelno neutralnijeg položaja manjih zemalja za koje se smatra da nemaju specifične nacionalne interese u svakom od pitanja koja se razmatraju unutar EU, pa time mogu efikasnije da igraju ulogu posrednika u nekom pregovaračkom procesu (uloga tzv. „časnog posrednika”).⁶⁵ Značaj položaja predsedavajućeg za male i srednje zemlje je toliki da je tokom pregovora o reformi EU, kada je podnesen predlog o uvođenju stalnog predsedavajućeg (odnosno predsednika) Evropskog saveta i Saveta EU, ovo pitanje postalo jedno od glavnih tačaka spora velikih zemalja (koje su podržale predlog), s jedne strane i srednjih i manjih zemalja, sa druge strane. Ostaje da se vidi u kojoj meri će primena Lisabonskog ugovora

pitanjem redistribucije broja glasova država članica u Savetu ministara, videti: rg, 2001, pp. 84-85.

62 Postoje i izuzeci od ovog principa u slučajevima da Evropski savet (tj. vrhovno političko telo) donosi odluke u svojstvu Saveta EU (tj. vrhovno zakonodavno telo EU- uz Parlament), što je npr. slučaj u okviru monetarne unije i sl.

63 Ovde ne razmatramo promene koje će u ovoj oblasti doneti Lisabonski ugovor o reformi EU.

64 Esko Arkola, “Small States in the EU: Experiences and Challenges”, *Conference: “EU, Nordic Experience”*, Parliament of the Czech Republic, Prague, June, 12, 2001.

65 *Honest broker*.

(verovatno od 2010. godine) zaista predstajati značajnu promenu u institucionalnoj ravnoteži između zemalja članica.⁶⁶

U pogledu procesa odlučivanja u Savetu ministara EU, postoji razlika u slučajevima donošenja odluka jednoglasno ili prostom većinom, gde su po definiciji, sve zemlje u načelu jednake (bilo koja zemlja članica – pa i ona najmanja – može blokirati odluku) i donošenja odluka tzv. kvalifikovanom većinom – glasanjem, u kom slučaju svaka zemlja ima ponderisan broj glasova (što ćemo razmotriti u sledećem odeljku). Treba odmah naglasiti da se uticaj manjih i srednjih zemalja unutar EU ne zasniva toliko na njihovom glasačkom potencijalu, koliko na činjenici da, kako navodi S. Hiks, „unutar Saveta EU postoji jasno izražena kultura konsensusa koja omogućava da on retko kad donosi odluke kvalifikovanom većinom, čak i kada je on na to ovlašćen.”⁶⁷ P. Magonette navodi da je „od sredine 90-ih, između 75% i 85% svih tekstova razmatranih u Savetu ministara usvojeno jednoglasno.”⁶⁸ Ovo znači da će uticaj jedne zemlje unutar EU više zavisiti od njenih pregovaračkih sposobnosti i kapaciteta da formira neformalne koalicije i promovise sopstvene interese u radnim telima Saveta EU, nego od toga da li je u fizičkom ili ekonomskom smislu velika, srednja ili mala država. U ovom procesu, zemlje članice imaju mogućnost da sopstvene interese izraze kao interese celokupne Evropske unije, što u ogromnoj meri uvećava njihove potencijale i relativni uticaj (moć) u međunarodnim odnosima.

Za razliku od Evropskog saveta i Evropske komisije, u Evropskom parlamentu je od početka bila izrazitije istaknuta razlika između manjih, srednjih i većih zemalja. Od Ugovora iz Nice (2001) došlo je čak prvi put do razlike u broju članova Parlamenta u slučaju najvećih zemalja (u skladu sa njihovim stanovništvom), pa je tako Nemačka dobila 99 parlamentaraca, a Francuska 87 (time je ovom prilikom je po prvi put u istoriji Evropske unije

66 O iskustvima jedne manje države članice, poput Portugala, u ulozi predsedavajućeg EU, videti: “Balanco da presidencia portuguesa da UE”, *Relacoes Internacionais*, 17, Mar. 2008, pp. 5-75; Nuno S. Teixeira, “Portugal e a UE, Vinte Anos Depois”, *Nacao e Defesa*, No. 115, Outono/Inverno 2006, 169-175.

67 Sajmon Hiks, *Politički sistem Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, p. 97.

68 P. Magonette, *Le regime politique de l'Union européenne*, op. cit., p. 118. Politički analitičari uočavaju specifičnosti kod pojedinih zemalja u pogledu njihove “kulture kompromisa”. Tako se ukazuje da Švedska, Danska, Belgija, Holandija, Austrija, tj. manje zemlje, uobičajeno pokazuju veću spremnost za kompromis, nego zemlje kao što su SRN, VB ili Francuska, videti: Silvia von Stensdorff, “The Small EU Member States: Engines of Integration?”, *Eurotopics Magazine*, 08. 03. 2007.

„priznata” razlika u snazi između SRN i Francuske), dok jedna Belgija ima, na primer 24 parlamentarca itd. Iako je rad Parlamenta prvenstveno zasnovan na ideološkoj podeli na transnacionalne partijske grupe, svaka parlamentarna grupa ima i svoje nacionalne delegacije, koje u pojedinim pitanjima zauzimaju stavove zemlje iz koje dolaze. U pojedinim, bitnim nacionalnim pitanjima, nacionalne delegacije iz različitih stranaka glasaju zajedno (npr. grčki parlamentarci kada se radi o pitanjima oko Kipra), bez obzira na generalne uputstva njihovih stranačkih grupa.

*Položaj zemalja u EU prilikom odlučivanja glasanjem – uspostavljanje
relativne ravnoteže između većih i manjih članica*

Sistem EU je u suštini zasnovan na načelu suverene jednakosti svih država članica, koje u mnogim odlučujućim pitanjima Unije zadržavaju poslednju reč, kao i pravo veta. Kako ističe S. Hiks, „Zapadnoevropska nacionalna država je i dalje suvereni učesnik u spoljopolitičkim pitanjima, te je EU... jednostavno sredstvo preko kojeg države članice ostvaruju one delove svojih spoljnih politika koje se poklapaju.”⁶⁹ Međutim, Unija nije klasična međunarodna organizacija. Dok je, na primer, prilikom stvaranja NATO saveza („vršnjaka” Evropske zajednice za ugalj i čelik) fikcija o pravnoj „jednakosti” svih članica izražena kroz činjenicu o jednoglasnom donošenju svih odluka (bez preglasavanja – iako u praksi postoji prećutno priznanje hegemonije vodeće sile saveza, tj. SAD⁷⁰) sa stvaranjem Evropske zajednice za ugalj i čelik (1951), a onda i EEZ (1957) i, najzad EU (1992), prihvaćeno je načelo neke vrste rangiranja država članica, koji se u prvom redu ogleda u razlici u broju glasova unutar Saveta ministara EU. Ovo je učinjeno kao kompromis između ideja međuvladine saradnje, s jedne strane i ideje federalizma, s druge strane.

Glasovi u Savetu EU su (sve do usaglašavanja najnovijeg – Lisabonskog ugovora) raspoređivani tako da veće zemlje imaju isti ili približno isti broja glasova, kao i da postoji određena ravnoteža u odnosu snaga (odnosno broju glasova) manjih i velikih zemalja, sa osnovnom idejom da je za kvalifikovanu većinu potrebna koalicija većih i manjih zemalja (drugim rečima da koalicija samo velikih ili samo malih zemalja nije dovoljna za donošenje odluke). Prvo rangiranje je izvršeno tokom stvaranja Evropske zajednice za ugalji i čelik, kao i Evropske ekonomske zajednice (1957): Francuska, Italija i Nemačka su

69 Sajmon Hiks, *Politički sistem Evropske unije*, op. cit., str. 370.

70 Pravo veta u NATO je tako omogućilo Grčkoj da blokira pristup Makedonije u NATO, i sl.

dobile po četiri glasa, Holandija i Belgija po dva i, najzad Luksemburg, jedan glas. U kasnijim periodima broj glasova je menjan, ali su proporcije između većih i manjih ostajale slične. Tako je nakon prvog proširenja (na Veliku Britaniju, Irsku i Dansku), broj glasova većih zemalja povećan na deset, a kod većinje srednjih zemalja na pet (odnos je dakle, ostao jedan prema dva). U kasnijim fazama širenja EU, broj glasova država članica se dalje menjao. Nakon ugovora iz Nice (2001) i proširenja na istok Evrope (2004/2007), glasanje u Savetu EU je postalo još složenije, iako su i dalje zadržani osnovni principi podele glasova. Tako najveće zemlje u Savetu EU sada (prema Ugovoru iz Nice) imaju po 29 glasova, dok su glasovi srednjih i manjih zemalja raspoređeni između 14 (Rumunija) i 3 (Malta). Ukupan broj glasova je 345, pri čemu kvalifikovanu većinu čine 255 glasova, a „blokirajuću manjinu” 91 glas. Ugovorom iz Nice je takođe predviđeno i takozvana „dvostruka kontrola glasanja”, što znači da će u pojedinim slučajevima odluka biti donesena samo ukoliko zemlje koje su za nju glasale imaju ukupno 62% stanovnika. Ovim je na izvestan način pojačana specifična težina demografski većih zemalja (što je još više potencirano sa novim pravilima glasanja iz Lisabonskog ugovora). Tokom sukcesivnih pregovora u EU (Amsterdam, Nica, Konvencija o Ustavu EU, Lisabon) pokazalo se da je pitanje raspodele glasova u Savetu EU, povezano sa brojem članova Evropske komisije, kao i članova Evropskog parlamenta, jedno od najspornijih i najteže rešivih u pregovorima. Razlog tome je što se kroz pitanje ponderisanja glasova u stvari prelamaju i neka vrlo načelna pitanja o rangi i značaju pojedinih zemalja, kao i odnosu većih i manjih država članica EU.⁷¹

Možemo da zaključimo da su, bez obzira na sve nabrojane izmene broja ponderisanih glasova između država članica, od prve faze institucionalnog razvoja EEZ/EU pa do danas važili slični principi:

- s jedne strane, uspostavljena je određena hijerarhija između država prilikom donošenja odluka glasanjem (tj. nemaju sve zemlje istu glasačku moć, osim kada je predviđena jednoglasnost u odlučivanju),
- s druge strane, „neravnopravnost” u glasanju je kompenzirana činjenicom da su male zemlje osigurale relativno veće učešće u glasanju, odnosno veći

⁷¹ U toku pregovora o Lisabonskom ugovoru Poljska i Španija, koje su najviše “oštećene” novim sistemom glasanja pokušale da revidiraju ranije donesen dogovor. Tako je poljski predsednik čak izneo neobičan argument da Poljska treba da dobije više glasova jer bi njeno stanovništvo bilo brojnije da nije bilo nacističkog genocida u II svetskom ratu.

uticaj u odnosu na njihovu stvarnu veličinu, u odnosu na veće zemlje („pozitivna diskriminacija”).⁷²

- odluka, koja se uglavnom donosi kvalifikovanom većinom se postiže na nivou (grubo rečeno) koji se uvek nalazi između dve trećine do tri četvrtine ukupnog broja glasova (između 66% i 75%, odnosno uglavnom u rasponu 71%-73%). Ovo je bilo dovoljno da velike zemlje zajedno ne mogu preglasati male zemlje (i obrnuto). Ovim se podstiče stvaranje taktičkih koalicija zemalja unutar procesa donošenja odluka u EU, pri čemu se vodi računa o interesima, kako manjih, tako i velikih zemalja,
- relativno povećanje glasačke težine većih zemalja (u kasnijem periodu)⁷³ je više nego kompenzirano činjenicom uvećanja ukupnog broja manjih i srednjih zemalja-članica EU, čime je relativna glasačka snaga svake pojedine zemlje (pa prema tome i velikih) znatno smanjena, ali je ukupan broj glasova manjih i srednjih zemalja (zajedno) povećan. Na primer, Nemačka je u prvoj Zajednici „Šestorice” učestvovala sa 23,5% u ukupnom broju glasova (blizu jedne četvrtine). Ona u EU od 27 članica učestvuje sa samo 8,4% u ukupnom broju glasova.⁷⁴
- u procesu odlučivanja je takođe moguće obezbediti „blokirajuću manjinu” koja je dovoljna da se spreči donošenje neke odluke glasanjem. Ovim je takođe pojačan relativni uticaj malih i srednjih zemalja. Na primer, u sadašnjem sistemu, odluka ne može biti nametnuta protiv mišljenja četiri velike zemlje, ili protiv tri velike i jedne srednje zemlje ili protiv šest do sedam srednjih ili manjih zemalja.⁷⁵
- sa promenama načina glasanja u Savetu EU iz Lisabonskog ugovora (broj glasova je direktno vezan za broj stanovnika) doći će do značajnog pomeranja odnosa veće/manje države članice, u korist onih prvih.

72 Na primer u prvoj EEZ odnos između Nemačke i Luksemburga je bio jedan prema četiri u broju glasova, u odnosu na jedan prema sto u odnosu na broj stanovnika; Odnos Francuske i Belgije je bio jedan prema dva u broju glasova u odnosu na jedan prema četiri i po u broju stanovnika itd.

73 Na primer u EEZ odnos između Nemačke i Belgije je bio jedan prema dva. U EU danas, Belgija ima 12 glasova u odnosu na 29 za Nemačku – što znači da je odnos broja glasova Nemačke i Belgije izmenjen na oko dva i po prema jedan.

74 U okviru ponderacije glasova u Savetu, najmanja zemlja je (uzimajući u obzir broj stanovnika) čak *trideset puta bolje predstavljena nego najveća zemlja* (Luksemburg u odnosu na SRN). Odnos između VB i Belgije je, na primer, tri puta povoljniji za račun Belgije.

75 Paul Magonette, *Le regime politique de l'Union européenne*, op. cit., p. 118.

Treba, na kraju naglasiti, da male i srednje zemlje u praksi vrlo retko čine jedan blok unutar EU u odnosu na veće zemlje. Mnogo su bitnije podele po drugim principima, poput razlika „više ili manje razvijeni”, severne i južne članice, blok „liberalnih” zemalja u odnosu na zemlje sa protekcionističkom tradicijom i tome slično.⁷⁶

Evropska diplomatija i „evropeizacija” u oblasti spoljne politike država članica EU – iskustva pojedinih manjih i srednjih država

Da bi jedna zemlja bila efikasnija i prodornija u okviru sistema EU, ona u prvom redu treba prethodno da evropeizuje svoju politiku i ciljeve, odnosno da nacionalne interese formuliše kao deo šireg interesa i ciljeva EU u celini. „Evropeizacija” je širok pojam koji treba da izrazi „transformativni uticaj EU” i kompletan proces prilagođavanja internog sistema jedne države članice i njenih politika (spoljnih i unutrašnjih) politikama, propisima i ciljevima Evropske unije.⁷⁷ Na primer, prilikom pregovora o proširenju Unije na neku novu članicu, od nje se traži da prihvati tzv. celokupni *acquis communautaire*, odnosno pravne tekovine i političke ciljeve Unije (zakonodavstvo, propise, politike, ciljeve i sl.). Proces evropeizacije je imao za jednu od posledica jačanje nacionalnih države, odnosno njenih administrativnih struktura (izgradnja institucija), bilo da se to dešavalo spontano, bilo da je svesno podstaknuto, poput prilagođavanja zemalja Centralne i istočne Evrope na ulazak u članstvo EU (*capacity building*, *institution building* i sl.). Kada se radi o zajedničkoj spoljnoj i bezbednosnoj politici, u par. 2 člana 11 Ugovora o EU ističe da se „države članice aktivno i bezrezervno podržavaju spoljnu i bezbednosnu politiku Unije, u duhu iskrenosti i međusobne solidarnosti.”⁷⁸ U drugoj fazi procesa evropeizacije ostvaruje se povratni uticaj jedne zemlje članice na strukturu i politike EU kao celine – nacionalna politika postaje element politika i utiče na opštu politiku EU.

76 Uporedi: Esko Askola, “What kind of Union for Small States?” <http://vanha.soc.utu.fi/jean-monnet/tutkimusprojektit/>.

77 Prema J. Magone: “Evropeizacija znači u svom najjednostavnijem smislu uticaj politika EU na političku organizaciju, na politiku i na realizaciju pojedinih politika država članica.” (José Magnone, “The Europeanisation of Portugal, 1986-2006, A critical view”, *Nacao e Defesa*, No. 115, 2006, p. 14).

78 U ogromnoj literaturi o ZSBP videti na primer, Fraser Cameron, *An Introduction to European Foreign Policy*, Routledge, London, 2007, p. 255.

Bez obzira da li se radi o novijim ili starim članicama Unije, sve one su prošle proces „odomaćenja” evropskih politika i pravila ponašanja. Pri tome, od svake pojedine članice i njenih aktivnosti, prioriteta i nacionalnih ciljeva, zavisi u kojoj meri su te zemlje bile u stanju da prihvate zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku, kao sopstvenu (s jedne strane), odnosno da nametnu određena prioritetna spoljnopolitička pitanja celoj EU, kao deo ZSBP, s druge strane. Ako razmatramo spoljne odnose starijih članica EU (većih ili manjih, bez razlike), onda možemo konstatovati da je jedan vid evropeizacije, na primer, značio odustajanje od vezanosti tih zemalja za kolonijalne sisteme (Francuska i Magreb, Velika Britanija i Komonvel, Belgija i Kongo i dr.), s jedne strane, i jačanje unutarevropskih ekonomskih i političkih veza. S druge strane, tadašnja Evropska zajednica je kao celina uspostavila novi tip odnosa sa bivšim kolonijama (npr. proces zaključenja sporazuma o pridruživanju sa zemljama u razvoju – Afirka i Pacifik, Mediteranska politika EU i dr.).

U slučaju Portugalije (ušla u EU 1986. godine) J. Magnone navodi da je u procesu evropeizacije došlo do: (1) evropeizacije domaćih političkih institucija (npr. parlamentarna praksa je postala slična praksi drugih parlamenata unutar EZ, a domaći parlament se mnogo više bavio pitanjima Evropske zajednice), (2) evropeizacije javnih politika – u prvom redu finansijskih politika pod uticajem korišćenja budžetskih fondova EZ (strukturni, regionalni, socijalni fondovi i dr), (3) do mnogo većeg značaja koji je u javnom političkom govoru dat „Evropi” (posebno kao posledica predsedavanja Evropskom zajednicom od strane Portugala u dva navrata – 1992 i 2000⁷⁹) i , najzad (4) do reforme spoljne politike Portugala (uloga i rad MIP-a, odnosi sa bivšim kolonijama, postavljanje Portugala u odnosu na spoljne politike i prioritete EU i drugo). Posebno je bitno da autor navodi da je, u prvom periodu Portugal bio taj koji se prilagođavao (tadašnjoj) „Evropskoj političkoj saradnji” (EPC) zemalja EEZ, međutim da je kasnije „Portugal bio u mogućnosti da upotrebi EPC u svoju korist”, odnosno da utiče da „Evropska unija deluje kao glasnoigovornik u pitanjima koja su bila značajna za Portugal”. U ovom periodu, radilo se na primer, u prvom redu o pitanju okupacije Istočnog Timora od strane Indonezije, odnosno borbe portugalske spoljne politike da Istočni Timor dobije punu nezavisnost (što je i ostvareno u stanju da realizuje ovaj cilj na način na koji je to učinjeno zajedničkim delovanjem svih članica EU).

Slični primeri dvosmerne evropeizacije postoje i kod drugih članica Unije iako taj proces nije imao identične efekte u svakoj od članica. Vidljivo je da su

79 Portugal je po treći put predsedavao Evropskom unijom u drugom delu 2007. godine.

neke zemlje ostale više ili manje proevropske, kao što postoje i razlike među članicama u stepenu implementacije propisa EU u njihove interne sisteme (što je posledica razlika u efikasnosti internog pravnog poretka). U ovom procesu prihvatanja/uticanja svaka zemlja ima donekle različite spoljnopolitičke i bezbednosne opcije koje su rezultat njenih istorijskih i internih iskustava. Na primer, Irska, kao neutralna dosta dugo je izbegavala da se involvira u bezbednosnom smislu unutar ZSBP.⁸⁰ S druge strane, Danska je pokazivala opreznost prema razvoju ZSBP, imajući u vidu njenu tradicionalnu vezanost za bilateralne odnose sa SAD.⁸¹ Holandija je nastojala da uravnoteži svoj položaj unutar NATO, s jedne strane, odnosno unutar ZSBP, sa druge.⁸² Švedska, iako neutralna, pokazala je veliku aktivnost u procesu razvoja ZSBP, posebno u razvoju bezbednosnih aspekata – ZBOP.⁸³ Kada su u pitanju nove članice EU iz Istočne i centralne Evrope, kod kojih proces „evropeizacije” još traje, primetno je da one nastoje da svoja specifična spoljnopolitička gledanja i bilateralne probleme uključe u kontekst ZSBP, odnosno da utiču na spoljne odnose EU kao celine sa zemljama bivšeg SSSR-a, u okviru Istočnog partnerstva, strategije odnosa sa Rusijom i drugo. Sukob oko Južne Osetije (avgusta 2008) na primer, pokazao je znatne razlike u reagovanju pojedinih država članica prema Gruziji, odnosno prema Rusiji. Baltičke zemlje i Poljska, na primer, takođe posebnu pažnju poklanjaju održavanju jakih transatlanskih odnosa (tj. veza sa SAD i uloge NATO u evropskoj odbrani), što utiče na njihov odnos prema ZSBP, a posebno na gledanja na razvoj Zajedničke politike bezbednosti i odbrane (ZBOP).⁸⁴

80 “Irska bezbednosna i odbrambena politika se karakteriše time što je izuzetna i različita od politika kod gotovo svih ostalih malih država članica.” Videti: B. Torna, S. Kopf, “The Irish Case, The Europeanisation of Priority and Policy Issues?”, in: *Nacao e Defesa*, No. 118, Outono/Inverno 2007, p. 186.

81 H. Larsen, “Danamark’s Choices between the US and the EU after 2001”, in: *Nacao e Defesa*, No. 118, Outono/Inverno 2007, pp. 165-183.

82 Rob De Wijk, “Seeking the Right Balance: NATO and EU in Deutch Foreign and Defense Policy”, in *Nacao e Defesa*, No. 118, Outono/inverno 2007, pp. 147-165.

83 L. Aggestam, “The European Internationalist: Sweden and European Security Cooperation”, *Nacao e Defesa*, No. 118, Outono/Inverno 2007, pp. 203-221.

84 A. Molis, uzgred, naglašava da stav zemalja CIEZ na razvoj EBOP ne proizilazi iz činjenice njihove veličine, koliko od drugih faktora poput: geopolitičke orijentacije, nacionalnog identiteta, pitanja domaće politike i stavova javnosti, videti: Arunas Molis: “The role and Interests of Small States in developing European Security and Defense Policy”, *Baltic Security and Defense Review*, Vol. 8, 2006, p. 81.

Za nas su možda posebno zanimljiva iskustva Grčke kao balkanske zemlje koja je približno slične veličine kao i Srbija. Može se konstatovati da je Grčka spoljna (i interna) politika prošla kroz razne faze evropeizacije od kada je ova zemlja ušla u EU (1981. godine). Ako je u početku, posebno u osamdesetim godinama u vreme socijalističke vlade Papandreua Grčka igrala ulogu enfant terrible u spoljnoj politici EU gde se u mnogim pitanjima distancirala od osnovnih stavova EU (npr. izbegavanjem da prihvati embargo prema SSSR-u prilikom njegove invazije Abganistana, mnogo izraženijom „pro-arapskom” politikom u kontekstu bliskoistočnog sukoba i drugo), Grčka je postepeno pokazala veliku sposobnost da mašineriju Unije, a u krajnjem vidu i ZSBP usmeri u pravcu koji je odgovarao njenim prioritenim spoljnopolitičkim ciljevima. U tom smislu, može se, kao najveći uspeh grčke politike istaći uključanje u EU podeljenog Kipra (bez rešenja kiparskog problema, što u praksi znači da je sada samo grčki deo Kipra zasada u EU). Kao širi primer evropeizacije, S. Stavridis⁸⁵ navodi promenu grčkog odnosa prema balkanskim susedima (uključujući i Tursku), gde „Grčka više ne sledi isključivo bilateralni pristup, nego nastoji da što više evropeizuje svoje odnose sa balkanskim susedima”. Drugim rečima, Grčka nastoji da svoje balkanske interese i opcije izrazi kroz zajedničku politiku EU, odnosno da svoje stavove pretoči u kontekst politike EU. U nekim pitanjima Grčka je možda bila uspešnija (npr. slučaj Kipra, odnosi EU prema Turskoj) dok u drugim, vrlo specifičnim pitanjima (npr. Makedonija i pitanje naziva zemlje) evropeizacija politike Grčke, iako dosta efikasna, nije bila sasvim ubedljiva.

ZAKLJUČAK

„Naše doba je i dalje doba države-nacije – jedini vid globalizacije gde globalizacija ne uspeva.” (Erik Hobsbaum, Globalizacija, Demokratija i Terorizam)

Kako navodi u svojoj novoj knjizi bivši britanski član Evropske komisije Kris Paten, globalizacija neće zameniti nacionalne države u rešavanju svetskih problema, ali novo doba ipak menja položaj i neke međunarodne funkcije država. „Džava-nacija nastavlja da igra ulogu ključnog činioca u svakom lancu efikasnog globalnog delovanja...”⁸⁶

85 Stelios Stavridis, *The Europeanisation of Greek foreign policy: A literature review*, LSE, Hellenic Observatory, London, 2003, www.lse.ac.uk/collections/hellenicObservatory/.

86 Chris Patten, *What next? Surviving the 21th Century*, op. cit., p. 87.

Kakva je uloga manjih i srednjih zemalja u tom procesu? Iako krajnji kriterij moći i uticaja neke države (kako velikih sila, tako i ostalih) ostaje njen vojni i ekonomski potencijal, koji u poslednjoj instanci regulišu odnose među državama, posmatrano u dužoj istorijskoj perspektivi (XIX-XXI vek) relativni položaj manjih i srednjih zemalja u međunarodnom sistemu se ipak menjao u pozitivnijem smislu. Ovo se dešavalo, kako zbog fizičkog porasta broja manjih i srednjih zemalja – aktivnih učesnica u međunarodnim odnosima- tako i zbog većeg naglaska koji u strukturi sve složenijeg međunarodnog poretka ima „meka moć”, odnosno zbog ipak ograničenih dometa grube sile koja nije dovoljna da sama po sebi reši složene društvene probleme, kako je to, među mnogim primerima, pokazao i nedavni rat u Iraku. Svet je dobrim delom zasnovan na međusobnoj saradnji država, a ne isključivo na sirovom nametanju uticaja. Ako se podsetimo klasične definicije koju daje Morgentau da je „velika sila ona država koja može svoju volju da nametne maloj sili...a koja (tj. mala zemlja) sa svoje strane nije u stanju da svoju volju nametne velikoj sili,”⁸⁷ možemo ipak da konstatujemo da postoje i brojni izuzeci od ovog pravila, odnosno da složenost međunarodnog sistema otvara prostor za male i srednje zemlje da u određenom kontekstu i u određenim pitanjima zaštite svoju autonomiju ili nametnu svoj interes – čak i nasuprot interesima većih sila. U kojoj meri će neka zemlja u tome biti uspešna zavisi od konkretnih okolnosti kako od umešnosti države (organizovanost, fokusiranost, veze, spoljna podrška i drugo), tako i od mnogih drugih elemenata datog slučaja. Mali Island je, na primer, uspeo da dobije „bakalarski rat” protiv Velike Britanije, ali situacija je bila sasvim drugačija u slučaju sukoba Velike Britanije i Argentine u pravom ratu oko Malvinskih (Folklandskih) ostrva.

Sudbina manjih i srednjih zemalja ipak i dalje ostaje obeležena dvema krajnostima međunarodnog poretka: s jedne strane anarhičnom prirodom međunarodnog sistema u okviru kog najveće sile uglavnom imaju poslednju reč i, s druge strane, nastojanjima da se stvori uređenija međunarodna zajednica, zasnovana na redu i pravu.

Položaj manjih i srednjih država je relativno povoljniji u situaciji kada one čine deo šireg, čvrstim pravilima definisanog saveza, koji im pruža mogućnost korišćenja dodatnih instrumenata međunarodnog delovanja i uticaja. Najbolja ilustracija ovome predstavlja Evropska unija (specifičan međunarodni podsistem). Pod uslovom uspešne interne adaptacije na članstvo EU (primena „*acquis communautaire*”, odnosno u još širem smislu „evropeizacija” nacionalnih

87 Hans Morgentau, *Politics among Nations*, New York, 1948.

poredaka) male i srednje zemlje su u stanju da efikasno i na razne načine utiču na politike EU, a preko nje i na odnose u međunarodnoj zajednici. „U novoj Evropi veličina više nije ekvivalent za moć.”⁸⁸ Ovo proizilazi, kao što smo videli, iz:

- (1) efekta „saveza” – činjenice da se male i srednje zemlje osećaju bezbednije kao članice šireg kluba razvijenih evropskih zemalja, pa time mogu i slobodnije i energičnije da deluju, uz podršku saveznika; U ovom okviru posebno je važna i primena načela solidarnosti između država članica, koje je jedno od važnih principa Ugovora o EU;
- (2) efekta „stabilnog poretka” – čvršćeg pravnog poretka i uređenijeg sistema unutar Unije koji sprečava arbitranost, odnosno garantuje zaštićeniji položaj manjih i srednjih zemalja u odnosu na njihove veće partnere u EU;
- (3) efekta transformacije i „evropeizacije” – činjenice da je u procesu ulaska i članstva u EU svaka zemlja na neki način podstaknuta da prilagođava svoje nacionalne institucije („evropeizacija” i da ih učini efikasnijim) i modernijim (izgradnja institucija, capacity building, finasijska podrška fondova EU i dr.) kako bi mogle da učestvuju u kompleksnom radu mašinerije EU (tzv. *smart power*, „moć putem pameti”),
- (4) efekta „pozitivne diskriminacije” – uspostavljene ravnoteže između većih i manjih zemalja u procesu donošenja odluka (duh kompromisa, postojanje glasačkih koalicija i sl) koji garantuje poredak EU i „pozitivne diskriminacije” u ponderisanju glasova između većih i manjih zemalja;
- (5) efekta „ravnopravnosti u kreiranju politika” – takve strukture/ organizacije EU koja omogućuje relativno efikasno promovisanje interesa zemalja članica u formulisanju i realizaciji pojedinih politika EU, uključujući i ZSBP i EPBO (npr. posredstvom pozicije „predsedavajućeg”, sitemom „komitologije” i dr).
- (6) efekta „nacionalnosti u radu organa EU” – stavova i funkcionisanja „nacionalnih” organa EU (Evropske komisije, Suda pravde) čija neutralnost i nadnacionalni karakter pogoduju zaštiti interesa manjih zemalja u odnosu na nacionalne strategije većih zemalja.

88 Paul Magnette, Kalypso Nicolaidis, “Coping with the Lilliput Syndrome: Large vs. Small States in the European Convention”, *European Public Law*, Vol. 11, Issue 1, 2005, p. 84.

Članstvo u Evropskoj uniji se u celini može smatrati kao važan element u jačanju potencijalnih spoljnopoličkih kapaciteta i „meke moći” manjih i srednjih zemalja.⁸⁹ Ovo je jedan od važnih razloga zbog Srbije ima interes da de što pre uključi u EU i na taj način skloni sa brisanog prostora međunarodnih odnosa koje definišu nadmetanje između država i odnosi snaga.

Institucionalne reforme Evropske unije koje imaju za cilj da je učine efikasnijom, koje su započele sa ugovorima iz Amsterdama (1997) i Nice (2001), a nastavljene na Evropskom konventu (o neusvojenom Ustavu EU-2004) i u Lisabonskom ugovoru (2007), menjajući delimično institucionalnu ravnotežu Unije utiču i na odnose veće/manje zemlje u EU. U tri važna elementa, Lisabonski ugovor o reformi EU dovodi donekle u pitanje dosadašnji položaj manjih i srednjih zemalja u institucionalnoj mašineriji EU: (1) promena odnosa glasova u Savetu EU, (2) ukidanje položaja rotirajućeg predsedavajućeg u Evropskom savetu i Savetu ministara i (3) izmena broja članova u Evropskoj komisiji. Na ovim pitanjima otpor promenama od strane manjih i srednjih zemalja bio je snažan,⁹⁰ ali su one na kraju ipak donekle prihvatile određena kompromisna rešenja, svesne da od sposobnosti EU da se prilagođava i da bude efikasnija zavisi u krajnjoj liniji i sudbina organizacije, a onda i položaj država članica.

Za razliku od ekonomske i trgovinske oblasti, EU se pokazala manje efikasnom da projektuje svoj uticaj u situacijama vojnog konflikta. Kao tzv. „miroljubiva sila” EU je još daleko od mogućnosti da položi krajnji test u međunarodnom sistemu – nametanje rešenja golom silom. Zbivanja na Balkanu su tako pokazala da EU ostaje nemoćna u situaciji ratne krize ukoliko pored (ispred) sebe nema vodeću svetsku silu – SAD i njen vojni savez – NATO. Sadašnji kapaciteti delovanja EU u međunarodnim krizama se završavaju sa akcijama pružanja dobrih usluga (posredovanja)⁹¹ i učešća u postkonfliktnim aktivnostima. Stoga proces daljeg razvoja EU, kao i jačanja ZSBP uključuje dodatnu dilemu za njene (ne samo za manje nego za sve) države članice: da bi EU u celini bila efikasnija u međunarodnom sistemu ona

89 Najnovija kandidatura Islanda za EU takođe pokazuje da se Unija i dalje smatra kao dobar instrument za zaštitu vitalnih ekonomskih interesa manjih zemalja, izloženih udarima globalne ekonomske krize.

90 “Konvent, kao i pregovori koji su usledili o Ugovoru o ustavu doveli su do isticanja novih razlika u Evropi, uključujući razlike između većih i manjih zemalja.” (Glyn Morgan, *The Idea of European Superstate*, Princeton University Press, Princeton 2005, p. 2.)

91 Takav slučaj je predstavljala akcija Francuske, kao predsedavajuće EU, tokom konflikta u Južnoj Osetiji, avgusta 2008.

treba da ima koherentniji međunarodni nastup i strukturu (uključujući i vojnu), odnosno da, koliko je to moguće ojača svoje centralne institucije,⁹² što predstavlja izbor: ili jačati sistem EU kao celine, ili zadržati ključni položaj država članica unutar sistema EU, koji onda nije dovoljno efikasan?⁹³ U naporima da se postigne ravnoteža između ove dve tendencije leži odgovor na pitanje o budućnosti Evropske unije, kao i položaja manjih i srednjih zemalja u tom procesu.

LITERATURA

1. Arkola Esko, "Small States in the EU: Experiences and Challenges", *Conference: "EU, Nordic Experience"*, Parliament of the Czech Republic, Prague, June, 12, 2001.
2. Arkola Esko, "What kind of Union for Small States?", <http://vanha.soc.utu.fi/jean-monnet/tutkimusprojektit/>.
3. Aron Raymond, *Paix et guerre entre les nations*, Calman Levy, Paris, 2001.
4. Attali Jacques, *Une brève histoire de l'avenir*, Fayard, Paris, 2006.
5. Cameron Fraser: *An Introduction to European Foreign Policy*, Routledge, London, 2007.
6. Chomski Noam, *Failed States*, A Metropolitan, New York, 2001.
7. Church, Clive and Phinnemore David, "EU and EC, A Handbook", Harvester, Hertfordshire, 1994.
8. Cohen-Tanguy Laurent, "Guerre ou paix, Essai sur le monde de demain", Pluriel, Hachette, Paris, 2007.
9. Czuczai Jenő, "Constitutional preparation for EU accession in the new Central and Eastern European Member States", in: J. De Zwaan, J. Jans, S. Blockmans, *The EU, An ongoing process of integration, Liber Amicorum A. Kellermann*, Asser Press, The Hague, pp. 269-283.

92 U tom smislu Glyn Morgan kaže: "EU koja raspoređuje proces odlučivanja između svojih dvadeset i pet ili više političkih vođa, uvek će ostati... slaba, neefikasna i zavisna za svoju bezbednost od SAD." Glyn Morgan, *The Idea of European Superstate*, op. cit., p. X.

93 Ovu dilemu u razvoju spoljne politike EU je E. Hobsbawm izrazio na sledeći način: "Pre ili kasnije, Evropa će se naći u situaciji Saveta bezbednosti UN, gde države koje su zaista u mogućnosti da donesu odluke jednostavno neće hteti da prepuste svoju moć glasačkoj većini." (E. Hobsbawm, *On the Edge of the New Century*, The New Press, New York, 1999, p. 90.)

10. De Monbrial Thierry (ed), "*RAMSES 2007, L'Europe et le monde*", Dunod, IFRI, Paris, 2007.
11. Defarges Philippe Moreau, *Relations internationales, 2. Questions mondilales*, 7e ed., Seil, Paris, 2007.
12. Delpech Therese, *L'Ensaucagement: Le retour de la barbarie au XXIe siècle*, Grasset, Paris, 2005.
13. Devost Youri, *The EU at the crossroad*, P.I.E, Brussels, 2003.
14. Gaspar, Carlos, "Portugal, os Pequenos Estados e a Uniao Europea", *Nacao e Defesa*, No. 118, Outono/Inverno 2007.
15. Goetschel Laurent (ed), *Small States inside and outside the EU, Interests and Politics*, Suisse Peace Foundation, 1998.
16. Handel Michel, *Weak States in International System*, 2d. ed, Taylor and Francis, 1990.
17. Hey Jeanne (ed), *Small States in World Politics – Explaining Foreign Policy Behaviour*, Lienne Rienner Publisher, 2003.
18. Hiks Sajmon, „*Politički sistem EU*”, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
19. Hill, Christopher, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Palgrave MacMillan, New York, 2003.
20. Hobsbawm Eric, *On the Edge of the New Century*, The New Press, New York, 1999.
21. Kagan Robert, *The return of History and the End of Dreams*, Atlantic Books, London, 2008.
22. Kissinger Henry, *Diplomacy*, Ed. Simon and Schuster, New York, 1994
23. Košutić, Budimir, *Uvod u Evropsko pravo*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2006.
24. Krasner Stephen, "Who gets a State and why?", *Foreign Affairs*, March 2009.
25. Lenoir Noel Pierre, *Preface a la Paix*, Parizeau, 1944.
26. Levai Imre, "Small States un the complex world system and the European sub-system, *Foreign Policy Review*, 5, 2007, www.kulugyiintezet.hu/en/fpr/2007.
27. Lopandić Duško: „*Reforma EU, Zapadni Balkan i Srbija*”, ECPD, Beograd, 2007.
28. Lopandić Duško: „*Ugovori Evropske unije*”, Kancelarija SCG za pridruživanje EU, Beograd 2004.

29. Lopandić Duško, „Evropska unija u novom međunarodnom okruženju”, *Međunarodni problemi*, LX, 2-3, 2008, 199-226.
30. Lopata Raimundas, Statkus Mortautas, “Empires, the World Order and Small States”, *Lituanian Foreign Affairs Review*, 2005, str. 16-50.
31. Magnette Pierre, *Le regime politique de l’Union euroeenne*, Science Po, Paris, 2006.
32. Magnette Paul, Nicolaidis Kalypso, “Coping with the Lilliput Syndrome: Large vs. Small Member States in the European Convention”, *European Public Law*, Vol. 11, Issue 1, 2005, pp. 83-103.
33. McGoldrick Dominic, “*International Relations Law of the EU*”, Longman, London, 1997.
34. McMillan Margaret, *Peacemakers, Les Artisan de la Paix*, Le livre de Poche, Paris, 2008.
35. Mohameda, Ali Naseer: *The Diplomacy of Micro-States*, Discussion Papers in Diplomacy, Clingendael Institute (NIIR).
36. Moita Luis, “A Proposito do Concepto de Imperio”, *Nacao e Defesa*, Lisboa, No. 110, Primavera 2005, pp. 9-32.
37. Molis, Arunas: “The role and Interests of Small States in developing European Security and Defense Policy”, *Baltic Security and Defense Review*, Vol. 8, 2006.
38. Morgan Glyn, *The Idea of European Superstate*, Princeton University Press, Princeton 2005.
39. Morgentau Hans A., *Politics among Nations, The Struggle for Power and Peace*, New York, 1948.
40. Patten, Chris: *What next? Surviving the 21th Century*, Pinguin Boooks, London, 2008
41. Petiteville Franck, “*La politique internationale de l’UE*”, Sc. Po, Paris, 2006.
42. Philippe Moreau Defarges, “Retour du multilateralisme ou retour des nations?” *RAMSES*, IFRI, Paris 2008, 37-44.
43. Porto Manuel: “Os Paises Pecenos na Uniao Europea, Universidade de Coimbra, www.ieei.pt/paises_pequenos_UE_Manel_Porto.pdf.
44. Pržić Ilija, *Spoljašnja politika Srbije (1804-1914)*, Politika, Beograd 1939 (fototipsko izdanje).

45. Schnabela Rockzell, "*The Next Superpower? The rise of Europe and its challenge to the US*", Rowman, Plymouth, 2007.
46. *The Lisbon Treaty and its implications for CFSP/ESDP*, European Parliament, DG External policies of the EU, Brussels, February 2008.
47. Timmermans C, Volker E. (ed), *Division of powers between the EC and their Member States in the field of external relations*, Europa Institute, Kluwer, 1981.
48. *Traite de Nice: Premieres analyses*, PUF, Paris, 2001
49. Von Steinsdorf Silvy: "The Small EU Memeber States: Engines of Integration?", *Eurtopics Magazine*, 8/3/2007.
50. Vukadinović Radovan, *Pravo Evropske unije*, 4. izd, Kragujevac, 2006.

Dr. Duško LOPANDIĆ

**SMALL AND MEDIUM SIZE STATES IN INTERNATIONAL RELATIONS
AND IN EUROPEAN UNION**

ABSTRACT

The position of small and medium size countries in international context has been studied. The main criteria of power in international relation is still the military and economic force, despite the fact that the size and resources of a country is not equivalent to its actual international influence. With the imposition of Vilsonian principles and with the creation of UN, the position of small and medium size countries has been somehow improved. It becomes even more favourable in the context of a well defined State coalition, which provides with some additional instruments of power. The European Union is the best example of a coalition providing a good framework for small and medium countries. In this article, six specifics mechanisms providing additional influence to small and medium size countries of the EU have been identified. They include the specificity of the EU legal system, decision-making, the functioning of the EU bodies, the process of "europeisation" etc.

Key words: small and medium size countries, EU, international order, equality of states, interstates relations, europeisation.

TERORISTIČKA PROPAGANDA I ULOGA MEDIJA

APSTRAKT

Autor analizira osnovne elemente terorističke propagande i ciljeve koje terorističke grupe žele da ostvare putem izveštavanja masovnih medija o njihovim aktima. U propagadnom smislu teroristi nastoje da izvršenjem određenih akata ukažu na njihovo prisustvo, ciljeve i stavove. Svaki teroristički akt sprovodi se planirano da bi simbolika koju nosi u sebi bila jasna i ukazala na stavove terorista o određenom političkom pitanju. Da bi teroristički akt u propagandom smislu bio uspješan neophodno je dugoročno planiranje, pa teroristi u tu svrhu koriste određene strategije i taktike. Informisanost javnog mnjenja određene zemlje o izvršenom terorističkom aktu je osnovni cilj terorističkih grupa, pa one nastoje da svojim aktima pre svega privuku pažnju masovnih medija. U informativnom smislu najbolja odbrana od terorizma je saradnja vladajućih struktura i medija na polju razmene informacija, ali i veća angažovanost medija u oblasti javne diplomatije.

Ključne reči: propaganda, terorizam, politički ciljevi, 11. septembar, masovni mediji, SAD, javna diplomatija

DEFINICIJA TERORIZMA I TERORISTIČKIH CILJEVA

Mediji su u savremenom svetu prisutni uvek i svuda, pa samim tim i na mestima na kojima su izvršeni teroristički akti. Danas je nemoguće da se određeni teroristički akt izvrši a da ne bude medijski ispraćen. Različiti su instrumenti koje teroristi upotrebljavaju za izvršenje terorističkih akata, kao što su i motivacije terorista različite. Kada

¹ Aleksandar Jazić, diplomirani politolog, postdiplomac Fakulteta političkih nauka na stručnom osposobljavanju i usavršavanju u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail adresa jazic_aleksandar@yahoo.com

su u pitanju mediji i nastojanje da se ostvari medijska zastupljenost, za terorizam možemo reći da predstavlja snažno sredstvo za prikupljanje podrške od strane terorističkih pokreta.

Osnovna ideja koja se nalazi u temelju ove tvrdnje je mišljenje da teroristi koriste nasilje kako bi isprovocirali vlast da počne da sprovodi stroge i neselektivne protivterorističke odgovore što teroristima može da pomogne da radikalizuju i mobilišu stanovništvo čije interese teroristi tvrde da predstavljaju.²

Obim nasilja nije ono što najviše razlikuje teroriste od ostalih grupa, kao što su borci za slobodu ili gerilci, već odabir ciljeva ili način na koji ostvaruju svoje aktivnosti. Teroristi se definišu po sredstvima koja koriste, kao što je teror, a borci za slobodu po ciljevima koje žele da ostvare, kao što je građanska sloboda.

U borbi za slobodu mogu se upotrebljavati metode koje poštuju imunitet neborbenih meta, što omogućava borcima za slobodu da se bore drugačije od terorista koji su spremni da upotrebe nasilje i protiv nenaoružanih civila i da se za možda dobre ciljeve bore surovim metodama.

Ono po čemu se terorističke grupe najviše razlikuju od oslobodilačkih pokreta je ishod, odnosno koja će frakcija uspeti ili doživjeti neuspjeh u političkoj borbi za vlast. Takođe, borce za slobodu i teroriste možemo razlikovati i na osnovu Ženevske konvencije usvojene 1949. godine koja se tiče zaštite civilnog stanovništva u ratu a koja, između ostalog, zabranjuje i nasilje nad životom i ličnošću pojedinaca, ubijanje, masakriranje, surov tretman, mučenje i uzimanje talaca a veliki broj terorističkih akata uključuje upravo ove elemente.³ Bez obzira da li su u pitanju borci za slobodu ili gerilci, ukoliko se nasilje upotrebi protiv nedužnih civila onda će se ove grupe posmatrati kao terorističke.⁴

Određene činjenice na osnovu kojih možemo razlikovati borce za slobodu i gerilce od terorista su: cilj terorista su civili; gerilci napadaju vojno

2 Videti: Ethan Bueno de Mesquita and Eric S. Dickson, "The Propaganda of the Deed: Terrorism, Counterterrorism, and Mobilization", *American Journal of Political Science*, vol. 51, no. 2, April 2007, pp. 364-381.

3 Videti: *Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, Internet: http://www.integranet.un.org/preventgenocide/rwanda/text-images/Geneva_CivilPersons 20/07/2009.

4 Tamilski tigrovi, koji se bore na Šri Lanki za svoju nezavisnost, smatraju se terorističkom grupom a ne oslobodilačkom jer često u svojoj borbi uništavaju sela i ubijaju političke predstavnike.

osoblje i vojne objekte; borci za slobodu sprovode kampanju kako bi oslobodili sopstveno stanovništvo diktatorske represije i preuzeli nelegitimno zauzetu vlast.

Teroristi se često obeležavaju kao „međunarodni beskućnici” čiji je osnovni cilj da dobiju teritoriju, odnosno državu, koja bi bila pod njihovom kontrolom. Bez obzira što se vremenom povrdilo da je pozadina najvećeg broja terorističkih akata verski fanatizam, osnovni cilj većine terorističkih grupa je nezavisnost i država.

Postoji i takozvani državni terorizam, odnosno situacija u kojoj određene države podržavaju aktivnosti nekih terorističkih pokreta koji se zalažu za filozofske stavove koje te države prihvataju.⁵ Često se dešavalo da su države finansirale, obučavale, opremale i pružale utočište teroristima čije su aktivnosti išle na ruku njihovim spoljnopolitičkim ciljevima, ali su najčešće ove grupe upotrebljavale za jačanje sopstvene politike na unutrašnjem planu.

Obaveštajni krugovi u SAD koriste dvodelnu klasifikaciju država koje podržavaju terorističke organizacije:⁶ države koje sprovode terorističke akcije izvan svojih granica kako bi postigle određene političke ciljeve. Civili i civilni objekti su u ovom slučaju redovna meta napada; Države koje pomažu terorističkim organizacijama putem političke i ideološke podrške, finansiranjem i različitim oblicima materijalne pomoći.

Terorizam možemo definisati kao: „upotrebu pretnje nasiljem, od strane malih grupa protiv neuniformisanih pripadnika velikih grupa, zarad postizanja političkih ciljeva”.⁷ Čarls Kegli i Judžin Vitkof definišu terorizam kao: „unapred smišljeno politički motivisano nasilje koje protiv neborbenih ciljeva sprovode subnacionalne grupe ili tajni agenti, obično sa namerom da utiču na javnost”.⁸ Pipa Noris, Montanj Kern i Marion Džast definišu terorizam kao: „sistematsku upotrebu nasilnog zastrašivanja protiv civila zarad političkih ciljeva”.⁹ Bartelemi Kurmon i Darko Ribnikar smatraju da: „terorizam ima za

5 Videti: James M. Lutz and Brenda J. Lutz, *Global Terrorism*, Routledge, 2004, pp. 14-16.

6 Videti: David J. Whittaker, *Terrorists and Terrorism in Contemporary World*, Routledge, New York, 2004, pp. 9-10.

7 Clark R. McCauley, “The Psychology of Terrorism”, Social Science Research Council, Internet: <http://www.ssrc.org/sept11/essays/mccauley.htm> 23/09/2008.

8 Čarls Kegli i Judžin Vitkof, *Svetska politika*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Beograd, 2004, str. 622.

9 Pippa Norris, Montague Kern and Marion Just, *Framing Terrorism: The News Media, The Government and the Public*, Routledge, New York, 2003, p. 6.

cilj da kod stanovništva i vlasti na koje se ustremio unese strah, a da pri tome ne izazove obavezno masovna razaranja".¹⁰ Brus Hofman posmatra terorizam kao: „nasilni akt koji se preduzima naročito da bi privukao pažnju, a onda putem stvorenog publiciteta da bi preneo poruku”.¹¹

Na osnovu ovih definicija možemo zaključiti da se terorizam sprovodi protiv civilnog stanovništva kako bi se pridobila medijska pažnja i promovisali ciljevi terorista a sa ciljem da se putem izazivanja straha vlast određene zemlje prisili da omogući ostvarenje tih ciljeva. Bez obzira na veliki broj savremenih definicija terorizma, postoji slaganje oko nekih ključnih kriterijuma.

Ti kriterijumi su:¹²

- terorizam je smišljena, politički motivisana upotreba nasilja ili pretnja nasiljem da bi se zaplašila vlada ili većina javnosti ili da bi se izvršio pritisak na njih
- terorizam predstavlja strategiju nasilja koja je osmišljena da ostvari rezultate postepenim izazivanjem straha i nesigurnosti
- to je nezakonita upotreba pretnje ili sile putem dugoročne kampanje ili sporadičnih incidenata
- to je sračunata upotreba nasilja protiv civila, odnosno neborbenih ciljeva
- moć se u osnovi nalazi na vrhu političkog nasilja- ona je osvajanje, manipulacija i koristi se kako bi se izazvale određene promene
- revolucionarni terorizam ima za cilj da izazove kompletnu političku promenu unutar države
- polurevolucionarne strategije imaju cilj da ostvare političku promenu bez kolapsa političkog sistema
- što se tiče ciljeva, sredstava, meta i načina sprovođenja akcija to je tajna aktivnost koja je pažljivo planirana
- ciljevi se u osnovi mogu razumeti kao politički, socijalni, ideološki ili religiozni, jer bi bez ovih ciljeva teroristi bili smatrani delikventima i kriminalcima

10 Bartelemi Kurmon i Darko Ribnikar, *Asimetrični ratovi*, Novinsko-izdavački centar „Vojska”, Beograd, 2003, str. 123.

11 Brus Hofman, *Unutrašnji terorizam*, Narodna knjiga i Alfa, Beograd, 2000, str. 118.

12 Videti: David J. Whittaker, *Terrorists and Terrorism in Contemporary World*, loc. cit., pp. 1-4.

- terorizam se obično sprovodi od strane manjinskih grupa, a u nekim slučajevima i od strane usamljenih pojedinaca
- postizanje maksimuma publiciteta je uvek važan cilj za teroriste
- oblasti u kojima se sprovode akcije, od specifičnih zemalja i lokacija do različitih segmenata društva, postaju brzo transnacionalne gde širenje oblasti delovanja terorističke organizacije često prelazi državne granice.

Naglašeno razlikovanje između uniformisanih i neuniformisanih lica počelo je polako da nestaje nakon Francuske revolucije.

Francuska revolucija je donela novu vrstu oružanih snaga „narodnu vojsku”, koja je tada zamenila profesionalnu vojsku u većini zemalja Evrope. Od tada zapadnjački način ratovanja je triumfovao i samo je „narodna vojska” bila u stanju da pobedi „narodnu vojsku”. Posledica ovoga bila je činjenica da se stvorilo mišljenje da iza vojske svake zemlje stoji narod, pa je na taj način i stanovništvo postalo legitimna meta. Sredstva i načini kojima se žele ostvariti teroristički ciljevi određuju i osnovne karakteristike međunarodnog terorizma.

Osnovne karakteristike međunarodnog terorizma danas se mogu razvrstati na: organizovanost, tajnost u planiranju, visoka stručnost, simbolička primena, nepredvidivost i upotreba nasilja u propagandnim aktivnostima.

Organizovanost podrazumeva postojanje određene hijerarhije unutar terorističke organizacije. Struktura organizovanosti je najčešće horizontalna i vertikalna. U okviru horizontalne organizovanosti postoji više paralelnih grupa među kojima ne postoji nikakav oblik nadređenosti ili podređenosti. Vertikalna organizacija podrazumeva postojanje hijerarhije, odnosno hijerarhijske podređenosti horizontalno organizovanih grupa u odnosu na zajednički organ ili pojedinca.

Tajnost u planiranju uslovljena je izdvojenošću terorističke grupe iz sistema važećih normi određenog društva.

Visoka stručnost rezultat je saznanja da realizacija savremenih oblika terorističkih aktivnosti zahteva visok stepen organizacijskih, stručnih i operativnih sposobnosti organizatora i izvršioca terorističkih aktivnosti.

Nepredvidivost izvršenja terorističkih aktivnosti je veoma važna za terorističke grupe, jer na taj način bilo kakva analiza delovanja i organizovanosti terorističkih grupa od strane organa bezbednosti ne može osigurati potpunu bezbednost potencijalnih žrtava.

Simbolička primena ima za cilj da izvođenjem terorističkog akta ukaže na određene stavove ili ciljeve terorista. Da bi uneli željenu simboliku u svoj akt teroristi često svoje aktivnosti izvode na specifičnim mestima, na neki datum koji poseduje određenu simboliku ili sa ciljem uništavanja objekata koji simbolišu određen sistem vrednosti. Sa ovim ciljem teroristi izvode svoje aktivnosti i protiv istaknutih pojedinaca i grupa.

Upotreba nasilja u propagandnim aktivnostima je ključna za terorističke aktivnosti. Teroristi koji se bave planiranjem i organizovanjem propagandnih aktivnosti unutar terorističkih organizacija shvataju elementarni značaj propagande. Mnoge terorističke grupe osnovale su svoja politička krila kako bi obezbedile podršku svojim propagandnim aktivnostima.

Vlade različitih zemalja kontrolišu terorizam kroz različite obaveštajne i političke aktivnosti, ali je neophodno i da sprovedu razne protivterorističke kampanje kako bi osnažile podršku svojoj politici i na taj način oslabile podršku teroristima.

Psiholozi razlikuju dve vrste agresivnosti: emocionalnu i instrumentalnu. Emocionalna agresivnost je povezana sa besom i ne uključuje u sebi razmišljanje o posledicama. Rezultat emocionalne agresivnosti je aktivnost jedne osobe koja želi da povredi drugu osobu koja joj je naškodila, dok instrumentalna agresivnost je mnogo više proračunata, odnosno više predstavlja upotrebu agresivnosti kao sredstva da se značajno i ciljno naškodi drugoj strani.¹³ Agresivnost koju ispoljavaju teroristi može uključivati emocionalnu agresivnost, naročito kada su u pitanju osobe među teroristima koje vrše ubistva, ali teroristi koji su zaduženi za planiranje obično razmišljaju o ciljevima koje žele da postignu, što predstavlja instrumentalnu agresivnost.

Osnovni ciljevi planera u ovakvim grupama su izazivanje dugoročne štete na strani neprijatelja i ostvarivanje dugoročne koristi za svoju grupu. Teroristi se na neki način nadaju da će njihove aktivnosti izazvati nasilan odgovor druge strane, što teroristima treba da pomogne u mobilizaciji svojih ljudi. Baza piramide terorističke organizacije sačinjena je od ljudi koji imaju simpatije prema ciljevima terorista, ali su protiv upotrebe nasilnih sredstava koje teroristi koriste. Ovakva piramida je veoma važna za teroriste zbog zaštite i regrutovanja novih sledbenika. Teroristi se nadaju da će preterana akcija protiv njih pogoditi i nekog ko je na njihovoj strani ali još nema radikalno mišljenje i nije uključen u njihove redove. Na taj način ne samo da

13 Videti: Nikola Rot, *Psihologija ličnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1985, str. 130-33.

se širi baza simpatizera terorista, nego se i simpatizeri odlučuju na akciju i žrtvovanje, pa se samim tim učvršćuje i pozicija onih koji se nalaze na vrhu piramide terorističke organizacije. Ipak, specifična priroda terorističkog nasilja često je kontraproduktivna, odnosno nastoji da osnaži otpor, da izazove javnu odmazdu i neslaganje, da izazove snažnu protivterorističku akciju kako bi se ljudi koji sprovode protivterorističku akciju obeležili kao nehumani, što ujedno treba da oslabi pozivanje ovih ljudi na legitimitet. Kao rezultat ovih protivurečnosti između terorističke želje za legitimitetom i kontraproduktivne reakcije javnosti teroristi usvajaju stavove koji im pomažu da prevaziđu ove dileme. Ovi stavovi uključuju:¹⁴

- verovanje da je njihov motiv pravedan pa su zato i njihove metode opravdane
- neograničena mržnja prema neprijatelju koji im se suprotstavlja
- verovanje da je opravdanost njihovih motiva takva da je trijumf neizbežan pa čak i ako ciljeve nije moguće ostvariti u kratkom roku
- moralna sigurnost u sopstvene motive koja im omogućava da negiraju činjenicu da su njihova dela kriminalni čin, pa na taj način mogu da opravdaju teror kao legitiman metod.

Stavovi koji se suprotstavljaju vlastima nameću potrebu da se izazove osećaj krivice kod vladajućeg establišmenta i stvori slika o njegovoj nesposobnosti. Takođe, teroristi nastoje da službe bezbednosti prikažu kao nekompetentne i da se i oni podvrgnu teroru kako bi se oslabio njihov moral. Najvažniji cilj terorista je da se oslabi legitimitet vladajućeg režima i stvori slika o opradanosti terorističke strategije i motiva.

Mediji ne stvaraju terorizam, ali određeni postupci medija mogu da olakšaju ostvarenje strateških ciljeva terorističkim grupama. Negativni efekti uključenosti medija u praćenje terorističkih aktivnosti su: davanje primera drugima koji žele da ponove iste akcije kako bi se i oni promovisali putem medija, ugrožavanje ostvarenja antiterorističkih akcija, a postoji i mogućnost uključenja predstavnika medija u incidente koji dovode do neopravdanog učešća u rukovođenju terorističkih aktivnosti.

Nastajanje novih tehnologija omogućava terorističkim grupama da dođu do sredstava kojima mogu promovisati svoje ciljeve van postojećeg sistema medija, odnosno teroristi mogu da osnivaju nelegalne radio i TV stanice,

14 Videti: Richard Latter, "Terrorism and the Media: Ethical and Practical Dilemmas for Government, Journalists and Public", *Wilton Park Papers I*, 1988, p. 7.

stanice satelitske televizije, kao i nelegalne novinske listove. U demokratskim društvima je veoma teško da vladajući režim deluje na javnost direktno zbog velikog broja medijskih organizacija, pa često nije moguće sprečiti objavljivanje ni najmanjih terorističkih aktivnosti, čak ni na veoma kratak period, što predstavlja prednost za teroriste koji javnost i posmatraju kao niz različitih medijskih organizacija.

Zajednička karakteristika svih terorista je frustracija koja nastaje zbog nemogućnosti da svoja osećanja i ideje ili osećanja i želje grupe prenese u „spoljni” svet, pa u želji da predstave svoje ciljeve kroz medije, teroristi se upuštaju u aktivnosti kojima žele da uspostave određeni odnos sa medijima. Ove aktivnosti uključuju izjave kojima se prihvata odgovornost za određena dela, objavljivanje manifesta, dostavljanje medijima video materijala, konferencija za novinare, intervjue, pa čak dopuštaju novinarima da budu prisutni u nekim njihovim objektima. Od veličine i snage same terorističke grupe zavisi koja će od ovih tehnika biti upotrebljena, ali i od terorističkih akata koje su sprovedli, meta koje su napadnute, lokacije na kojoj je akcija sprovedena, a pre svega od publiciteta koji žele da izazovu.

Teroristi često ne uspevaju da realizuju veliki broj svojih ciljeva kroz medije a razlog za to je velika distanca, odnosno udaljenost, između akata koje sprovode i njihove publike, pa ovi akti nemaju mogućnost da inspirišu teror. Teroristi u ovakvoj situaciji mogu uspeti samo ako njihovi akti izazovu odmazdu vladajućeg režima koja se protivi javnom mišljenju. Prikazana slika počinjenih terorističkih akata, sa druge strane, može pojačati kolektivnu zabrinutost i uticati da se javnost dobrovoljno odrekne određenih sloboda zarad bezbednosti i da počne da pruža snažniju podršku vladajućem režimu i dominantnim vrednostima. U takvoj situaciji, mere koje bi država sprovodila a koje bi u nekim drugim okolnostima bile smatrane represivnim, ne bi bile dovedene u pitanje.

Postoje određene tvrdnje da mediji voljno i nevoljno ohrabruju terorizam i da otežavaju sprovođenje protivterorističkih mera. Sa jedne strane, mediji se optužuju da olakšavaju ostvarenje većine terorističkih ciljeva, a sa druge strane, mediji se okrivljavaju da njihovo prisustvo i izveštavanje o određenom terorističkom aktu pojačava negativne efekte koje teroristi žele da izazovu svojim aktima. Ovakav odnos prema medijima vidi se u tvrdnji Konrada Rasela iz Ef-Bi-Aj-a (FBI): „Terorizam je pravo pozorište, ono što teroristi žele je scena.”¹⁵

15 Bill Winter, “Media Taken to Task for Terrorism Coverage”, *American Bar Association Journal*, December 1980, vol. 66, p. 1510.

Osnova ovakvog odnosa prema medijima leži u tvrdnji da prisustvo medija olakšava izvršenje terorističkih akata i omogućava teroristima da lakše dođu do ostvarenja svojih ciljeva. Drugim rečima, prisustvo medija utiče na prolongiranje terorističkih akcija, usporava sprovođenje policijskih akcija, omogućava teroristima da dođu do taktičkih i strateških informacija, ugrožava živote talaca i pripadnika policije. Na taj način stvaraju se uslovi u kojima jača pritisak na vlasti da se incident reši ili da se uspostavi dogovor sa teroristima, pa čak i da se izađe u susret terorističkim zahtevima.

Količina publiciteta, naročito publiciteta koji se stiče putem masovnih medija, koju teroristi uspeju da ostvare putem njihovih akata najčešće će biti viđena kao osnovni kriterijum za procenu uspeha ili poraza sprovedene akcije. Načini na koje teroristi nastoje da ostvare željeni nivo publiciteta mogu se podeliti na:¹⁶

- planiranje akcija koje treba da imaju veliki značaj u vestima
- sprovođenje aktivnosti koje treba da osnaže sopstvenu propagandu i regrutovanje
- odabir najpogodnijeg vremena i lokacije za privlačenje publiciteta prilikom sprovođenja akcija
- izdavanje proglasa
- održavanje kontakata sa štampom i davanje izjava
- priznavanje odgovornosti za određene akcije
- slanje poruka kroz značenje i simboliku mete ili akata.

MOTIVI TERORISTIČKIH GRUPA

Članovi terorističkih organizacija motivisani su različitim faktorima, od političkih do religijskih. Neki prilaze ovim grupama kako bi stekli određeni status u lokalnoj zajednici, druge uzbuđuje pripadanje tajnoj organizaciji, dok neki samo žele da dođu do određene finansijske koristi.¹⁷ U industrijski razvijenim zemljama terorizam najčešće postoji tamo gde su socijalne

16 David L. Paletz and Alex P. Schmid, *Terrorism and the Media*, Sage Publications, Inc., Newbury Park, 1992, p. 32.

17 Videti: Ed Cairns, "Interpreting and Responding to Terrorism", The Society for the Study of Peace, Conflict & Violence: Peace Psychology Division of the American Psychological Association – Division 48, Internet: <http://www.webster.edu/peacepsychology/terrorismstatement.html> 23/09/2008.

razlike prenaplašene i gde manjinske grupe smatraju da su im uskraćena određena prava.

U suštini postoje tri vrste motivacija koje određuju delovanje određenih terorističkih grupa: racionalna motivacija, psihološka motivacija i kulturna motivacija.¹⁸

Racionalna motivacija određuje ponašanje terorista u smeru da pre svega razmišljaju o svojim ciljevima i mogućnostima, analizirajući ih kroz prizmu „cene” koju moraju da plate i mogućeg dobitka.

„Racionalni terorista” na prvom mestu nastoji da pronađe način za ostvarenje svojih ciljeva bez sprovođenja nasilnih terorističkih akata. Usled postojanja rizika, on razmatra kapacitete i snagu protivnika nasuprot svojim kapacitetima za uspešno sprovođenje napada. To, pre svega, podrazumeva analizu sposobnosti sopstvene grupe za ostvarenje zacrtanih ciljeva. U tom slučaju, osnovno pitanje je da li će terorističke metode uspeti da ostvare željenu svrhu, s obzirom na društvene okolnosti koje postoje u tom momentu.

Psihološka motivacija za sprovođenje terorističkih akata proizilazi iz ličnog nezadovoljstva teroriste sopstvenim životom i dostignućima. U slučaju ovakve motivisanosti, teroristi ni u jednom slučaju ne razmatraju mogućnost da možda nisu u pravu i da su pogledi drugih možda bar delimično istiniti. Oni nastoje da što više prošire svoju antisocijalnu motivaciju na druge, stvarajući polarizaciju „mi protiv njih”. Druga važna karakteristika psihološke motivacije terorista je izražena želja da se pripada određenoj grupi. Za mnoge teroriste pripadnost grupi predstavlja jaču motivaciju nego politički ciljevi koje grupa želi da ostvari. Takvi pojedinci svoj društveni položaj definišu isključivo preko pripadnosti grupi. Terorističke grupe sa jakom unutrašnjom motivacijom imaju snažnu želju da stalno potvrđuju važnost svog postojanja i nastoje da sprovedu što više terorističkih aktivnosti, pa to dovodi do sprovođenja terorističkih akata koji su neproductivni ili čak kontraproductivni za ostvarenje ciljeva koje žele da ostvare.

Kod terorističkih grupa sa izraženom psihološkom motivacijom postoji jasno određenje neprijatelja kao zlog, kao i stalno nastojanje da se njihove aktivnosti prošire i da se pojača njihov intenzitet. U ovim grupama kompromis se odbacuje i grupa nastoji da ostvari maskimalne ciljeve, a pregovori se smatraju nečasnim i izdajničkim.

18 Videti: David J. Whittaker, *The Terrorism Reader-Second Edition*, Routledge, 2003, pp. 17-21.

Kulturna motivacija unutar terorističkih grupa snažno utiče na jedinstvo i oblikovanje ciljeva i vrednosti unutar terorističkih grupa. Kultura oblikuje vrednosti i motiviše ljude određene zajednice na način koji deluje nerazuman za posmatrača sa strane. Način života celokupne zajednice i određenog pojedinca koji je sastavni deo te zajednice delom predstavlja kulturnu karakteristiku koja ima izuzetan uticaj na terorizam.

Osnovna kulturna determinanta terorizma je percepcija „stranaca” i razumevanje opasnosti po etnički opstanak grupe. Sva ljudska bića su osetljiva na pretnje po vrednosti sa kojima se identifikuju. Ove vrednosti uključuju jezik, religiju, pripadnost grupi i matičnu teritoriju određenog naroda ili samo teritoriju na kojoj određeni narod živi. Mogućnost da se neka od ovih vrednosti izgubi povlači za sobom mogućnost odbrambene, pa čak i ksenofobične reakcije.

Religija je najverovatnije najmoćnija od svih kulturnih identifikatora jer nosi sa sobom veoma duboke vrednosti. Pretnja po religiju određene grupe predstavlja rizik ne samo po sadašnjost već i po kulturnu prošlost i kulturnu budućnost te grupe.

PROPAGANDNE STRATEGIJE I TAKTIKE TERORISTIČKIH GRUPA

Terorista se shvata kao neko ko veoma pažljivo bira i upotrebljava sve metode uz pomoć kojih može steći publicitet na što je moguće više svrsishodan i racionalan način a na kraju odabira strategiju koja mu omogućava dobijanje što je moguće većeg publiciteta.

U okviru terorističkih pisanih materijala kojima se želi pridobiti publicitet možemo razlikovati lična dokumenta kao što su autobiografije, memoari, dnevnici i pisma, i materijal koji je pisan sa predominantnim političko-ideološkim ciljem kao što su pamfleti i proglosti.¹⁹

Teroristi upotrebljavaju stečeni publicitet kako bi ostvarili svoje strateške psihološke ciljeve. Ova strategija može se podeliti na šest kategorija od kojih nijedna nije dominantna, već čine jednu harmoničnom celinu i međusobno su komplementarne. Ona se deli na sledeće kategorije:²⁰

19 Pamfleti i proglosti štampaju se od strane grupa ili pokreta kao jedinstvenih celina i otkrivaju malo ili neotkrivaju ništa od informacija koje se tiču akcija, stavova i motivacija terorista kao pojedinaca. Lična dokumenta, sa druge strane, mogu da otkriju ove informacije. Lična dokumenta poznatih terorista skoro u celosti su pisana u obliku memoara, a ponekad i u obliku autobiografija.

20 Videti: David L. Paletz and Alex P. Schmid, *Terrorism and the Media*, loc. cit., pp. 35-45.

Demonstracija snage pokreta i razotkrivanje slabosti vladajućeg režima je jedan od ciljeva terorista. Teroristi koji se protive vladajućem establišmentu nastoje da demonstriraju svoju snagu kroz akte koji treba da osramote snažnijeg protivnika. Teroristi nastoje da na ovaj način pokažu da imaju mogućnosti da započnu otvorenu oružanu borbu i da je vladajući sistem mnogo slabiji nego što se misli. Psihološki efekat koji se želi postići ovakvim akcijama u potpunosti zavisi od ostvarenog publiciteta.

Upotreba represije od strane vladajućeg režima je važna za teroriste iz nekoliko razloga. Pre svega, ona utiče na mobilizaciju budućih protivnika režima. Drugo, ponekad vladajući režim ode predaleko prilikom sprovođenja protivterorističkih mera. Treće, kroz protivterorističke mere protivnici terorista pokazuju i svoju tamnu stranu koja je u ovom slučaju vidljiva za ostali deo građanstva. Na ovaj način teroristi mogu veoma lako da utvrde koliko podršku u javnosti ima njihova grupa ili pokret.

Demoralizacija protivnika i podizanje morala terorističke grupe i njihovih simpatizera su od ključnog značaja za terorističke grupe. Sprovode se određene akcije koje imaju psihološke efekte na protivničkoj strani, i usmerene su ka istovremenom sniženju protivničkog morala i jačanju sopstvenog samopouzdanja. I u ovom slučaju je publicitet od suštinske važnosti. Da bi se ostvario uticaj na širi krug ljudi, a ne samo na one pojedince koji su bili direktni svedoci određenog terorističkog akta, događaj mora da bude ispraćen od strane masovnih medija.

Pridobijanje ili jačanje simpatija među stanovništvom za pokret kod određenog dela stanovništva koji podržava teroriste ili bar određeni nivo javnih simpatija je od velike važnosti za teroriste. Pritisak javnosti može da uzdrma snagu vladajućeg režima, ali može i da kod vođa terorističkog pokreta stvori osećaj letimiteta. Veliki broj akcija jača podršku pokretu, dok podrška pokretu slabi kada se terorističke akcije sprovode u malom broju ili se uopšte nesprovode.

Radikalizacija stanovništva ili polarizovanje političke situacije da bi se izazvao kaos i strah da bi se pokazalo da vlast nema potpunu kontrolu nad haotičnom situacijom može da posluži pojačavanju socijalnog ili etničkog pokreta, da polarizuje različite grupe i da navede određene političke militantne grupe da počnu da upotrebljavaju nasilje.

Nasilje je sastavni deo terorizma, ali nasilje samo po sebi ne predstavlja strategiju. Ukoliko teroristi svoja nasilna dela predstavljaju kao herojska onda imamo mogućnost da jasnije shvatimo stavove članova terorističke grupe, a

sama grupa na taj način stvara strategiju za pridobijanje ljudi za oružanu borbu ili strategiju za održavanje razumevanja i podrške među stanovništvom. Može se zaključiti da psihološki ciljevi igraju veoma važnu ulogu u terorističkim strategijama, a publicitet je veoma važan u ostvarenju ovih ciljeva.

Postoji sedam načina, odnosno kategorija, na koje se deli teroristička taktika koja treba da izazove publicitet. Ovi načini, odnosno kategorije, su:

Činjenje nasilnih akata zbog njihovog izazivanja medijske pažnje nam jasno govori da su teroristi u njihovoj želji da privuku publicitet prinuđeni da samo izvode akcije koje su interesantne za medije. Jedan od očiglednih načina je visok nivo nasilja koje teroristi izazivaju, pa samim tim i veliki broj žrtvava. Drugi način u okviru ove kategorije je upotreba simbolizma. Ukoliko se određeni teroristički akti sprovode na određenom mestu i u određeno vreme koje ima posebno značenje za teroristički pokret ili za državu u kojoj se akcija sprovodi tada će počinjeni teroristički akt izazvati veoma veliku pažnju.²¹ Treći način za privlačenje publiciteta je sprovođenje akcija koje su spektakularne i specifične.²²

Radi dovijama podrške pokreta i u propagandne svrhe teroristi u svojim aktivnostima upotrebljavaju skupove, govore, postere, pamflete, radio stanice, političku literaturu i vozila sa razglasima.²³

Odabir adekvatnog vremena i mesta za sprovođenje akcije je takođe važan instrument. Ova kategorija je veoma blisko vezana sa terorističkim ciljem postizanja maksimalnog psihološkog efekta. Teroristi nastoje da iskoriste veliku koncentraciju medija na određenom području, pa zato sprovode daleko veći broj svojih akcija u gradovima nego u seoskim područjima, jer nasilje koje ima mali broj žrtvava i veliki broj svedoka ima jači efekat nego nasilje koje ima veliki broj žrtvava i mali broj svedoka. U okviru ove kategorije za teroriste je najefikasnije sprovođenje akcija na

21 Nacionalni praznici kao vreme za izazivanje žrtava ili kancelarije stranih avio kompanija kao mesta za sprovođenje terorističkih akcija su uvek bili popularni među teroristima kada su želeli da privuku pažnju medija i javnosti.

22 Takav slučaj bila je akcija koju je sprovela PLO (Palestine Liberation Organization) 1970. godine kada je uspela da kidnapuje tri aviona istovremeno. Ovi avioni dopremljeni su na aerodrom koji se nalazio u pustinji u Jordanu i dignuti su u vazduh pred kamerama.

23 Koliko teroristi ozbiljno shvataju svoje propagandne aktivnosti govori činjenica da teroristička organizacija Šin Fejn (Sinn Féin) ima direktora za javnost. Manje terorističke grupe nemaju posebno specijalizovane sekcije za propagandu.

mestu gde su mediji već okupljeni zbog nekog važnog događaja. U ovom slučaju teroristi ne moraju da stvaraju vesti sami, već mogu da iskoriste publicitet već postojećeg medijskog događaja.

Teroristički akt uvek poziva na objašnjenje. Kako bi se dao smisao inače neobjašnjivom nasilju, terorističke grupe objavljuju proglase ili kominikee.²⁴ Na ovaj način teroristi imaju priliku da objave svoje dobro osmišljene priče, bez pritiska od strane ljudi koji bi ih intervjuisali. Ovo je jasan način koji teroristi koriste da upoznaju populaciju sa idejama terorističke grupe i sa opravdanjem njihove akcije.²⁵

Održavanje kontakata sa novinarima i dozvoljavanje intervjua su posebno privlačni za teroriste jer smanjuju distancu u odnosu na javnost i veoma često su putem intervjua u prilici da daju nezvanične političke izjave a to je naročito izraženo kod intervjua koji se emituju uživo. Novinari i urednici predstavljaju osnovnu vezu između javnosti i terorista i u zavisnosti od prirode kontakta sa novinarima, teroristi će moći da računaju, u manjem ili većem stepenu, na publicitet koji se poklanja njihovim idejama.

Prihvatanje odgovornosti za terorističke akcije možda je najdirektniji način kojim teroristi uspevaju da skrenu pažnju medija na sebe za određene terorističke akte. Posle eksplozije bombe ili nekog drugog terorističkog incidenta, telefonom ili pismeno, teroristička grupa objavljuje javnosti ko je odgovoran. Teroristi najčešće biraju novinske agencije, radio i televizijske stanice da prenesu takve svoje proglase.

Unošenje snažnih simbola u igru se koriste kako bi preneli određenu poruku. Odabir određene osobe kao mete napada može dosta da kaže o ciljevima terorističkog pokreta, kao što dosta može da kaže i samo ime terorističke organizacije. Simboličko značenje može da se poveže sa različitim stvarima. Na primer, sam teroristički akt i način njegovog izvršenja može da nosi određeno simboličko značenje, kao što mesto, vreme ili datum izvršenja tog akta mogu biti povezani sa određenim značenjem.

24 Kominike predstavlja zvanično saopštenje specijalno namenjeno štampi ili javnosti.

25 Proglasi se obično objavljuju na tri načina: Prvi način je objavljivanje proklamacija u gradovima, organizovanje konferencija za novinare, čitanje proglašenja tokom suđenja, deljenje pamfleta na nekim javnim skupovima i emitovanje proglašenja na ilegalnim radio stanicama. Drugi način je nuđenje medijskim agencijama već pripremljenog kominikea, a zadatak medijske agencije u ovom slučaju je samo da ga objavi. Treći način je zahtev da se kominike objavi ili emituje pod pretnjom nasilja, kao što je moguće ubijanje talaca ili aktiviranje eksplozivne naprave.

Može se odvojiti barem šest mogućih kategorija javnosti čiju pažnju teroristi žele da privuku. Te kategorije su: svetsko javno mnjenje, nacionalna većina u određenoj državi koja se protivi ciljevima terorista, nacionalna manjina ili socijalna klasa u određenoj državi za čije interese teroristi tvrde da se zalažu, vladajući režim koji je direktan protivnik terorista, protivnički pokreti, kako teroristički tako i neteroristički, teroristi i njihove direktne pristalice.

U terorističkoj strategiji mediji mogu da imaju više funkcija: mogu da posluže kao osnova za širenje i kao primer ratne propagande, mogu da pomognu u prikupljanju informacija i kao podrška u spoljnjem svetu za ilegalne organizacije, mogu da usmere ili preusmere određenje odgovornosti koje vodi kao mogućoj legitimizaciji terorističkog nasilja kroz uporno prebacivanje odgovornosti u okviru terorističkih kominikea, mogu da pruže veliku pomoć prilikom pretnji ili ucena treće strane.

Postoje i određeni slučajevi zloupotrebe medija od strane terorista. Neki od takvih slučajeva su: osnaživanje efekta zastrašujućih događaja prenošenjem tih efekata dalje putem masovne publike kao da je ta publika bila na mesto događaja terorističkog akta, pritiskanje nacionalnog i međunarodnog javnog mnjenja da saslušaju terorističke zahteve i da ih uvrste u javnu agendu, izazivanje neadekvatnog straha kod protivnika putem medijskog preuveličavanja snage terorističke grupe, pomažući na taj način terorističkoj organizaciji u stvaranju mita o njoj, najavljivanje predstojećih akcija, navođenje javnosti na akcije protiv vlade, sticanje pozitivnog publiciteta kroz ciljeve naznačene u proglasima, a koji se iskazuju kroz oslobađanje talaca, sticanje publiciteta dozvoljavanjem ekskluzivnih intervjua na tajnim skrovištima, izazivanje nasilnih događaja za osnovnom svrhom da o njima izveste masovni mediji a sa ciljem da se stvori, putem kopiranja takvih događaja, lančani efekat, širenje identifikacije sa terorističkom grupom koje se nudi njihovim simpatizerima unutar masovne publike i na taj način iniciranje sličnih akata

TERORISTI I MEDIJI

Mediji su postali glavno bojište u današnjoj borbi za političku moć jer su oni u stanju da rukovode percepcijom i lidera i širokih narodnih masa.

Kako mediji prezentuju svoje vesti zavisi od dve grupe faktora. Prvo, u pitanju su tehnička pitanja kao što je pristup izvoru informacija, oblik vesti i

vremensko ograničenje. Drugo, postoje i političke vrednosti nadređenih osoba u medijima i obim državne cenzure.

Postoje značajne razlike u načinu na koji mediji oslikavaju terorizam, ali određeni obrasci se mogu uočiti. Prvo, terorizam obično dobija obimno medijsko pokrivanje predstavljanjem terorističkog nasilja putem užasavajućih slika na TV-u i fotografija u štampi, kao što su slike leševa, sahrana, ožalošćenih rođaka i uništavanja objekata.

Ovaj fenomen je vezan za stalnu želju medija za dramatičnim slikama a intervjui sa liderima lokalne zajednice dodatno jačaju negativan pogled na terorističko nasilje. Pošto teroristi nastoje da izazovu što veću pažnju, objekat njihovih akcija u propagandnom smislu je neprijateljska javnost ili posmatrači koji ne veruju u njihove ciljeve.

Terorističke grupe sprovode svoje kampanje u društvima gde je motiv zbog koga se bore dobro poznat. Obično se događa da terorističko nasilje postaje značajnije pitanje za javnost nego što je to teroristički cilj.

Najjednostavnije objašnjenje nivoa zabrinutosti od strane javnosti je da je ona direktno povezana sa količinom terorizma, odnosno više terorizma izaziva veću zabrinutost i obrnuto. Naglašavanjem terorističkog nasilja pre nego terorističkih motiva, mediji određuju kako će javnost primiti ovo pitanje terorizma a u većini društava u kojima je prisutna podrška terorizmu od strane lokalnih grupa javnost je najčešće upoznata sa političkim ciljevima i ideologijom terorista.

Uloga medija je najvažnija je u situacijama gde javnost ima veoma malo neposrednog iskustva sa teroristima ili znanja o motivima terorista. Javno mnjenje zato stvara virtuelnu tabula razu na kojoj mediji mogu raditi na način koji oni žele, pa se može predvideti da će javna percepcija terorizma biti u skladu sa medijskim oslikavanjem terorizma.

U prevenciji prelaska iz potencijalnog u stvarni terorizam moguća pozitivna uloga medija je veoma važna. Mediji mogu da pomognu u sprečavanju nastajanja terorizma kroz prezentaciju dobre informisanosti o određenim temama, kao i kroz skretanje pažnje javnosti na ciljeve i ideje manjinskih grupa u društvu.

Odnos između vlade i medija treba da bude zasnovan na zajedničkoj želji da se efikasno izbori sa terorizmom, jer su danas i novinari postali meta pretnji, otmica i atentata. Informacije koje se dostavljaju medijima treba da budu takve da se u potpunosti razotkrije psihologija, kao i ciljevi, terorista, i to na način koji ide na ruku vladajućem režimu.

TERORIZAM POSLE 11. SEPTEMBRA I ULOGA MEDIJA U NJEGOVOJ SPREČAVANJU

Sve do 11. septembra 2001. terorizam je zanemarivan kao značajna opasnost zbog toga što je globalni terorizam ranije odnosio mnogo manje života. Bez obzira na ovu činjenicu terorizam je privlačio veliku pažnju jer su spektakularne terorističke akcije uvek izazivale snažan šok, potpomognut publicitetom u medijima.

Konvencionalno viđenje terorizma kao retke i udaljene pretnje po ljudska bića i bezbednost dovedeno je u pitanje događajima od 11. septembra koji su primorali ljude da preispitaju značenje terorizma i njegovu ranije marginalnu pretnju po globalnu stabilnost.

Terorizam posle 11. septembra odvija se, bar naizgled, na načine koji su bez presedana u skorijoj prošlosti, a na sam terorizam više se ne gleda kao na nešto što predstavlja marginalnu pretnju u drugim zemljama. Sam 11. septembar značajan je po tome što predstavlja uvođenje novih metoda i pravila u stari oblik borbe koju vode slabi protiv jakih, ali koju sada vode ideološki teroristi sa velikim ambicijama na transnacionalnom planu sa ciljem da promene međunarodni status kvo (*status quo*).

Pre 11. septembra osnovni cilj sprovođenja terorističkih akcija bio je izazivanje publiciteta i pridobijanje simpatija za terorističke ideale i postojalo je shvatanje da cilj terorista nije veliki broj poginulih nego veliki broj gledalaca. Posle 11. septembra postalo je jasno da to više nije slučaj, odnosno cilj terorista više nije bio samo promena politike protivničke strane, već i veliki broj poginulih.

Ono što je danas drugačije jeste to da je novo doba terorizma:²⁶ globalno, odnosno granice više ne predstavljaju ograničenje za sprovođenje terorističkih aktivnosti; letalno, jer je došlo do promene taktike prilikom ostvarenja terorističkih akata, odnosno cilj nije više samo uznemirenje javnosti i sticanje publiciteta, već teroristi napadajući ciljeve naseljene civilima nastoje da izazovu što veći broj civilnih žrtava kako bi izazvali strah kod što većeg broja ljudi; potpuno novi način planiranja po obimu, razaranju i koordiniranju napada od 11. septembra; vođeno od civila bez kazne od strane države na način koji briše granice između terorizma i objavljenog rata između država; oslonjeno na najrazvijeniju tehnologiju savremene civilizacije u razaranju koje se sprovodi uz pomoć

26 Videti: Čarls Kegli i Judžin Vitkof, *Svetska politika*, op. cit., str. 628-632.

najsavremenijih tehnoloških sredstava, organizuju ga transnacionalne nedržavne organizacije uz pomoć terorističkih mreža koje se nalaze u raznim zemljama širom sveta putem do sada neviđenih nivoa komunikacije i koordinacije; sprovode ga fanatični teroristi koji nastoje da izazovu što veće krvoproliće bez mogućnosti postizanja kompromisa i koji su prilikom izvršenja terorističkih akata spremni da žrtvuju i svoj život; vođeno mržnjom, odnosno željom terorista da meta bude izložena što većoj patnji zbog vrednosti za koje se zalaže.

Američka borba protiv terorizma je jedan od najboljih skorijih primera ponovne upotrebe propagande u konfliktim situacijama, ali na novim osnovama. Od 11. septembra Bušova administracija je upotrebila fundamentalno razlikovanje koje se koristi u konfliktima između dve sile kao što je dualitet, odnosno razlikovanje dobro-zlo i bezbednost-ugroženost, uz slanje poruke da je suština američkog vojnog angažovanja "sveta" obaveza širenja slobode, dok u isto vreme ne postoji otvaranje teme razlike u mišljenjima.

Ipak, loše vesti iz Iraka oslabile su ovu poruku i poslale drugačiju sliku u inostranstvo. Nasuprot greškama koje su dovele do toga da se američki rat protiv terorizma od strane određenih grupa u svetskom javnom mnjenju shvati kao krstaški rat, administracija SAD je brzo uvidela značaj podrške američkom shvatanju konflikta širom sveta.

Nekoliko meseci posle 11. septembra, Šarlot Birs, jedan od pionira u oblasti strategije brendiranja, koja je pre toga vodila Odžailvi i Meiter (Ogilvy & Mather) i Dž. Volter Tompson (J. Walter Thompson), dve marketinške firme koje su među najvećim u svetu, imenovana je za Podsekretara za javnu diplomatiju i javno mnjenje. Nakon imenovanja Šarlot Birs Državni sekretar Kolin Pauel je objasnio njenu ulogu ovim rečima: "Mi prodajemo proizvod. Nema ničeg lošeg u tome da se angažuje neko ko zna kako da nešto proda. Nama je potreban neko ko može da ponovo učini prepoznatljivom američku politiku".²⁷

Administracija je uradila upravo to, preuzela je kampanju "Brend Amerika" na Bliskom Istoku. Među inicijativama Birsove bilo je atraktivnih brošura koje su prikazivale nesreću koja se dogodila 11. septembra i kampanja "Zajedničke vrednosti" koja se sastojala od kratkih video snimaka koji su prikazivali život muslimana u Sjedinjenim američkim državama. Na

27 Eric Brahm, "Propaganda", Beyond Intractability, Internet: <http://www.beyondintractability.org/essay/propaganda/?nid=6791> 22/09/2008.

taj način prikazivanja je kultura jednakosti u Sjedinjenim američkim državama sa ciljem da se pokaže kako su Sjedinjene američke države pogrešno shvaćene i zato nepravedno napadnute. Ovi snimci prikazivali su uspješne muslimane i nastojali su da osnaže svoju autentičnost prikazivanjem muslimana kako obavljaju tradicionalne aktivnosti. Na ovaj način SAD su naročito nastojale da utiču na mlade Arape.

Mediji u borbi protiv terorizma trebalo bi da imaju tri glavna cilja: objavljivanje istinite i medijski privlačne priče, prezentovanje inostranstvu ciljeva SAD i njenih saveznika iz NATO pakta i prenos stavova ljudi iz islamskih zemalja američkoj i britanskoj publici.²⁸

Prvi cilj medija na Zapadu je da ponude istinitu priču koja će biti privlačna za javno mnjenje ne samo na Zapadu, već i u ostalim delovima sveta i da ta priča sadrži nešto novo. Priča koju mediji treba da ponude mora da bude interesantna kako bi privukla pažnju, ali ne na način koji bi uticao na porast panike i ksenofobije. Ona bi sadržala intervjue sa porodicama žrtava, detaljne reportaže o tokovima istrage i mišljenja raznih zvaničnika koji bi problem sagledali iz različitih uglova.

Mediji često definišu suštinu priče terminima njihovog gledališta. Američki i britanski mediji smatraju njihovo gledalište grupom koja govori engleski jezik, najčešće domaće stanovništvo, koje deli vrednosti zapadne kulture. U stvari, gledalište američkih i britanski medija je daleko šire, jer su mediji u mnogim državama sveta ograničene delovanjem njihovih država ili dovoljno siromašne da nisu u stanju da ponude svoje izveštavanje iz sveta.

Upravo je drugi zadatak medija sa Zapada da deluju kao svetski mediji i da u momentima kriza budu neko ko će dati objašnjenje na jedan neutralan i građanski način.

Treći cilj medija na Zapadu je da publici u svojim zemljama na pozitivan način predstave situaciju u inostranstvu, odnosno ciljeve za koje se bore zemlje okupljene oko SAD, kao i njihove rezultate na terenu.

Pre nego što su započeli napadi na Afganistan, građenje koalicije počelo je na nivou vlada država, ali mediji sa svoje strane nisu uspeali da ostvare istu stvar na nivou javnog mnjenja zapadnih zemalja.

Što se tiče javne diplomatije, postoji shvatanje da je ona veoma korisno sredstvo kojim se može uticati na omladinu koja je izgubila nadu u bolje

²⁸ Videti: Roxane Farmanfarmaian, "The Media and the War on Terrorism: Where Does the Truth Lie?", *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 15, no. 1, 2002, pp. 159-163.

sutra, naročito u arapskom svetu isticanjem ideologije suprotne ekstremizmu. Majkl Meklilan, savetnik za javnu diplomatiju američke ambasade u Dublinu, definiše javnu diplomatiju kao: „strateško planiranje i stvaranje informativnih, kulturnih i obrazovnih programa od strane zemlje koja brani određeni stav kako bi se u zemlji ili zemljama koje su joj ciljna grupa uticalo na mišljenje javnosti što političkim liderima omogućava da donose odluke u korist prve zemlje i njenih spoljnopolitičkih ciljeva.”²⁹ Ipak, može se reći da američka propaganda nije ostvarila svoj maksimum u kritičnim područjima kao što je Irak.

Da bi se postigao uspeh u oblasti javne diplomatije političari i kreatori spoljne politike velikih sila moraju razumeti da je javna diplomatija jedan dugotrajan proces koji zahteva dobru organizaciju i bolje kanalisanje određene strategije.

ZAKLJUČAK

Terorizam kao način ratovanja nikada neće uspeti da se izjednači sa klasničnim oblicima vojnog ratovanja, ali će, u propagandnom smislu, uvek biti jedan od najjačih propagadnih oblika delovanja. Teroristički akti ne mogu da postignu mnogo kada je u pitanju uništavanje neprijateljske vojne sile ili slabljenje ekonomije, ali će, kada je u pitanju privlačenje medijske pažnje, ostati bez premca.

Otvorenost medija zapadnih društava i njihova želja da podignu nivo svoje gledanosti osigurava terorističkim grupama prenošenje željenih poruka.

Teroristički akti koji ne bi bili medijski zastupljeni izgubili bi svoju svrhu i ostali bi bez smisla, jer osnovna svrha izvršenja terorističkog akta nije nanošenje štete, već izazivanje straha i prenošenje određene poruke. Naravno, nije neophodno prekinuti izveštavanje o izvršenim terorističkim aktima, već je neophodno da mediji pruže gledalištu jednu širu priču o korenima terorizma i njegovim negativnim aspektima, odnosno o nepotrebnosti i štetnim aspektima upotrebe nasilja da bi se postigao određeni politički cilj.

Dakle, teroristička borba odvija se pre svega putem medija, pa je zato neophodno i borbu protiv terorizma u velikoj meri voditi putem medija. Cilj medijske borbe protiv terorizma je dosezanje javnog mnjenja u zemljama iz

²⁹ Michael McClellan: "Public Diplomacy in the Context of Traditional Diplomacy", Public Diplomacy Web Site, Internet: <http://www.publicdiplomacy.org/45.htm> 12/08/2009.

kojih potiču određene terorističke grupe ili iz kojih sami teroristi vode poreklo. Svrha medijske borbe protiv terorizma u ovim zemljama je jačanje stavova javnog mnjenja u pravcu neslaganja sa terorističkim aktima i onemogućavanje logističke i političke podrške teroristima.

U borbi protiv terorizma javna diplomatija ima svrhu da uspostavi kontakt između javnog mnjenja zemalja iz kojih potiču teroristi i vlada država koje vode borbu protiv terorizma. U ovom smislu, cilj javne diplomatije je otvorenost društava iz kojih potiču teroristi za sve informacije, pa i za informacije koje dolaze iz zapadnih zemalja, kako bi javno mnjenje u tim zemljama steklo jasnu sliku o razaranjima koje proizvode teroristički akti i besmislenosti terorizma. Javna diplomatija treba da stanovništvu ovih zemalja predstavi zapadne zemlje čime bi se onemogućio monopol nad informacijama koji imaju teroristi u ovim zemljama i na taj način prekinulo regrutovanje novih članova i pristalica terorističkih grupa. U svakom slučaju, terorizam, za sad, ostaje sredstvo borbe slabih koje ima i snažne propagandne efekte, a javna diplomatija se još uvek razvija kao sredstvo koje treba da eliminiše ili oslabi osnove nastanka terorizma i razvoja terorističkih grupa.

LITERATURA

1. Brahm, Eric, "Propaganda", Beyond Intractability, Internet: <http://www.beyondintractability.org/essay/propaganda/?nid=6791> 22/09/2008.
2. Bueno de Mesquita, Ethan and Dickson, Eric S., "The Propaganda of the Deed: Terrorism, Counterterrorism, and Mobilization", *American Journal of Political Science*, vol. 51, no. 2, April 2007.
3. Cairns, Ed, "Interpreting and Responding to Terrorism", The Society for the Study of Peace, Conflict & Violence: Peace Psychology Division of the American Psychological Association – Division 48, Internet: <http://www.webster.edu/peacepsychology/terrorismstatement.html> 23/09/2008.
4. Farmanfarmaian, Roxane, "The Media and the War on Terrorism: Where Does the Truth Lie?", *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 15, no. 1, 2002.
5. *Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, Internet: http://www.integranet.un.org/preventgenocide/rwanda/text-images/Geneva_CivilPersons 20/07/2009.
6. Hofman, Brus, *Unutrašnji terorizam*, Narodna knjiga i Alfa, Beograd, 2000.

7. Kegli, Čarls i Vitkof, Judžin, *Svetska politika*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Beograd, 2004.
8. Kurmon, Bartelemi i Ribnikar, Darko, *Asimetrični ratovi*, Novinsko-izdavački centar "Vojska", Beograd, 2003.
9. Latter, Richard, "Terrorism and the Media: Ethical and Practical Dilemmas for Government, Journalists and Public", *Wilton Park Papers I*, 1988.
10. Lutz, James M. and Lutz, Brenda J., *Global Terrorism*, Routledge, 2004.
11. McCauley, Clark R., "The Psychology of Terrorism", Social Science Research Council, Internet: <http://www.ssrc.org/sept11/essays/mccauley.htm> 23/09/2008
12. McClellan, Michael, "Public Diplomacy in the Context of Traditional Diplomacy", Public Diplomacy Web Site, Internet: <http://www.publicdiplomacy.org/45.htm> 12/08/2009.
13. Norris, Pippa, Kern, Montague and Just, Marion, *Framing Terrorism: The News Media, The Government and the Public*, Routledge, New York, 2003.
14. Paletz, David L. and Schmid, Alex P., *Terrorism and the Media*, Sage Publications, Inc., Newbury Park, 1992.
15. Rot, Nikola, *Psihologija ličnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1985.
16. Whittaker, David J., *Terrorists and Terrorism in Contemporary World*, Routledge, New York, 2004.
17. Whittaker, David J., *The Terrorism Reader-Second Edition*, Routledge, 2003.
18. Winter, Bill, "Media Taken to Task for Terrorism Coverage", *American Bar Association Journal*, December 1980, vol. 66.

Aleksandar JAZIĆ

TERRORIST PROPAGANDA AND THE ROLE OF MEDIA

ABSTRACT

The author considers the basic elements of terrorist propaganda and targets terrorist groups wish to achieve by informing mass media on their acts. In the field of propaganda, they endeavour to point to their presence, objectives and positions by committing certain acts. Every terrorist act is planned so to make its symbolism clearer pointing to the positions of terrorists on some political issue. In order to commit a successful terrorist act it is necessary to carry out a long-term planning in the sphere of propaganda. For that purpose terrorists apply various strategies and tactics. The information of the public in some country on the committed terrorist act is the basic objective of terrorist groups. For this reason they attempt to, above all, attract attention of mass media. In the field of information, terrorism could be best fought by the establishment of co-operation between the government and media that should exchange information. This also implies that media should be more involved in the public diplomacy.

Key words: propaganda, terrorism, political objectives, 11 September, mass media, USA, public diplomacy.

UTICAJ GLOBALIZACIJE POSLOVANJA NA PRIVREDNI SISTEM SRBIJE²

ABSTRACT

Promene sa kojima se suočavaju kompanije na početku ovog veka rezultat su uticaja više faktora. Prvi faktor je globalizacija – ogroman porast razmene i raspoloživost novih proizvoda i usluga, kao i dramatično povećanje mobilnosti inostranih investicija, kretanja ljudi i međunarodne konkurencije. Sledeći faktor je uticaj savremenih komunikacijskih tehnologija. Brze promene svih oblika tehnologije omogućavaju brz pristup brojnim načinima komunikacija, uz niske troškove, što vodi otvaranju tržišta potrošačima širom sveta. Ova dva faktora su uticala na promenu moći na tržištu, od proizvođača ka potrošaču ili krajnjem korisniku. U tom kontekstu, raspoloživost informacija u kompaniji, kao i određivanje globalnih marki proizvoda i usluga postaje fenomen globalnog tržišta.

Ključne reči: globalizacija, politika, sistem, međunarodna konkurencija, komunikacijske tehnologije, moć na tržištu

1. PRISTUP FENOMENU GLOBALIZACIJE POSLOVANJA

Najizraženiji trend današnjeg poslovanja jeste rastuća globalizacija tržišta i usluga širom sveta. Ovo se odnosi na sve, od avio-prevoznika do automobila, od bankarstva do brze hrane, od odeće do kompjutera, od deterdženata do pelena za bebe, od elektronike do liftova, od sokova do softvera. Kompanije, bilo da su američkog, japanskog ili nekog drugog

1 Dr Dobrica Vesić, naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, e-mail adresa: dobrica@diplomacy.bg.ac.rs.

2 Rad je rezultat istraživanja na projektu „Srbija i savremeni svet:perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbedonosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u

nacionalnog porekla, ostvaruju sve veći deo prodaje na međunarodnim tržištima. Opšte usmeravanje kompanija svih vrsta u pravcu internacionalnih tržišta rezultiralo je nastankom većeg broja tržišta proizvoda, koja su po dometu više globalna ili regionalna nego domaća. Dakle, tržišta koja su nekad bila ograničena nacionalnim prostorima sada su dobila međunarodne dimenzije.

Strateški kurs Srbije je integracija u EU i izlazak domaćih preduzeća i privrede na evropsko i svetsko tržište u konkurenciji velikog broja uspešnih, izvozno-orijentisanih preduzeća iz drugih zemalja, multinacionalnih kompanija sa svetski poznatim proizvodima – brendovima, moderno organizovanim firmama sa primenom najsavremenije informatičke tehnologije i moderno dizajnirane organizacione strukture, veoma obrazovanim, stručnim i iskusnim menadžmentom.

Zadatak domaćih preduzeća je vrlo složen i zahteva dobru pripremu, izbor adekvatne strategije, fleksibilnost u poslovanju, elastičnost organizacione strukture, promišljen tržišni nastup, kompetentan rukovodeći kadar, razvijen marketing program koji prati aktivnosti preduzeća.

Savremeni privredni tokovi u svetskoj privredi, a pogotovu kretanja u okviru regionalnih integracija, postaju sve dinamičniji i unapred usmeravani, koordinacijom ekonomske politike u međunarodnim ekonomskim regionalnim integracijama. Naučno-tehnička revolucija postavila je tehnološki faktor u ulogu najbitnijeg pokretača privrednog razvoja i pokrenula snažan proces reindustrijalizacije razvijenih zemalja Zapada, i ne samo njih. U takvim uslovima, uz rast međuzavisnosti nacionalnih privreda i uz sve izraženiju potrebu opiranja američkoj i japanskoj konkurenciji (u pojedinim visokotehnološkim oblastima dominacije) gotovo je završen proces formiranja jedinstvenog unutrašnjeg tržišta, EU, odnosno evropskog privrednog prostora.

Proces globalizacije, zahvaljujući prevashodno dostignućima sredstava saobraćaja i veza, pretvorio je našu planetu u globalno selo. Stvorile su se ogromne mogućnosti koje pružaju podela rada i uporedne prednosti zemalja. Standardizacija je suština procesa globalizacije svetske proizvodnje i trgovine. Samo prihvatanje standarda ne znači da su iščezle prepreke za njihovu potpunu i stvarnu primenu u svim zemljama. Razlozi za to su različiti jezici, valute i

savremenim procesima u međunarodnoj zajednici”, u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, koji pod brojem 149002 D finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Srbije.

njihova stabilnost, nivo ekonomskog razvitka, tradicija, kultura ali i regionalno zatvaranje u pojedinim delovima sveta.

Stvaranje evropskog ekonomskog prostora je proces koji traje, ali i dobija na dinamici. Sigurno je da će, kada to tržište postane zaista jedinstveno, svi oni koji na njemu rade biti suočeni s mnogo žešćom konkurencijom nego do sada, pa mnogi u toj konkurentskoj utakmici neće izdržati ni opstati. Stvaranjem jedinstvenog evropskog prostora doći će do povećanja produktivnosti rada i unutrašnje podele rada u zemljama EPP, što će još više ojačati evropska međunarodna preduzeća u proizvodnom, tehnološkom i marketinškom smislu.

Značaj međunarodnih aktivnosti preduzeća svake nacionalne ekonomije, a pogotovu malih zemalja, je nesumnjiv i ujedno ključni faktor razvoja i rasta u savremenim uslovima. Međutim, srpsko iskustvo je po mnogo čemu bilo tokom niza godina praćeno mnogim zabludama, negativnim rezultatima, opterećeno zastarelim pristupima i neefikasnim rešenjima.

Integracija Evrope potvrđuje stav da klasični pojmovi o suverenitetu postepeno gube smisao, a da interesi dominiraju i postaju univerzalni principi savremenog sveta. Dakle, evropske promene pružaju preduzećima veće šanse, ali one istovremeno upozoravaju da će se snositi još veće posledice za promašaje i neadekvatno ponašanje.

Preuzimanjem, kupovanjem i udruživanjem sa drugim preduzećima, pokušavaju se dostići veličine neophodne za opstanak na novom tržištu i konkurentnost. To se sprovodi na različite načine: od koncentracije na jednu lokaciju i prednosti što ih nosi masovna proizvodnja, do stvaranja grupa na više lokacija.

Upravljanje promenama i marketing strategija, kao preduslov međunarodnog poslovanja treba izvesti u krajnje nepovoljnom domaćem i međunarodnom okruženju. Devastacija tržišta, prodaje i nabavke, kao i druge nevolje koje su pratile našu zemlju u poslednje dve decenije, doveli su do toga da se većina naših preduzeća nalazi u podmaklim stadijumima strategijske i operativne krize. Strategijsku krizu karakterišu ugroženost i erozija potencijala rasta, dok su indikacije operativne krize visoki troškovi, nedostatak inputa kao i ugrožena likvidnost. Stalno povećavanje složenosti upravljanja preduzećem, intenziviranje konkurencije, zahteva opšta i posebna znanja, umeća i veštine za donošenje upravljačkih odluka.

2. RAZVOJ PROCESA GLOBALIZACIJE I NOVE TENDENCIJE U POSLOVNOM OKRUŽENJU

Nova naučno-tehnološka revolucija, informatička tehnologija, sve više razvija međunarodnu podelu rada povezujući nacionalne ekonomije u jedinstvenu celinu preko svetskog tržišta. Današnji svet karakteriše dominacija transnacionalnih kompanija, snažno dejstvo države u privredi i globalizacija svetske privrede. Proces globalizacije počinje formiranjem Severnoameričkog sporazuma o slobodnoj trgovini – NAFTA (SAD, Kanada, Meksiko), Evropske unije, Istočno-Azijska Unija (Japan i tzv. mali azijski tigrovi). Između njih se vodi borba za dominaciju na svetskom tržištu u svetskoj privredi. To uslovljava internacionalizaciju proizvodnje i kapitala u cilju ostvarivanja profitnog interesa. Ovaj proces se intezivira posle 70-ih godina 20. veka. Tako finansijski kapital najrazvijenijih zemalja sveta uspeva povezati svaku tačku (nacionalnu ekonomiju, preduzeće) na zemaljskoj kugli, u jedno „globalno selo”.³

Transnacionalne kompanije uklapaju svoj interes u državni interes koliko je to god moguće, mada je prisutan izvestan sukob interesa. Naime, transnacionalne kompanije žele održati svoju autonomnost maksimalno u cilju ostvarivanja profitnog interesa, zbog čega je i moguće da u nekim zemljama transnacionalne kompanije predstavljaju lokomotive razvoja, do onih koje vode teškim posledicama njihovog poslovanja. Danas se obično govori o svetskoj privredi, kako privredi transnacionalnih kompanija, koje posle 80-ih godina 20. veka, kontrolišu preko 50% svetske proizvodnje, 2/3 svetske trgovine, 3/4 međunarodnog transfera tehnologije, s tendencijom daljeg rasta. Primetno je, da se interesovanje gotovo svih zemalja sveta prebacuje sa ideološko-političkog i vojnog kompleksa na ekonomsko-tehničko-tehnološki razvoj.⁴ Zavisnost između zemalja uspostavlja se preko novih tehnologija i finansijskih tokova (izvoz kapitala i proizvodnje).

Imperativ razvoja nauke i tehnologije – informatička tehnologija, telekomunikacije, biotehnologija, genetski inženjering i sl. ubrzavaju proces globalizacije svetske privrede i dovode do međuzavisnosti u svetskoj privredi, koja se različito odnosi na razvijene i nerazvijene zemlje. Dovoljno je napomenuti da razvijene zemlje različito preferiraju saradnju sa ostalim zemljama. Njima odgovara saradnja oko snabdevanja sirovinama i energijom, jeftinom radnom snagom, korišćenje apsorpcionih mogućnosti tržišta

3 Miroslav Pečujlić, *Globalizacija – dva lika sveta*, Beograd, 2000, str. 126.

4 Drucker, Peter, *Postkapitalističko društvo*, PS Grmeč – Privredni pregled, Beograd, 1995, str. 32.

nerazvijenih zemalja i sl, što sve skupa ima za posledicu povećanje jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Pre 100 godina taj jaz je bio 6:1, pedesetih godina 20. veka 18:1, krajem 20. veka više od 35:1, uz realne pretpostavke da će taj odnos početkom 21. veka biti 47:1. Uz to prisutna je prezaduženost zemalja u razvoju, demografska eksplozija, i visok stepen nezaposlenosti, kao i nagomilavanje problema uslovljeni izvozom prljave tehnologije i nuklearnog otpada iz razvijenih u nerazvijene zemlje sveta. Dakle, globalizacija se uvukla u sve pore naših života, što će reći da je u principu ekonomske prirode, a prema MMF-u, ona označava veoma brzu integraciju ekonomije širom zemaljske kugle, prevashodno preko trgovine, finansijskih tokova, razmene tehnologije, informativne mreže i međukulturnih i istorijskih nasleđa kretanja.

Globalizaciju pospešuje sve bolji i efikasniji transport, komunikaciona i informaciona tehnologija, što sve skupa omogućava veći obim proizvodnje uz sniženje troškova proizvodnje, brzinu i rastojanje kojima se prenosi roba sa jednog mesta na drugo, uz smanjenje troškova takve razmene, s jedne strane, i potpunije zadovoljavanje ukusa i potrošnje kod potrošača sa stanovišta većeg izbora različitih vrsta proizvoda i usluga, s druge strane.

Globalizacija je prisutna u čitavom svetu uključujući i područje na kome mi živimo. Jednostavno rečeno, globalizacija i tranzicija su međusobno povezani, tim pre što se putem tranzicije oživljava tržište i privatno vlasništvo kao preduslov demokratizacije društva. Stoga vlade svesno menjaju politiku smanjenja i eliminisanja prepreka da bi se kretanje robe, kapitala i usluga nesmetano odvijalo, pogotovo kada vlast kroz sopstveno delovanje sazna koliko ih takve barijere koštaju. S druge strane, moćne kompanije menjaju svoju strategiju poslovanja i stavljaju akcenat na rast profita kroz smanjenje troškova, a ne preko povećanja cena roba i usluga.

Iako globalizacija ima za cilj stvaranje jedinstvenog svetskog tržišta, ono nosi sa sobom i neke veoma značajne negativne posledice, posebno za nerazvijene zemlje sveta. Tako se na primer, veći deo trgovine odvija unutar tri pomenute integracione celine – regiona (NAFTA, Evropska unija, Azijska unija) a ne između zemalja koje pripadaju različitim integracionim celinama. Istraživanja pokazuju da će zemlje članice OECD kupiti robu iz svoje zemlje dva i po puta pre, nego da takvu robu kupi u drugoj zemlji. To znači, da se većina trgovine odvija unutar tri regiona, a ne između svih regiona, što upućuje na zaključak da ipak postoje bitne razlike u cenama istih proizvoda u različitim zemljama.

Iz svih pobrojanih nedostataka globalizacije, najbolniji je problem već pomenuti jaz između bogatih i siromašnih. Prema statističkim podacima, odnos

između prihoda 20% najbogatijih i 20% najsiromašnijih zemalja se smanjio sa 15:1 na 13:1 u poslednjih trideset godina. Uz to, samo poređenje nije najbolje jer okosnicu globalizacije ne čini baš 20% najbogatijih zemalja, nego znatno manji broj, gde najznačajnije mesto ima 6–7 (grupa od 7 najrazvijenijih zemalja sveta). Tako globalizacija uvećava moć multinacionalnih kompanija, pogotovo kada se zna da neke multinacionalne kompanije imaju veće prihode od pojedinih država, mada i ova poređenja imaju nedostatak jer se porede različiti podaci, prodaja i BDP.

Ipak, najveća zamerka globalizaciji je to što je ona ocenjena kao pogubna za radnike. Krilitaca biće više posla nosi sa sobom smanjenje plata. Radnici manje mogu uticati na uslove rada, a pregovaračka moć im opada. I sa ove strane, većina ulaganja odlazi u bogate zemlje. Tako je, na primer, 81% sredstava koje je Amerika plasirala van zemlje u zemljama koje imaju visoka primanja, a manje od 1% odlazi u zemlje gde su lični dohoci niski, mada su plate koje daju multinacionalne kompanije u zemljama sa niskim i srednjim ličnim primanjima u proseku 1,8 do 2 puta veća od prosečnih plata u tim zemljama. Iz svih pobrojanih nedostataka globalizacije, najbolniji je problem već pomenuti jaz između bogatih i siromašnih.⁵

Međutim, glavna zamerka globalizaciji je da nisu sve zemlje profitirale globalizacijom, već su i izgubile, pogotovo zemlje koje su bile protiv globalizacije. Ovo tim pre što zemlje koje su prihvatile globalizaciju nailaze na problem liberalizacije trgovine koja do današnjeg dana nema minimum elemenata fer pleja. I dalje bogate zemlje postavljaju prepreke uvozu poljoprivrednih i tekstilnih proizvoda, primarnih sirovina, obuće i sl. iz nerazvijenih zemalja, gde ove zemlje imaju komparativne prednosti. Ove prepreke ili zabrane uvoza koštaju zemlje u razvoju preko 100 mlrd. godišnje, što je dva puta više od ukupne pomoći koje ove zemlje primaju.

Informatička revolucija i snažan razvoj tehnologije i komunikacija doprinose visokom stepenu pokretljivosti kapitala koji doprinosi razvoju bogatih, a destabilizuje zemlje u razvoju. Čim se uoče prvi oblici krize, bogate zemlje, zahvaljujući mobilnosti kapitala, uspevaju da izvuku svoj kapital, što onda krizu još više produbljuje i ubrzava, dok je u nekim zemljama povlačenje kapitala od strane multinacionalnih kompanija bila kap koja je prelila čašu i izazvala ozbiljne ekonomske krize.⁶

5 Dobrica Vesić, *Specifični oblici upravljanja ljudskim resursima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009, str. 233.

6 Pero Petrović, *Privatizacija – iskustva Srbije i zemalja u tranziciji*, Čigoja štampa, Beograd, 2006.

Konstantan protekcionizam u razvijenim zemljama, koji je evidentan, uprkos stalnoj priči o slobodnoj trgovini, u stvari je rezultat stava koji prevladava u razvijenim zemljama da je liberalizacija zapravo činjenje ustupaka drugim zemljama. Najbolji primer za ovo je uvođenje carina na uvoz čelika od strane Američke administracije i protivmere EU i drugih zemalja.

Ipak, na širenje globalizacije u poslednjoj deceniji je svakako najviše uticala navodna briga za bezbednost, u svakom mogućem smislu. Dovoljno je pomenuti 11. septembar 2001. godine u Americi i to dovesti u kontekst veće kontrole i manje mobilnosti kapitala i ljudi koji prelaze iz jedne u drugu zemlju. U tom kontekstu, bezbednost zemlje se može upotrebiti kao argument da države moraju biti ekonomski nezavisne i same proizvoditi materijalna dobra od strateške važnosti, što bi u budućnosti moglo imati dalekosežne negativne posledice po međunarodnu trgovinu.

Globalizacija je završnica integracije tržišta širom sveta. Multinacionalne kompanije su preduzeća koja posluju simultano u mnogim zemljama. Globalizacija odražava jeftinije troškove transporta, bolju informacionu tehnologiju, i oslobađajuću politiku smanjenja barijera između zemalja, sa ciljem postizanja efikasnosti iz visoke skale i specijalizacije. Multinacionalne kompanije prodaju istovremeno u mnogim zemljama. One takođe mogu, ako žele, i da proizvode u svetu gde je proizvodnja najjeftinija, i uživaju korist obima ekonomije, mada će ipak prodavati mali deo na mnogo različitih tržišta. Ovo ima tri efekta. Prvo, smanjuje ulazne barijere u određenim zemljama. Strani multinacionalni potencijalni prodavac ne mora da nastoji da osvoji veliki deo tržišta, i zbog toga ne mora da mnogo smanjuje cenu da bi dostigao obim ekonomije, što proističe iz uspeha globalne trgovine. Drugo, mala domaća preduzeća, ranije zaštićena ulaznim barijerama, sada se suočavaju sa većom međunarodnom konkurencijom, i moguće je da ne prežive. Treće, veća konkurencija, po proizvođačima sa niskim troškovima proizvodnje, dovodi do nižih granica profita i nižih cena. Ipak, ako postoji samo nekoliko multinacionalnih kompanija, one mogu izbaciti iz posla domaća preduzeća koja proizvode po višim cenama, i onda se međusobno sudarati kako bi ponovo podigli cene. Neke od rasprava o globalizaciji aludiraju na to koji od ova dva ishoda je dominantan: da početna cena pada ili da moguća naredna cena raste.

3. GLOBALIZACIJA SVETSKE PRIVREDE I MULTINACIONALNE KOMPA NIJE

Tehnološki progres i konkurencija (kombinovani sa procesom liberalizacije) snizili su barijere za međunarodne tokove roba i usluga i faktora

proizvodnje, te je povećan interes za međunarodnu specijalizaciju doveo do nagle ekspanzije međunarodnih ekonomskih transakcija. Treba imati u vidu da su osnovni nosioci globalizacije poslovanja transnacionalne kompanije, te se akcenat u globalnom poslovanju stavlja na kreiranje strategijske i konkurentske prepoznatljivosti, u što širim razmerama (ne bežeći od neophodnih lokalnih prilagođavanja).

Dugoročni poslovi ekonomske kooperacije s inostranim partnerima treba da predstavljaju strateški razvojni cilj kako pojedinačnih preduzeća tako i privrede u celini (sa mikro i makro razvojnog aspekta). Ova strategija treba, da u najvećoj mogućoj meri, bude usklađena sa strategijom razvoja ekonomskih odnosa sa inostranstvom i strategijom tehnološkog razvoja.

Treba imati u vidu nove tendencije u međunarodnom poslovnom okruženju koja imaju ulicaj na poslovanje preduzeća:⁷ globalizacija, regionalizacija, strategijske alijanse i dr. U narednim godinama očekuje se rast vezane trgovine, vrlo različitih i složenih međunarodnih transakcija koje se odvijaju u različitim pojavnim oblicima, a cilj je da se uvoz na domaće tržište nadoknadi, kompenzira, izvozom na strano tržište. Istovremeno, procenjuje se da će poslovi vezane trgovine postati sve kompleksniji, a tehnike usavršenije, uz veću orijentaciju na svič i povratne kupovine.

Za uključivanje privrednih subjekata u međunarodne tokove ekonomska politika treba da stvori određene preduslove: motivisanost preduzeća za obavljanje međunarodnog poslovanja, marketing orijentisanost preduzeća, na domaćem i globalnom tržištu, adekvatna razvijenost međunarodnog informacionog sistema, orijentisanost preduzeća na efektivnost, a ne samo na efikasnost poslovanja, strategijski pristup međunarodnom tržištu rada, usluga, kapitala i informacija, sprega tehnološke i marketing strategije i inovacije u strategiji i strukturi preduzeća.

4. GLOBALIZACIJA I RAZVOJ SRPSKIH PREDUZEĆA

U organizaciji privrede kao i trci za sticanje konkurentskih prednosti, svetski trendovi afirmišu kvalitet a ne kvantitet rasta. Strategijske alijanse su vrlo atraktivna ali i nužna forma savremenog privređivanja. Uključuju vrlo složen proces istraživanja i upravljanja uopšte a ne samo promenama.

7 Pero Petrović, *Marketing strategija i međunarodno poslovanje preduzeća*, Institut za spoljnu trgovinu, Beograd, 1995, str. 53.

Strategijske alijanse se formiraju u cilju proširenja tržišta i stabilizacije privređivanja privrednih subjekata. Ovim alijansama se ostvaruje sinergija po osnovu kombinovanja asimetričnih kompetentnosti, te pacifikuju konkurenciju (mrežom unakrsnog vlasništva i eliminisanjem partikularizma).

Strategijske alijanse preko dinamizma suprotnosti interesa čine obazrivim sve uključene partnere i time doprinose bržem privrednom razvoju. U tom smislu strategijske alijanse mogu da odigraju značajnu ulogu u osposobljavanju jugoslovenskih preduzeća za efikasno uključivanje u svetske procese kretanja kapitala i transfera tehnologije. Osim toga, njihovim efikasnijim korišćenjem treba da doprinese svojinsko transformisanje naših preduzeća i tome prilagođen sistem upravljanja (smanjenja transakcionih troškova, umesto pojedinačnog nastupa naših preduzeća). Zatim, strategijske alijanse doprinose stvaranju tehnoloških i vertikalnih mreža, konzorcijskih sporazuma, naročito u oblasti istraživanja i razvoja.⁸

Globalizacija tržišta izaziva internacionalizaciju poslovanja i globalizaciju preduzeća. Razvojno ponašanje preduzeća je uslovljeno stanjem tržišta proizvoda i kapitala, razvojem inovacija i organizacionih formi. Uglavnom, u savremenim uslovima (pretežno kao trka za sticanje konkurentskih prednosti) sve više se potvrđuje kvalitet, a ne kvantitet rasta preduzeća.

Nagli razvoj tehnologije, s jedne strane, i liberalizacija zakonske regulative s druge strane, afirmišu povezivanje preduzeća u stalnoj težnji da se prilagođavaju poslovnom okruženju, i u tom pravcu preduzeća povezivanjem (jačanjem međusobne zavisnosti) povećavaju konkurentsku poziciju na tržištu.

Dakle, pod uticajem globalizacije, stvaraju se strategijske alijanse i koalicije na osnovu kojih (putem sinergije) se povećava rast svih preduzeća uključenih u poslovne alijanse. Upravo strategijske alijanse pretpostavljaju vrlo fleksibilne oblike strategije (marketing aranžmani, licenciranje, istraživanje i razvoj, nabavka, franšizing, zajednička ulaganja, konzorcijumi i slično) u smislu: povećanje obima prodaje (proširivanjem granica tržišta), pristup savremenim tehnologijama, sinergetski efekti (kombinovanje asimetričnih prednosti firmi), pristup retkim resursima, relativiziranje (olakšanje) uslova ulaska na nova tržišta, intenziviranje međunarodnog poslovanja (kapitala i znanja).⁹

Strategijske alijanse su, dakle, vrlo fleksibilna i atraktivna forma za realizaciju razvojnog ponašanja preduzeća. Kombinovanje ekonomije obima i ekonomije širine sve više zahteva drugačije poslovanje i organizacione

⁸ Branko Rakita, *Međunarodne marketing strategije*, Naučna knjiga, Beograd, 1999.

⁹ Ibid., str. 126.

aranžmane kojima se samostalnost i samodovoljnost preduzeća svesno podređuje propulzivnijem privređivanju. Dakle, umesto konkurentskih sudara zasnovanih na soliranju, traže se putevi koji će voditi pacifikaciji konkurencije, odnosno ispomaganju u otklanjanju barijera. Uključena preduzeća imaju mogućnost kombinovanja asimetričnih prednosti tako da obezbede obostrane koristi u nastupu na nova tržišta, s jedne strane, i tehnološka područja, s druge strane. Time se sve više afirmišu modaliteti kombinovanog rasta, umesto čistog internog ili esternog rasta.

Razvojno ponašanje preduzeća se sve više oslanja na veći broj partnera i specijalne oblike saradnje, u cilju da očuva svoju vitalnost, odnosno da poveća otpornost na udare sa tržišta. U tom smislu razvojno ponašanje preduzeća i unutrašnja konfiguracija su u korelaciji sa relativiziranom samostalnošću, samodovoljnošću i granicama eksternog rasta. Savremeno preduzeće ostvarivanjem sinergije može da ostvaruje puteve svoga razvoja širokim spektrom mogućnosti, koristeći asimetriju u odnosima među delovima, suptilne manevre na planu restruktuiranja poslovnog portfolia i zasnivanja veza sa okruženjem.¹⁰

Prema tome, stratezijske alijanse sve se više javljaju kao racionalan oblik razvojnog ponašanja savremenog preduzeća u njegovom nastojanju da se prilagodi izmenjenim tržišnim, tehnološkim i društvenim trendovima. Procesi proliferacije poslovanja i razvezivanja preduzeća vode ka ustanovljavanju raznih oblika saradnje u realizaciji određenih poduhvata. Brojnost formi i potencijalnih partnera omogućavaju da se kroz alijanse obezbedi široka skala koristi za uključene partnere.

Oblici saradnje u alijansama, utvrđuju se zavisno od prirode posla i očekivanih rezultata. Tako one mogu obuhvatiti: sporazumno ulaganje kapitala (jedne u akcije druge firme), licenciranje, franšizing, zajednička ulaganja, pružanje pomoći u proizvodnji, marketingu, istraživanju i razvoju.

Uglavnom se koristi od alijansi mogu klasifikovati kao sledeće:¹¹

1. Olakšanje pristupa tržištu prodaje i nabavke (sporazumna realokacija pojedinih proizvoda): kombinovani nastup na određena tržišta uz prevazilaženje barijera, promocija određenih proizvoda uz čvršće aranžmane, otvaranje, razvoj i kontrola kanala distribucije, ostvarivanje

10 Radovan Knežević, *Marketing*, Beogradska poslovna škola, Beograd, 2006.

11 Slobodan Filipović, „Globalizacija poslovanja i strategije menadžmenta transnacionalnih kompanija”, *Novac i razvoj*, br. 30-31/1996, str. 31.

stabilnijih i kvalitetnijih izvora, snabdevanje sirovinama, komponentama i proizvodnim uslugama.

2. Efikasnije upravljanje proizvodnjom (neutralisanje uskih grla, usavršavanje proizvodnih procesa i transfer proizvodnog *know-how*): ravnomernije zapošljavanje kapaciteta, korišćenje superiorne kompetentnosti partnera, promocija novih proizvodnih procesa (pronalazaka).
3. Koristi na području upravljanja proizvodom (uvećanje vrednosti proizvoda odnosno efikasnije kompliciranje ponude): blagovremen razvoj proizvoda i iznošenje proizvoda na tržište (licenca ili drugi oblik), efikasnije kreiranje istraživačke i marketing pomoći (disperzija rizika), obezbeđenje distribucije i postprodajne usluge, smanjenje troškova proizvodnje i marketinga u kompletiranju standarda, povećanje imidža proizvoda (zajedničkim oglašavanjem).
4. Jačanje i efikasnije upravljanje tehnologijom (skupa i neizvesna tehnološka istraživanja lakše podnose alijanse): unakrsnim licenciranjem razvodnjavaju se troškovi, proširuje se istraživački horizont, obezbeđenje kritične mase istraživača, involviranje više partnera (brži proces difuzije inovacija), podsticaji za efikasniju realizaciju istraživanja.
5. Sticanje i jačanje upravljačkog i organizacionog know-how: razvoj novih upravljačkih znanja, promocija nove kulture i organizacije poslovanja, unapređenje internog preduzetništva.
6. Jačanje finansijske snage: određeni aranžmani povećavaju ili ubrzavaju pricicanje prihoda: značajno se smanjuju određeni izdaci za finansiranje pojedinih aktivnosti, razvodnjavanje troškova i rizika olakšava finansijsku poziciju.
7. Jačanje razvojnog potencijala: interni faktori (proizvodnja, marketing, istraživanje i razvoj), eksterni faktori (prevazilaženje barijera ulaska u grane, korišćenje anticipiranih mogućnosti).

Korišćenje alijansi za svrhe jačanja tržišne snage preduzeće može da se svede na:

1. Individualno ispomaganje: pomaganje partnerima (potrošači, distributeri, snabdevači, konkurenti) sa osnovnom idejom da se pomažući njima pomogne sebi u osiguranju ili proširivanju tržišta prodaje i nabavke.
2. Stvaranje „strategijskih mreža” (kolektivne snage): preko višestranog povezivanja grupe nezavisnih firmi, nastoji se obezbediti zajednička korist, mreže koje su zasnovane na vertikalnom povezivanju (odnosno dodajnoj vrednosti koja otpada na svakog partnera u lancu), mreže za zajedničko

korišćenje tehnologije, mreže za realizaciju multidisciplinarnih institucija, mreže koje se zasnivaju na unakrsnom vlasništvu.

5. EFIKASNOST POSLOVANJA SRPSKIH PREDUZEĆA U TRŽIŠNIM USLOVIMA

Razvijenost i funkcionalna sposobnost tržišta meri se njegovom konkurentnošću. Tri bitna faktora određuju konkurentnosti tržišta: otvorenost privrede prema inostranoj konkurenciji ili stepen liberalizacije spoljno-trgovinske razmene, prisustvo monopolskih i oligopolskih struktura u privredi, efikasnost antimonopolskog zakonodavstva.

U suštini, konkurentsko tržište podrazumeva visoko efikasnu privredu i preduzeća, da bi izdržali konkurenciju na domaćem i inostranom tržištu. U tom smislu uloga države je na sledećim aktivnostima: potpuno i planski otvaranje privrede i liberalizacija spoljnotrgovinske razmene (redukovanje visokih carinskih i vancarinskih zaštitnih mehanizama), razbijanje veštački stvorenih proizvodnih konglomerata i stimulisanje razvoja konkurentnih proizvođača u delatnostima gde dominiraju monopolske strukture, dopuna antimonopolskog zakonodavstva (u primeni i sprovođenju).

S druge strane, marketing ima najznačajniju ulogu u identifikovanju atraktivnih područja poslovne aktivnosti, koja omogućava ostvarivanje konkurentске prednosti, identifikovanje mogućnosti, ukoliko u preduzeću ne postoje snage za njihovo iskorišćavanje.

Marketing znanje kao veština (*know-how*) je nešto što treba dodati jednoj ekonomiji da bi se stimulisao rast i razvoj. Marketing se smatra komponentom koja često nedostaje u formuli razvoja. Kada se doda marketinško znanje i veština, poslovanje će se prilagoditi potrebama tržišta a veći rast će slediti.

Sva složenost okruženja tangira i koncept upravljanja preduzećem, jer je tržišno orijentisano preduzeće, prirodno, zavisno od okruženja, te veliki deo promena svoje unutrašnje konfiguracije menja zajedno sa promenom sistema veza sa okruženjem.

Mogućnosti i opasnosti za poslovni uspeh preduzeća formiraju se u dinamizmu eksternih faktora, te je i upravljanje rastom i razvojem predominantno obeleženo odlukama iz domena uređivanja odnosa preduzeća sa sredinom.

Strategijsko upravljanje se odnosi na utvrđivanje ciljeva preduzeća i takvih veza sa okruženjem koje: omogućavaju da sledi te ciljeve, uvažavaju i

usklađuju mogućnosti preduzeća, da preduzeće bude kontinuelno responzivno prema zahtevima okruženja.¹²

Usložnjavanje delatnosti, organizacione strukture i sistema veza preduzeća sa okruženjem iniciralo je potrebu izgradnje tzv. paradigme strategijskog upravljanja koja u prvi plan stavlja ekstrovertni pristup, tj. anticipiranje tokova događaja u okruženju i osposobljavanje preduzeća da, shodno tome, uspostavi produktivan i rentabilan odnos između svoje delatnosti i izazova okruženja.

Potom, amorfnost i turbulentnost okruženja sve više afirmišu potrebu osposobljavanja preduzeća da jača svoju fleksibilnost, tj. sposobnost da blagovremeno iskoristi mogućnosti, odnosno uz najniže troškove izbegne nepovoljne okolnosti u svom poslovanju.

Tu je u pitanju potreba osposobljavanja preduzeća da posluje u neizvesnosti koju nameću uslovi diskontinuiteta, te da predviđa iznenađenja. Jedan od najvažnijih momenata u razvijanju operativne strategije je prilagođavanje spoljnim faktorima okruženja.

Više bitnih momenata karakterišu savremene uslove poslovanja koji relativiziraju značaj pojedinih opcija u strategijskom upravljanju (sagledavanju budućnosti) rastom i razvojem preduzeća, neke bi mogle biti:¹³

- dinamičnost okruženja uslovljava dve krajnje opcije: da inicira nove trendove i promene (stvarajući, kroz proces inovacije nove proizvode i tržišta), brani postojeću poziciju (interna defanziva, fleksibilnost, tj. strategija korak po korak).
- diversifikacija delatnosti je sve češća (naročito koncentrična) u nastojanju da poveća fleksibilnost, i osim postizanja ekonomije obima ostvarivanje tzv. ekonomije širine (*scope economics*) – kod diversificiranog preduzeća (kroz njegovo organizaciono struktuiranje i koordinaciju delatnosti) stvaraju se uslovi za efikasnije obavljanje nekih zajedničkih aktivnosti, odnosno ostvaruje sinergija u upravljanju (od zadatog portfolio delatnosti ostvaruje se više od zbira individualnih strategija organizacionih delova u multiproizvodnom preduzeću);
- povećanje stepena internacionalizacije poslovanja i infiltriranje na višenacionalna tržišta. Ovakva orijentacija afirmiše međunarodni

12 Pero Petrović, *Marketing strategija preduzeća*, Institut za spoljnu trgovinu, Beograd, 1995, str. 57.

13 Momčilo Milisavljević, „Ponašanje preduzeća na globalnom tržištu”, *Marketing*, 2002, str. 6.

marketing i stratezijske opcije etnocentričnog, policentričnog i geocentričnog pristupa međunarodnoj poslovnoj aktivnosti;

- povećanje veličine i uslozňjavanje delatnosti preduzeća komplikuje probleme upravljanja – usklađivanje nivoa decentralizacije i efikasnosti upravljanja (disperzija aktivnosti i internacionalizacija poslovanja zahtevaju uvažavanje specifičnosti svake delatnosti i tržišta i njihovo efikasno uključivanje u opštu strategiju preduzeća). To uslovljava primenu portfolio koncepta i inauguraciju multidivisione organizacione forme;
- savremeno preduzeće uvažava stremljenja i regulative društveno-ekonomskog sistema, te se kod opredeljivanja pravca, metoda i tempa rasta moraju uključiti i eksterna ekonomija i prioriteti u razvoju društva. Preduzeće se tretira kao čvor proširenog društvenog sistema koji uključuje različite konstitutivne podsisteme kao što su: investitori, zaposleni, kupci, javnost, dobavljači i preprodavci;
- razvoj tehnologije i tržišta tangira proizvodnu i marketing filozofiju savremenog preduzeća te ga tera na preispitivanje granice i strukture prostornog horizonta poslovanja. (Razvoj tehnologije, sistema upravljanja proizvodnjom kao i nivelacija potreba potrošača omogućavaju da se prostor za rast i razvoj traži na području modularne proizvodnje, grupne tehnologije i globalizacije tržišta);
- povećana ulaganja u istraživanje i razvoj kao i u opremanje i modeliranje upravljačkog informacionog sistema, uslovljeno je širenjem prostornog i produžavanjem vremenskog horizonta i u upravljanju savremenom proizvodnjom i marketingom. (da bi se preduzeće osposobilo da živi u uslovima neizvesnosti i upravljanja iznenađenjima, insistira se na oslanjanju na tzv. kontingentno, viševarijantno, uslovno planiranje koje bi omogućavalo da preduzeće zahvaljujući fleksibilnosti i razvijenom informacionom sistemu, reaguje na opasnosti i šanse uvek po planu, a ne na bazi inercije ili iznuđenih poteza

6. PRISTUP GLOBALNOM TRŽIŠTU SRPSKIH PREDUZEĆA

Proces formulisanja globalne strategije u suštini je aktivnost stavljanja u odnos i usklađivanje kompetentnosti preduzeća sa mogućnostima i opasnostima u međunarodnoj sredini.

Pristup globalnom tržištu zahteva odgovarajući miks poslovnih funkcija, prilagođen ciljevima koji žele da se ostvare. Različita ciljna tržišta imaju različite etape u životnom ciklusu međunarodnog proizvoda.

Analiza globalnog i individualnih nacionalnih i regionalnih tržišta osnova je da se definišu ciljevi i strategije za svako tržište, predviđajući njihovu međuzavisnost. Akcenat je na balansu između globalnih, regionalnih i nacionalnih sličnosti i razlika. Ciljevi preduzeća pomažu da se donese odluka o izboru atraktivnih tržišta, a pri tome su prisutne tri vrste ciljeva:¹⁴

1. kratkoročni i dugoročni prinos na investicije (profit i tok gotovine),
2. učešće na tržištu (sposobnost suočavanja sa konkurencijom),
3. ulaz na tzv. vodeća tržišta (posebno je bitan cilj u inicijalnoj fazi).

Za poslovni uspeh na globalnom tržištu potrebno je da preduzeće raspolaže odgovarajućim potencijalom.

Na globalnom tržištu i stručnost i izvori preduzeća bitno determinišu politiku, strategiju i strukturu preduzeća.

Pristup globalnim tržištima pretpostavlja i razumevanje osnovnih determinanti nacionalne konkurentske prednosti. Karakter konkurencije i izvori konkurentske prednosti razlikuju se ne samo po granama već i po segmentima (grupacijama) grane. Preduzeća osvajaju i održavaju konkurentsku prednost poboljšanjem, inovacijama i ukupnim uspehom. Prema Porteru četiri faktora doprinose naciji da uobličava sredinu u kojoj domaća preduzeća konkurišu da unaprede ili ograniče kreiranje konkurentske prednosti: uslovi faktora – pozicija nacije u faktorima proizvodnje (stručna radna snaga i infrastruktura), uslovi tražnje – karakter domaće tražnje za proizvode i usluge grane, povezane i podržavajuće grane – prisustvo ili odsustvo grana koje snabdevaju ili su povezane (a koje su međusobno konkurentne), strategija, struktura i rivalitet preduzeća – uslovi u nacionalnoj privredi koji usmeravaju stvaranje, organizovanje, upravljanje preduzećem, kao i karakter domaćeg rivaliteta.

Porterova analiza determinanti nacionalnih prednosti, pokazuje da se uslovi za poslovni uspeh stvaraju prvo u nacionalnoj privredi, odnosno na domaćem tržištu. Dakle, najbitniji razlog međunarodnog uspeha je intenzivna konkurencija među preduzećima unutar domaćeg tržišta. Mnogi autori navode više strategijskih opcija na globalnom tržištu, odnosno različite varijacije generičkih strategija (vođstvo u troškovima, diferenciranje i fokus – na osnovu troškova ili diferenciranja) koje se koriste na domaćem tržištu.¹⁵

Osnovne strategije, na globalnom tržištu su:

¹⁴ Ibid., str. 6.

¹⁵ Todorović, Jovan, Đuričin, Dragan, i Janošević, Stevo, *Strategijski menadžment*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2004.

1. globalna strategija visokog učešća (veliko dominantno preduzeće – ekonomija veličine),
2. globalna strategija lokalnog učešća (velika preduzeća – strategijsko diferenciranje),
3. strategija globalne „niše” (nedominantno velika i mala preduzeća – fokusiranje proizvoda),

Potom, mogu se izdvojiti i četiri načina ostvarivanja konkurentske prednosti:

1. globalna mega preduzeća (opslužuju svetsko tržište),
2. preduzeća orijentisana na geografske „niše” (izbor ciljnih potrošača),
3. tzv. evropski specijalisti (prisutna na nacionalnim i regionalnim tržištima) odnosno regionalni specijalisti,
4. preduzeća „korisnici portfolia” (velika diverzifikacija).

Ove četiri strategije nisu međusobno isključive.

Međutim, jedno od ključnih pitanja pri odlučivanju u nastupu na novim tržištima je da se pouzdano odgovori na pitanje da li preduzeće ima konkurentnu prednost i da li je ona od koristi na novim tržištima. U traženju pouzdanog odgovora na ovo pitanje sa marketing aspekta koristi se kombinacija: interne analize, analize konkurencije, i eksterne analize.¹⁶

Na osnovu sagledavanja konkurentske prednosti može se ići na traženje adekvatnih strategija nastupa na novim tržištima. Smatra se, da su dobre one strategije koje se zasnivaju, s jedne strane – na kompetentnosti preduzeća, a sa druge – na kritičnim faktorima uspeha u grani.

Globalna orijentacija znači da se preduzeće ne ograničava samo u poslovnim aktivnostima na poznatim ili tradicionalnim tržištima, već i na nova atraktivna nacionalna tržišta (pri čemu je bitno izabrati pravo vreme i pravi način nastupa na novim tržištima). Neki autori u tom smislu navode šest tipova strategija:¹⁷

1. nastup na tržištu sa širokom linijom proizvoda visokog kvaliteta (lideri u kvalitetu),
2. inovatori (osobenost je veliko učešće novih proizvoda),
3. preduzeće sledi integrisanu strategiju (integracija, koncentracija potrošača),

16 Pero Petrović, *Savremena poslovna diplomatija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008, str. 104.

17 Ibid., str. 211-215.

4. preduzeće sledi strategijsku orijentaciju na uža tržišta (proizvodi nižeg kvaliteta i skromniji marketing napor),
5. preduzeće orijentisano na tržišnu „nišu” (manji broj potrošača sa relativno užom linijom proizvoda),
6. sinergetska grupa (orijentisana na relativno manju širinu tržišta sa manjim brojem novih proizvoda).

7. NEOPHODNOST INTERNACIONALIZACIJE POSLOVANJA SRPSKIH PREDUZEĆA

Savremena tržišta su dosta izložena protekcionističkim merama, pa tradicionalne forme ulaska postaju sve skuplje i neizvesnije, te internacionalizacija međunarodnih operacija i aktivnosti van sopstvenog nacionalnog prostora gotovo da nema alternative u koncipiranju ekonomskih odnosa sa inostranstvom.

Nije više dovoljno imati samo izvoz ili ulaganja u inostranstvu kao jedinu strategiju, te su mnogim preduzećima potrebne određene proizvodne mogućnosti, kako u zemlji tako i u inostranstvu, da bi mogla da se bave međunarodnim poslovanjem. S druge strane, preduzeća koja izaberu da prvo razviju domaće tržište pre uključivanja na međunarodna mogu sebe zateći totalno blokiranim od strane dobro učvršćenih konkurenata usmerenih da opsednu njihova sopstvena domaća tržišta.

Međutim, svako preduzeće, pre svega, kod uključivanja u međunarodne tokove mora da vodi računa o svim elementima poslovnog okruženja. Na mikro nivou, to bi praktično značilo, da se posebno ističe nekoliko implikacija značajnih za svaki privredni subjekt usmeren na globalnu scenu danas:

1. afirmacija novih konkurenata, novih metoda konkurencije na svim delovima i u svim segmentima međunarodnih tržišta,
2. pojava novih tržišta (i zemalja sa izvoznom ekspanzijom),
3. pojava novih izvora ponude (po nižim cenama),
4. pojava novih potencijalnih partnera za proizvodnju i/ili marketing aranžmane (dodatna aktivnost ali ujedno i različita u odnosu na partnerstvo sa industrijalizovanim zemljama),
5. sužavanje dosadašnjih proizvodnih linija tradicionalnih proizvođača (tražeći tržišni prostor za one stavke gde mogu imati izvesne komparativne prednosti),

6. ekonomija obima je neophodna preduzećima (proizvodnja u serijama kako bi mogla konkurisati na međunarodnim tržištima),
7. preduzeća moraju ići u značajnom stepenu, na internacionalizaciju svojih proizvodnih i marketing napora i resursa, u cilju opstanka na međunarodnim tržištima.

S druge strane, posmatrajući u globalu način realizovanja međunarodnih operacija i danas, uključivanje u međunarodne tokove, preduzeća iz skoro svih zemalja karakteriše se korišćenjem širokog aspekta, varijacija i kombinacija, tako u pristupu (u poređenju sa samo 10–15 godina) te je danas sve teže pronaći krupna ili višenacionalna preduzeća koja potpuno sama, individualno preduzimaju određene međunarodne aktivnosti. Ako i ima takvih, onda se oni realizuju u samom procesu internacionalizacije. Iako je proces internacionalizacije preduzeća faznog karaktera, postoji velika razlika u mogućnostima profilisanja inostranih operacija među raznim preduzećima pod uticajem niza faktora:¹⁸ veličine preduzeća, politike preduzeća prema inostranim grupacijama, dužina vremena provedenog u operacijama u inostranstvu, industrijska grana kojoj pripada preduzeće, vrsta proizvoda, broju i specifičnosti zemalja u kojima se posluje, karakteristike domicilne zemlje, odnosno specifičnosti nacionalne ekonomije.

Međutim, profil inostranih operacija preduzeća nije jednom zauvek dat, već je podložan stalnim promenama u vremenu i po sadržaju, usled ulaska na nova tržišta, promena metoda poslovanja na starim tržištima, napuštanje jedne vrste poslovnih aktivnosti na starim tržištima bez preduzimanja ostalih, kao zamena za prethodne, itd.

Zato se i mogu praviti razlike u dubini i širini angažovanja u inostranim operativnim zahvatima. To je, u stvari, stepenovanje internacionalizacije preduzeća (u odnosu na to koju vrstu poslovne prakse konkretno preduzeće primenjuje u svojim aktivnostima van nacionalnih granica), prema stepenu internacionalizacije prodaje (IDS), stepenu internacionalizacije proizvodnje (IDM), stepenu internacionalizacije imovine (IDA), i stepenu internacionalizacije dohotka, odnosno profita (IDP).

U smislu faza uključivanja i angažovanja preduzeća mogu se modelirati četiri tipa mogućih orijentacija na međunarodnom tržištu:

1. etnocentrična (domaće tržište) orijentacija,
2. policentrična (na tržište više zemalja) orijentacija,

¹⁸ Mile Jović, *Međunarodni marketing*, Savremena administracija, Beograd, 2000, str. 31.

3. regiocentrična (regionalna orijentacija) orijentacija,
4. geocentrična (svetsko tržište) orijentacija.

Međunarodni tokovi roba, usluga, znanja i kapitala danas su se toliko upleli u sve pore privrednog života na svim nivoima, da se u sve većoj meri mora računati sa elementom inostranosti u planiranju, organizovanju i sprovođenju sopstvenih ekonomskih aktivnosti u najobuhvatnijem smislu. Internacionalizacija i multilateralizacija ovih tokova, pritom, povećava u takvim uslovima značaj uspostavljanja i održavanja ekonomskih veza na međunarodnom planu u bilo kom vidu, stepenu i obimu. Internacionalizacija poslovanja i nastanak tzv. multinacionalnih ili transnacionalnih preduzeća, aktuelizuje pitanje odnosa vrha preduzeća i njegovih organizacionih delova, odnosno centrale i filijala. U okviru većeg broja modaliteta, često se praktikuju: međunarodna divizionna struktura, globalna proizvodna struktura, matrična struktura.

Modaliteti zavise od strukture delatnosti, njene geografske disperzije i preferisanog stila upravljanja, odnosno od disperzije aktivnosti, lokacije i nivoa samostalnosti organizacionih delova. U opštem smislu, put internacionalizacije preduzeća počinje usvajanjem međunarodnog koncepta marketinga. U užem smislu, put internacionalizovanja privredne delatnosti počinje prvim prenosom proizvodnje u oblast inostrane nacionalne privrede, odnosno prvi prenos proizvodnje u inostranstvo znači prvi korak na putu nastajanja međunarodne firme.

8. NAČIN I PROCEDURE OSVAJANJA INOSTRANOG TRŽIŠTA

Postoji više načina ulazaka i modela osvajanja inostranih tržišta. Neke od ovih načina opredeljuje tip (veličina i struktura) tržišta na koje se ulazi u cilju obavljanja određenog biznisa. Neke pak opredeljuje tip i sadržaj biznisa koji se implementira na konkretnom tržištu. U svakom slučaju i tip tržišta i sadržaj biznisa predstavljaju relevantne činioce koji utiču na stav preduzetnika na koji će način ostvariti uspeh na inostranom tržištu. Ukoliko bismo želeli da sistematizujemo određene načine i modele možemo zaključiti da su se u praksi uspešno pokazali i dokazali sledeći strateški pristupi inostranih poslovnih nastupa.

To su u osnovi dva strateška pristupa: globalni i nacionalni odnosno multinacionalni.

Globalni pristup ostvaruje se na sledeći način: globalnim osvajanjem više linija proizvoda (branši) i/ili usluga – primenom strategije masovnog marketinga na globalnim osnovama; globalnim fokusiranjem na određene linije

proizvoda – primenom strategije diferenciranja na globalnim osnovama; globalnim fokusiranjem na određene segmente kupaca – primenom strategije segmentacije na globalnim osnovama; globalnim fokusiranjem na određene tržišne niše – primenom strategije pozicioniranja na globalnim osnovama.

Nacionalni odnosno multinacionalni pristup osvajanja inostranog tržišta ostvaruje se takođe na sledeće načine:

1. Osvajanjem više linija proizvoda, i/ili usluga na jednom ili na nekoliko nacionalnih tržišta – primenom strategije masovnog marketinga na nacionalnim inostranim tržištima;
2. fokusiranjem na izvesne linije proizvoda i/ili linije usluga na određenim nacionalnim tržištima – primenom strategije, diferencijacije na nacionalnom odnosno nacionalnim tržištima;
3. fokusiranjem na izvesne segmente kupaca na određenim nacionalnim tržištima – primenom strategije segmentacije na nacionalnom tj. nacionalnim tržištima;
4. fokusiranjem na prosperitetne tržišne niše na određenim nacionalnim tržištima – primenom strategije pozicioniranja u pojedinačnim nacionalnim/multinacionalnim relacijama;
5. fokusiranjem na specifičnim nacionalnim tržištima zaštitnog karaktera.

Svaki značajniji poslovni poduhvat zahteva studiozno promišljanje i precizan strateški nastup, koji se može izvoditi na različite načine, sa različitim sredstvima i različitim metodama. Tip i sadržaj nastupa opredeljen je sa jedne strane karakterom tržišta, na kome se nastup izvodi, a sa druge strane opredeljen je i poslovnim ciljevima koji se žele ostvariti, kao i poslovnim mogućnostima, preduzetnika, i njegove firme da opredeljene ciljeve ostvari.¹⁹

U principu napor usmeren na osvajanje inostranog tržišta bez obzira o kom tipu nastupa se radi (izvoz, uvoz, kooperacija, direktno ulaganje), izvodi se po određenoj proceduri, koja u globalu obuhvata sledeće faze delovanja:²⁰

Prva faza istraživanja i opredeljivanja u konkretnom preduzeću je analitička faza i sadrži sledeće korake studijskog angažovanja:

1. Utvrđivanje potreba i mogućnosti za nastup na inostranom tržištu. Navedenom prilikom utvrđuje se da li firma ima potrebe da osvaja i obavlja poslove sa inostranim tržištem.

19 Slobodan Kotlica, *Osnovi preduzetništva*, Beograd, 2000.

20 Dragoslav Jokić, *Strategije top menadžmenta*, Autor i NIC Užice, Beograd, 2006, str. 117.

2. Istraživanje domaćeg i istraživanje interesantnih inostranih tržišta. U okviru ove faze utvrđuje se koji su poslovi profitabilni, a koje su zemlje pogodne za obavljanje unosnog biznisa. Navedenim istraživanjem utvrđuju se: ponuda i potražnja (količine i cene) određenih artikala na domaćem i inostranom tržištu u cilju saznanja o obilnosti i nestašicama kao i o disparitetima cena, što može predstavljati osnov za pokretanje određenog posla; zakonski propisi, običajno pravo, kultura sredine i sve drugo vezano za nepoznat ili nedovoljno poznat inostrani prostor na kome se može otpočeti biznis.
3. Opredeljivanje zemlje odnosno zemalja na čijem tržištu će se pokrenuti i voditi inostrani biznis. Reč je o izboru makrolokacije, a takođe i o izboru biznisa koji će se obavljati na toj makrolokaciji.
4. Opredeljivanje ciljeva i strategije inostranog nastupa. U ovoj fazi pripreme potrebno je odrediti ciljeve koji se žele postići i strategiju delovanja usmerenu na ostvarivanje opredeljenih ciljeva.
5. Utvrđivanje internih performansi firme za obavljanje opredeljenog biznisa. U okviru ove faze istraživačko programskog angažovanja opredeljuju se organizacioni, kadrovski, finansijski i drugi resursi firme za otpočinjanje i uspešno vođenje planiranog biznisa.
6. Opredeljivanje inostranih partnera i njihovog angažovanja za obavljanje planiranog biznisa. Reč je o dobavljačima (ukoliko je u pitanju kupovina na inostranom tržištu); kupcima (ukoliko je reč o plasmanu proizvoda na inostranom tržištu); poslovnim partnerima, saradnicima, angažovanim radnicima i drugima sa kojima će se obavljati planirani inostrani biznis
7. Utvrđivanje mikro-lokacije na kojoj će se obavljati inostrani biznis navedeno pretpostavlja i obezbeđenje te lokacije: zakup, kupovina, ili nešto drugo.
8. Utvrđivanje vremena ostvarivanja pojedinih zadataka pripreme biznisa, kao i redosleda angažovanja pojedinih nosilaca pripremnih aktivnosti. Za obavljanje ovog posla najbolje je uraditi odgovarajući mrežg plan, u kome će aktivnosti, nosioci aktivnosti i vreme njihovog angažovanja biti precizno opredeljeni.
9. Ostale aktivnosti istraživanja i opredeljivanja. Ove aktivnosti mogu biti veoma različite zavisno od tipa planiranog biznisa i zemlje gde se sprovodi pripremna i operativna implementacija.

Druga faza pripremnih aktivnosti je veoma važna faza operativnih aktivnosti. Po pravilu obuhvata sledeće poslove i zadatke:

1. Uspostavljanje i vođenje operativnih komunikacija sa opredeljenim domaćim i inostranim partnerima sa kojima će otpočeti planirani posao. Početna komunikacija može da se uspostavi preko vlade, komore, stručnih asocijacija, preko sajмова i privrednih izložbi, preko interneta i/ili neposredno. Ukoliko nastupa na inostranom tržištu, koje im je apsolutno ili relativno nepoznato, ni jedan preduzetnik i ni jedna firma ne može uspešno otpočeti niti voditi svoj posao, bez angažovane pomoći poslovnih ljudi ili firmi koji posluju na inostranom području, na kome se planira i vodi biznis.
2. Zaključivanje sporazuma (ugovora) sa domaćim i inostranim kooperantima za kojeje izvršeno opredeljivanje, sa kojima će se voditi inostrani biznis. Navedeno pretpostavlja upoznavanje i kooperanata sa relevantnim domaćim a naročito inostranim propisima i standardima koji se tiču tehničkih, sanitarnih, ekoloških, kadrovskih, radno-socijalnih i drugih uslova za obavljanje opredeljenog inostranog biznisa.
3. Obavljanje pravnih formalnosti vezanih za nastup na inostranom tržištu. Ovde je reč o pribavljanju raznih izvozno-uvoznih i/ili drugih dozvola i saglasnosti od državnih organa sopstvene vlade, kao i inostrane vlade, na čijem tržištu se planira biznis.
4. Kupovina, izgradnja i/ili zakup, a potom i opremanje poslovnog prostora. Lokaciji na kome će se nalaziti poslovni objekti firme mora se pritom pokloniti puna pažnja. Često, upravo od izbora pogodne ili nepogodne lokacije zavisi i uspešnost opredeljenog inostranog biznisa. Lokacija koja se opredeljuje i obezbeđuje treba da je na pravom mestu gde su dobavljači (ukoliko je reč o kupovini), odnosno gde su kupci (ukoliko je reč o prodaji). Ukoliko je lokacija neodgovarajuća u tom slučaju povećani su troškovi transporta proizvoda, što smanjuje cenovnu konkurentnost celog biznisa.
5. Uspostavljanje operativnih poslovnih komunikacija sa opredeljenim klijentima (dobavljačima, kupcima i drugima); sa državnim organima susedima i ostalim interesno zainteresovanim komitentima i upoznavanje navedenih sa firmom i biznisom.

Treća faza implementacije inostranog biznisa je poslednja i bazična faza izvođenih aktivnosti, radi koje se sve prethodne faze posla i obavljaju. Implementacija ustvari predstavlja tekuće obavljanje opredeljenog biznisa. I ovaj deo posla, mora se osmišljeno, savesno i celovito obavljati, pošto tek njegovi rezultati donose željene finasijske, promotivne i/ili druge efekte, radi kojih je inostrani biznis i pokrenut.

9. UČEŠĆE PREDUZEĆA IZ SRBIJE NA TRŽIŠTIMA EU

S obzirom na to da je Srbija u ekonomskom smislu mala zemlja, jedini način da ona ostvaruje privredni rast je da njena preduzeća internacionalizuju svoje poslovne aktivnosti i počnu u većoj meri da posluju na inostranim tržištima. Za sada se rezultati koje su privredni subjekti Srbije ostvarili izvoznom aktivnošću tokom poslednjih nekoliko godina, ne mogu smatrati zadovoljavajućim.

Prisutno je oslanjanje na masovnu proizvodnju i svaštarenje u izvozu, što nikako ne može da bude dugoročna strategija za izlazak na inostrana tržišta. Kao jedno od objašnjenja slabih spoljnotrgovinskih rezultata Republike Srbije, a pre svega izvoza, navodi se nedovoljna konkurentnost domaćih proizvođača na inostranom tržištu. To, zapravo, znači da domaća preduzeća nisu sposobna da na inostranom tržištu budu uspešnija od drugih preduzeća iz iste oblasti poslovanja.

Imajući u vidu višegodišnju izolovanost sa svetskog tržišta, a potom i činjenicu da je sa dolaskom nove ekonomske vlasti kreiranje adekvatnog ambijenta za rast i razvoj domaćih preduzeća teklo dosta sporo (i još uvek nije završeno), izvozni rezultati Srbije ne predstavljaju iznenađenje. Samo jedan pogled na izvoznu strukturu Srbije dovoljan je za zaključak da je generalno izvozna konkurentnost domaće privrede slaba. Učešće proizvoda visoke tehnologije, tj. sredstava za rad, u izvozu Srbije je veoma skromno. Posmatrano od 2000. godine, izvoz raste, ali se njegov rast najvećim delom zasniva na rastu izvoza sirovinskih proizvoda i repromaterijala.²¹

Ovi proizvodi dominiraju u izvozu Srbije. U njihovoj proizvodnji se koristi niska tehnologija, a iznos dodate vrednosti je mali ili ga uopšte nema, pa se sa takvim proizvodima na inostranom tržištu konkurentnost može zasnivati jedino na cenama. Istovremeno, na osnovu kretanja ukupne vrednosti izvoza i vrednosti izvoza dominantnih sirovinskih i reprodukcioničkih proizvoda ne uočava se rast izvoza sa porastom cena ovih proizvoda na svetskom tržištu ili porastom tražnje za njima, što ukazuje na nedovoljne kapacitete za veću proizvodnju.

Struktura izvoza u industrijske zemlje se, ipak, malo razlikuje u pogledu toga što je veća zastupljenost sredstava za rad u izvozu u zemlje u tranziciji

21 Dobrica Vesić, „Kvalitet strategijskog menadžmenta u globalnom okruženju”, saopštenje na međunarodnoj konferenciji ICDQM, Beograd, 18–19. 06. 2008, objavljeno u celini u zborniku radova: *11. Međunarodna konferencija upravljanje kvalitetom i pouzdanošću*, Beograd 2008, str. 158–163.

nego u izvozu u razvijene zemlje. Može zaključiti da izvozni potencijal naše privrede karakteriše niska konkurentnost sa visokim stepenom diverzifikacije i malim efektom ekonomije obima. Dakle, prioritet treba da imaju izvozno orijentisani profitabilni programi u metalском i hemijskom kompleksu, mašinogradnji i proizvodnji telekomunikacione opreme, ali i u tradicionalnim izvoznim granama kao što su drvna, tekstilna i industrija kože i obuće, proizvodnja obojenih metala i prerada metala.

10. ZAKLJUČAK

Globalizacija je prisutna u celom svetu uključujući i područje na kome mi živimo. Jednostavno rečeno globalizacija i tranzicija su međusobno povezani, tim pre što se putem tranzicije oživljava tržište i privatno vlasništvo kao preduslov demokratizacije društva. Stoga vlade svesno menjaju politiku smanjenja i eliminisanja prepreka da bi se kretanje robe, kapitala i usluga nesmetano odvijalo, pogotovo kada vlast kroz sopstveno delovanje sazna koliko ih takve barijere koštaju. S druge strane, moćne kompanije menjaju svoju strategiju poslovanja i stavljaju akcenat na rast profita kroz smanjenje troškova, a ne preko povećanja cena roba i usluga.

Konkurentnost na međunarodnom planu zahteva od firmi da domaće pozicije pretvore u međunarodne, odnosno da imaju globalnu strategiju nastupa.

Strategija nastupa na inostranim tržištima kao osnovu treba da ima sistem prikupljanja, obrade i distribucije informacija o izvoznim tržištima, odnosno metode selekcije tržišta i proizvoda za data tržišta. Preduzeće treba da u strategiju nastupa ugradi informacije o pojedinim tržištima i strukturi tražnje na njima (uz odgovore na pitanja koji proizvodi traže promociju u odnosu na plasman na određenom tržištu i na koja tržišta mogu i treba da se izvoze njihovi proizvodi).

Marketing strategija je, u osnovi, način uticaja i prilagođavanja preduzeća ciljnim tržištima. Strategijske odluke su povezane sa tim ili očekivanim promenama u okruženju. Marketing strategija se definiše, polazeći od marketinga kao poslovne koncepcije čiji su elementi: potrebe, integralnost napora da se zadovolje i satisfakcija nosioca potreba uz ostvarenje ciljeva poslovanja. Pretpostavka racionalnosti marketing strategije je definisanje potreba pojedinih segmenata tržišta, izbor ciljnih tržišnih segmenata i stvaranje marketing miksa za svaki tržišni segment.

U savremenoj privredi zadovoljenje potreba i zahteva određenih tržišnih segmenata ponekad prevazilazi mogućnosti pojedinačnog preduzeća, posebno kad se nastoji obezbediti značajna konkurentska prednost na određenom tržišnom segmentu.

Jedna od osnovnih specifičnosti prilagodavanja preduzeća tržišnom ambijentu jeste povećanje pregovaračke moći na tržištu. Preduzeće može kroz dugoročnu saradnju, da poveća svoju stabilnost i uticaj na tržištu i to putem povećanja nivoa zadovoljavanja potreba velikih kupaca, stvaranjem zajedničkog imidža, statusa i većeg učešća na tržištu.

U praksi afirmisali brojni tipovi inostranog biznisa i strateški nastupi njihove implementacije. Modaliteta u ovom domenu ima onoliko, koliko ima mašte u glavama inventivnih preduzetnika. Većina ovih modaliteta može se grupisati u jednom od tri bazična strategijska pristupa. To su: strategija spoljnotrgovinske razmene (uvoza i/ili izvoza), strategija kooperacije sa inostranim partnerom/partnerima i strategija proizvodnih, prometnih ili finansijskih ulaganja u inostranstvu.

Svaki stupanj internacionalizacije biznisa predstavlja i označava neku formu razvojnog napretka i menadžmenta i firme. Tipičan pravac zdravog razvoja mnogih firmi polazi od lokalnog ka nacionalnom (zemaljskom); od nacionalnog ka inostranom (međunarodnom), od međunarodnog ka globalnom. Preduzetničke firme koje uspeju da prevaziđu početne-uslovljene ili nametnute pragove razvoja koje im nameće poslovanje na inostranom tržištu, dolaze u situaciju da svoj biznis stabilizuju i ustale, i da potom po osnovu prostorne diverzifikacije i ekonomije obima koje ostvaruju obezbede rentabilno poslovanje satrajno rastućim prinosima. poslovanje na inostranim tržištima nosi brojne šanse, ali takođe nosi i brojne opasnosti (rizike), koje u svakom pojedinačnom slučaju i pojedinačnoj situaciji treba uočiti (identifikovati) i detaljno proučiti.

Osvajanje inostranog tržišta za mnoge velike firme procesnog (industrijskog i sličnog) karaktera jedino je rešenje jer se ukoliko žele razvoj, ponekad samo penetracijom (prodiranjem) inostranog tržišta mogu stvoriti neophodni uslovi za prevazilaženje ekonomskih, tehnoloških, tržišnih i/ili drugih pragova razvoja sa kojima se suočavaju. Bez savlađivanja tih pragova ove firme ne bi mogle da posluju uspešno i da se razvijaju.

Brojne firme iz raznih grana poslovanja čak najveći deo svojih prihoda, svoga profita i/ili zaposlenosti ostvaruju na strani – u zemljama u kojima otvaraju svoje poslovne punktove različitog tipa, ili pak u zemljama u kojima,

kroz razne vidove poslovne kooperacije sa domaćim (lokalnim) firmama obavljaju i razvijaju određeni biznis.

Sasvim je jasno da u savremenom društvu, kao i pre njega, postoje nejednakosti. Stoga i ne čudi da postoje različite perspektive razvoja, pa i u ovom savremenom društvu. Razlike, kada se pogledaju trenutni nivoi razvoja, u perspektivama su više nego velike. Zbog toga se mora odvojeno govoriti o perspektivama razvijenih, srednje razvijenih i nerazvijenih zemalja. Razvojne perspektive ne pripadaju samo razvijenim zemljama, međutim utiču na sve globalne društvene promjene.

Razvijene zemlje su se prirodno i same nametnule kao lideri kreiranja ne samo svoje, već i budućnosti čitavog sveta. Najbolji pokazatelj takvog pristupa je globalizacija, fenomen savremenog društva koji upravo odslikava savremenog (zapadnog) čoveka. Ona takođe ima za cilj ne samo da pokaže jak uticaj razvijenih (zapadnih) sila na svet i svetske tokove, već i da ih ustoliči kao nosioce društvenog razvoja. U sferi kulture insistira se na stvaranju građanina sveta, a to do homogenizacije ukusa, stvaranja obrazaca u oblačenju, ishrani i stilu života. Objektivno sagledavajući sliku globalizacije svijeta ne može se tvrditi ni samo jedno ni samo drugo. To je priča o svetloj i tamnoj strani globalizacije. Tamna, destruktivna strana postepeno postaje nadmoćnija, dobija preteće razmere, pretvara savremenu arenu u „svetsko društvo rizika”.

Konstantan protekcionizam u razvijenim zemljama koji je evidentan, uprkos stalne krilatice o slobodnoj trgovini, je u stvari rezultat stava koji prevladava u razvijenim zemljama da je liberalizacija zapravo činjenje ustupaka drugim zemljama. Najbolji primer za ovo je uvođenje carina na uvoz čelika od strane Američke administracije i protiv mere EU i drugih zemalja.

Na međunarodnom tržištu ne konkurišu države već preduzeća, te je kvalitet menadžera bitna pretpostavka za ostvarenje konkurentske prednosti u određenoj grani. Menadžment mora biti dugoročno, a ne kratkoročno orijentisan da akcentira inovaciju proizvoda, procesa i marketing metoda, da se sprema na prihvatanje podnošljivih rizika i da je spreman na poslovnu saradnju sa preduzećima iz drugih zemalja. U granama koje imaju globalni karakter, konkurentska prednost će sve više zavisiti od sposobnosti menadžmenta, a ne kao što je do sada bio slučaj od rada i kapitala, kao i raspoloživih prirodnih faktora. Međunarodna prednost često se koncentriše u ograničenim industrijskim granama i još ograničenijim segmentima.

Sva se preduzeća u međunarodnoj ekonomiji, suočavaju se nekom vrstom ograničenja. Inovativno orijentisan menadžment će tražiti i nalaziti nove

tehnologije, uočavati potrebe za nekim proizvodima i uslugama, sagledavati mogućnosti za novim izvorima i institutima proizvodnje i sl. Stepen inovativnosti, u dobroj meri zavisi od konkurentnosti privrede. Zaštićene grane i preduzeća od inostrane konkurencije nemaju sklonost ka inovaciji.

Ni Srbija ne može biti isključena iz procesa globalizacije. Njen slučaj je pun kontradikcija. Razlozi za kašnjenje, su vezani pre svega za ostatke komandne ekonomije i ne do kraja sprovedene privatizacije društvenog sektora privrede. S druge strane postoje objektivna ograničenja koja su uslovljena dugogodišnjom izolacijom jugoslovenske privrede u svetskim društvenim i ekonomskim tokovima.

Uključivanje u međunarodne privredne tokove i međunarodnu podelu rada je suštinski deo strategije privrednog razvoja Srbije, gde susedne zemlje imaju poseban značaj. Zemlje Jugoistočne Evrope, a među njima i Srbija, se nalaze u fazi radikalnih društvenih i ekonomskih reformi, i u meri ostvarivanja tih reformi ostvarivaće se i ovi ciljevi, najpre preko Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope, do punopravnog članstvu u EU.

Posebnu pažnju zaslužuje: Regionalna saradnja zemalja Jugoistočne Evrope. Postoji opšta saglasnost da će dugoročni održiv ekonomski razvoj u Jugoistočnoj Evropi biti moguć, jedino ako se zemlje ovog Regiona efikasno integrišu u evropsku i svetsku privredu. Brojne inicijative i programi EU bile su za „traženje rešenja problema na mestu njihovog nastanka”, dakle u određenom regionu. U stvari, inicijativama i programima EU, sa svoje strane, podstiče saradnju među zemljama Jugoistočne Evrope, kako bi se te zemlje približile nivou razvijenosti u EU.

Razumevanje razlika između strateškog planiranja i strateškog upravljanja ima suštinski značaj u procesu upravljanja međunarodnim marketing aktivnostima. Za opstanak i uspeh na međunarodnom tržištu, u složenom konkurentskom okruženju, potrebno je i stratejsko i operativno upravljanje (sprovođenje odluka). U suštini, to znači da su strategija (sinonim za proces planiranja) i njena implementacija (sinonim za podržavajuće planove i budžete) dve neraskidive komponente procesa stratejskog upravljanja. Za implementaciju izabranih marketing strategija, a to posebno važi kada je u pitanju međunarodno okruženje, presudna je određena podrška (podržavajući planovi, programi, budžeti).

U praksi preduzeća modaliteta u ovom domenu ima onoliko, koliko ima mašte u glavama inventivnih preduzetnika. Većina ovih modaliteta može se grupisati u jednom od tri bazična stratejska pristupa. To su: strategija

spoljnotrgovinske razmene (uvoza i/ili izvoza), strategija kooperacije sa inostranim partnerom/partnerima i strategija proizvodnih, prometnih ili finansijskih ulaganja u inostranstvu. Tipičan pravac razvoja preduzeća polazi od lokalnog ka nacionalnom (zemaljskom); od nacionalnog ka inostranom (međunarodnom), od međunarodnog ka globalnom.

LITERATURA

1. Drucker, Peter, *Postkapitalističko društvo*, PS Grmeč – Privredni pregled, Beograd, 1995.
2. Filipović, Slobodan, „Globalizacija poslovanja i strategije menadžmenta transnacionalnih kompanija”, *Novac i razvoj*, br. 30-31/1996.
3. Jokić, Dragoslav, *Strategije top menadžmenta*, Autor i NIC Užice, Beograd, 2006.
4. Jović, Mile, *Međunarodni marketing*, Savremena administracija, Beograd, 2000.
5. Knežević, Radovan, *Marketing*, Beogradska poslovna škola, Beograd, 2006.
6. Kotlica, Slobodan, *Osnovi preduzetništva*, Beograd, 2000.
7. Milisavljević, Momčilo, „Ponašanje preduzeća na globalnom tržištu”, *Marketing*, 2002.
8. Pečujlić, Miroslav, *Globalizacija – dva lika sveta*, Beograd, 2000.
9. Petrović, Pero, *Marketing strategija preduzeća*, Institut za spoljnu trgovinu, Beograd, 1995.
10. Petrović, Pero, *Marketing strategija i međunarodno poslovanje preduzeća*, Institut za spoljnu trgovinu, Beograd, 1997.
11. Petrović, Pero, *Privatizacija – iskustva Srbije i zemalja u tranziciji*, Čigoja štampa, Beograd, 2006.
12. Petrović, Pero, *Savremena poslovna diplomatija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2008.
13. Rakita, Branko, *Međunarodne marketing strategije*, Naučna knjiga, Beograd, 1999.
14. Todorović, Jovan, Đuričin, Dragan, i Janošević, Stevo, *Strategijski menadžment*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2004.
15. Vesić, Dobrica, „Kvalitet strategijskog menadžmenta u globalnom okruženju”, saopštenje na međunarodnoj konferenciji ICDQM, Beograd,

*Vesić, D., Uticaj globalizacije poslovanja na privredni sistem Srbije, MP 1, 2010
(str. 136-164)*

18–19.06.2008, objavljeno u celini u zborniku radova: *11. Međunarodna konferencija upravljanje kvalitetom i pouzdanošću*, Beograd 2008, str. 158–163.

16. Vesić, Dobrica, *Specifični oblici upravljanja ljudskim resursima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2009.

Dr. Dobrica VESIĆ

BUSINESS GLOBALISATION PROCESS AND ITS IMPACT ON SERBIA'S ECONOMIC SYSTEM

ABSTRACT

The changes companies are facing at the beginning of this century result from the impact of three factors. The first factor is globalisation – a huge increase in exchange and availability of new products and services and a dramatic increase in mobility of foreign investment, movement of people and international competition. Another factor is the impact of modern communications technology. Rapid changes in all forms of technology allow a rapid access to various ways of communication with low cost, what leads to opening of markets to consumers worldwide. These two factors have contributed to the change of power in the market from producers to consumers or end users. Within this context, the availability of information in the company as well as the determination of global brands and services becomes a phenomenon of global markets.

Key words: globalisation, policy, system, international competition, communications technology, power of market.

Ian Bremmer and Preston Keat, **THE FAT TAIL: THE POWER OF POLITICAL KNOWLEDGE FOR STRATEGIC INVESTING**, Oxford University Press, Oxford, 2009, p. 254

Posmatrano sa stanovišta investitora i globalnih preduzetnika upravljanje rizicima koji prate strana ulaganja prvenstveno se vezuje za mikro i makroekonomske pokazatelje kao što su valutni, kreditni i tržišni rizici i drugi indikatori koji se mogu kvantitativno izraziti. Neosporno je takođe da postoji svest o uticaju političkih dešavanja na dinamiku poslovanja u stranim zemljama, ali je dominantno mišljenje da su politički tokovi toliko nepredvidivi i neuhvatljivi da se njihovi efekti ne mogu proceniti i unapred uključiti u poslovne planove. Autori knjige *The Fat Tail: The Power of Political Knowledge for Strategic Investing* Jan Bremer (Ian Bremmer) i Preston Kit (Preston Keat) smatraju da se politički rizici, pod određenim uslovima, mogu meriti i kvantifikovati, te da se, za određene slučajeve, mogu dati prognoze i preporuke za upravljanje rizicima i stoga mogu da pomognu poslovnom okruženju u odlučivanju o investiranju.

Knjiga obiluje konkretnim primerima i iskustvima iz prošlosti, podsećajući nas da je politički rizik ulaganja prepoznat još u vreme antičke Grčke, ali se autori najviše bave iskustvima dvadesetog veka. Dešavanja u poslednjih desetak godina, navode autori, ukazuju da u

današnjoj globalnoj ekonomiji politički faktori igraju važnu ulogu jednako kao ekonomski pokazatelji. Ključna ideja knjige jeste da su, zahvaljujući posebnim mehanizmima i metodama, politički rizici danas mnogo predvidljiviji i izvesniji, manje ili više uspešno se prognoziraju, a sasvim je sigurno da se u određenim slučajevima njima može efikasno upravljati. Autori naglašavaju da se iznenadni politički potresi dešavaju češće i da je njihov potencijal za nagle promene veći nego što to smatra većina stranih investitora. Čak i u najstabilnijim postindustrijskim demokratijama politička dešavanja mogu imati dramatične implikacije po poslovno okruženje. Događaji od 11. septembra 2001. godine najbolji su primer za to.

Već na koricama knjige pažnju čitaoca privlači naslov *The Fat Tail*, teško shvatljiv bez daljih pojašnjenja. U uvodnom izlaganju autori za ovaj idiom vezuju rizike čija je verovatnoća realizacije veoma niska, ali potres koji mogu da izazovu pretili da bude krajnje dramatičan. Ekonomski analitičari i menadžeri rizika nastoje da ovakve ekstremne događaje isključe iz svojih prognoza jer ih smatraju veoma retkim. Ako su u pitanju politički rizici poput terorističkih napada, državnih udara, revolu-

cija ili odluka o eksproprijaciji, preovlađuje stav da se oni ne uzimaju u obzir prilikom analiza i procene rizika jer se njihova verovatnoća teško može kvantitativno izraziti i uključiti u standardne statističke modele procene rizika. Kroz devet poglavlja ove knjige, Bremer i Kit nastoje da opovrgnu obe ove pretpostavke i ponude dokaze da politički potresi nisu toliko retki, a njihovih nagoveštaji često su jasno prepoznatljivi ako se gleda u dobrom pravcu. Knjiga pruža smernice kako da, ako investiramo u strana tržišta, posebno ona u razvoju, fokusiramo pažnju na odlučujuće činioce za prepoznavanje, analizu i ublažavanje političkog rizika.

Autori smatraju da ne postoji univerzalno primenjiva formula upravljanja ovim rizicima. Oni ovu tezu ilustruju primerima Brazila, Kine i Saudijske Arabije. U prvom slučaju navode da je praćenje i evaluacija ponašanja političkih partija i poslanika u parlamentu dobar osnov za razumevanje i prognoziiranje političke situacije. U Kini, međutim, to nam ne bi pomoglo ukoliko zanemarimo dinamiku distribucije moći među pojedincima unutar Komunističke partije. Za države poput Saudijske Arabije, gde je politika stvar porodičnih odnosa, primenjuju se posebni mehanizmi za razumevanje političkih rizika. Autori takođe naglašavaju da treba imati na umu da politički rizik nije izolovana kategorija, već je često generisana drugim vrstama nepoželjnih okolnosti, najčešće ekonomskim i finansijskim.

Bremer i Kit jasno ukazuju šta se sve može smatrati političkim rizikom – to su sva politička dešavanja koja mogu,

direktno ili indirektno, uticati na profit investitora. Ova dešavanja vidljiva su kroz geopolitičke implikacije (međunarodne oružane sukobe, sfere uticaja velikih sila ili ekonomske sankcije), terorističke napade, energetske krize, unutrašnje političke krize (građanske ratove, nemire, revolucije itd.), akte eksproprijacije, kršenja ugovora od strane vlada, valutne i krize tržišta kapitala. Druugo poglavlje nudi metode za razumevanje i prognozu rizika, narednih šest pojedinačno obrađuju svaki od gorepomenutih scenarija, dok je poslednji posvećen izveštavanju i upozoravanju o mogućnostima njihove realizacije.

Kroz iznošenje konkretnih primera autori nastoje da predstavljaju svoja stano- višta i izvuku konkretne preporuke i zaključke. Tako autori postavljaju pitanje kako upravljati rizicima čija je verovatnoća nastupanja neznatna, a posledice nesagledive po svojoj razornosti? Slučaj danske kompanije *Arla Foods* je jedan od najupečatljivijih takvih primera. Ova kompanija se našla u veoma teškoj situaciji kada su 2005. godine danske novine *Jullands-Posten* objavile seriju karikatura islamskog proroka Muhameda. Naizgled bezazlen poziv na javnu debatu o religijskim pitanjima, pretvorio se u bujicu besa koja je zahvatila ceo muslimanski svet. Ovaj incident, čiji ishod niko nije mogao da predvidi i kontroliše, koštao je kompaniju *Arla Foods* (inače veoma zastupljenu u islamskim zemljama) čak 1,5 milion dolara po danu! Iako nije imala veze sa karikaturama u novinama, religijske vođe javno su pozivale na bojkot njenih proizvoda, a kompanija je bila nemoćna da bilo šta promeni.

Autori se slažu sa drugim analitičarima da prognoza ovakvih ekstremnih događaja (*fat tails, black swans*), nije moguća. Oni međutim navode da nisu svi rizici ovako iznenadni i dramatični. U drugim slučajevima, u kojima su moguća predviđanja, autori navode da se mogu koristiti metode analize scenarija, vrednosti rizika (*Value at Risk* — VaR) i procene stabilnosti države. Kompanijama takođe stoje na raspolaganju različiti vidovi upravljanja rizicima kao što su: diversifikacija i ublažavanje rizika, sistemi upozoravanja, stupanje u svojevrzne poslovne saveze, lobiranje na lokalnom i nacionalnom nivou i modeliranje društvenog okruženja. Navedeni metodi mogu značajno doprineti državama i kompanijama u razvijanju zaštitnih mera za izbegavanje ili pak bezbedno apsorbovanje štetnih ishoda političkih potresa.

U daljoj analizi, autori ističu tri specifičnosti koje geopolitičke rizike čine problematičnijim za identifikaciju i analizu: duže trajanje, analitičke predrasude i kompleksnost. Ipak, ispravna procena ovakvih rizika, kao što su mogućnosti međunarodnih sukoba ili opasnost od iranskog nuklearnog programa, može biti ključna za profitabilnost, pa čak i opstanak kompanije. Kao analitički okvir za razumevanje i prognoziranje geopolitičkih rizika, Bremer i Kit predlažu oslanjanje na istorijske analogije, teorije analize geopolitičkog rizika i, svakako, teorije međunarodnih odnosa. Ukoliko se rizici ne mogu izbeći njihove posledice se bar mogu ublažiti metodama planiranja scenarija, osiguranjem od političkog rizika i uspostavljanjem fleksibilne organizacione strukture kompanije.

Politička dešavanja i odluke vlasti u pogledu kontrole vrednosti valute, promene finansijske regulative, servisiranja javnog duga i drugih finansijskih kategorija, mogu imati ogroman uticaj na tržište kapitala i kretanja berzanskih indeksa. Ovo se posebno odnosi na zemlje u razvoju gde promene ideologija, režima, izbornih sistema i konkretnih politika jesu česti, pa autori preporučuju investitorima da u ovakvom okruženju budu posebno obazrivi, budući da politički faktori više od ekonomskih mogu da utiču na vrednost njihovih portfolija.

U okviru razmatranja uticaja unutrašnjih političkih nemira (revolucije, građanski ratovi, demonstracije) na strane investicije, Bremer i Kit predlažu strategije za ublažavanje posledica ovakvih dešavanja. Na primeru iranske revolucije od 1979. godine prikazane su konkretne konsekvence iznenadne promene režima, koja je između ostalog dovela do eksproprijacije imovine zapadnih kompanija. Zbacivanje iranskog šaha sa vlasti, autori svrstavaju u jedan od najvećih neuspeha američke obaveštajne službe koji se mogao izbeći pažljivom analizom političkih dešavanja u zemlji i praćenjem indikatora poput raspoloženja omladinske populacije — nosioca revolucionarnih promena (2/3 polupacije u Iranu je mlađe od 30 godina). Kao još jednu od krupnih grešaka autori navode, sa današnje tačke gledišta, neverovatan podatak: *Wall Street Journal* u maju 1990. godine preporučio je Jugoslaviju kao najbolje mesto za ulaganje u Istočnoj Evropi!

Teroristički napadi danas predstavljaju jedan od značajnijih političkih ri-

zika. Ukoliko kompanija ima plan delovanja za slučaj terorističkog napada, negativni efekti mogu biti značajno redukovani. Dana 11. septembra 2001. godine, Morgan Steli (*Morgan Stanley*), tada najveći zakupac Svetskog trgovinskog centra, imao je minimalne gubitke u ljudstvu i poslovanju samo zahvaljujući razvijenoj strategiji za ovakve situacije.

Skorašnja dešavanja u Venecueli i radikalizacija politike Uga Čaveza (*Hugo Rafael Chávez*), čine raspravu o eksproprijaciji i regulatornim promenama posebno aktuelnom i značajnom za tematiku o političkim rizicima. Mere eksproprijacije, tvrde autori, najčešće su u funkciji ideologije, unutrašnje politike i nacionalizma, ali i međunarodnih odnosa i upravljanja ekonomskim resursima. Vlasnici kapitala mogu se u velikoj meri osigurati od ovog rizika kroz zajednička ulaganja sa lokalnim investitorima, osiguranjem ili pravnom zaštitom. Takođe, mora se imati na umu da su ovim merama sklonije autokratske vlade i zemlje sa prirodnim resursima poput nafte i gasa, što ih čini manje zavisnim od stranih investicija. U pogledu izbegavanja negativnih posledica promene propisa, ulagačima se, između ostalog, savetuje da grade partnerske odnose sa kompanijama u državnom vlasništvu ili sa privatnim kompanijama koje su u bliskim odnosima sa garniturom na vlasti.

Prepoznavanje i analiza rizika nisu sami po sebi dovoljni za njegovo ublažavanje ukoliko donosilac odluka ne razume prirodu rizika i nije sposoban da preuzme odgovarajuće mere. Najčešća prepreka u razumevanju rizika su birokratske, ideološke i kognitivne predrasude. Kada se one prevaziđu, podjednako je važna finalna faza: upoznavanje i uveravanje zainteresovanih sagovornika u opasnost datog rizika, bilo da je to upravni odbor kompanije ili vršilac državne vlasti. Ignorisanje političkih rizika ima korene u nerazumevanju njihove suštine, posebno stoga što se oni ne izražavaju kvantitativno i tako deluju prilično apstraktno.

Zaključujući svoje istraživanje autori ukazuju da postoje četiri osnovne strategije smanjivanja verovatnoće rizičnog događaja: eliminisanje pretnje, umanjivanje njene verovatnoće, izolovanje samog događaja ili izbegavanje rizika u potpunosti. Nažalost, nijedna od ovih strategija nije savršena, pa je neophodno planirati mere za ublažavanje posledica za slučaj da se rizik već realizuje. Ove smernice važe za gotovo sve organizacije i kompanije koje deluju na tržištu ili propisima regulisanom okruženju, ali se ne mogu podjednako primenjivati u svim situacijama i u svim oblicima političkog rizika.

Bojana PEROVIĆ

Aaron Fichtelberg, **LAW AT VANISHING POINT:
A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF INTERNATIONAL LAW**,
Ashgate, Aldershot, 2008, p. 244

Skoro da ne postoji udžbenik iz međunarodnog prava koji u uvodnom delu barem ne dotakne pitanje šta je međunarodno pravo i da li je ono uopšte pravo. Da li zbog formata i namene udžbenika ili zbog komplikovanosti teme, ali i zbog izvesne pristranosti međunarodnih pravnika kada govore o predmetu kojim se bave celog života, pokušaji da se odgovori na pomenuta pitanja često su nedorečeni i neuspešni, a ima i autora koji izražavaju otvorenu sumnju u „pravnost” međunarodnog prava.

Aron Fichtelberg (Aaron Fichtelberg) se u knjizi *Pravo u tački isčeznuća: filozofska analiza međunarodnog prava* hvata u koštac sa ovim dilemama, i nastoji da pruži jedan ubedljiv, naučno potkovan odgovor na ova pitanja. Fichtelberg se ne zaustavlja na teorijskim razmatranjima, već na nekoliko konkretnih primera demonstrira primenu onoga čime se bavi na teorijskom planu.

Da bi došao do odgovora na tu dilemu i izneo svoje stanovište Fichtelberg u prvom delu knjige predstavlja i analizira dve glavne struje tzv. skepticizma u međunarodnom pravu. Jedna struja crpi ideje iz pojmovnog semantizma (*definitional semantism*), koji je kao koncept razrađen u analitičkoj pravnoj školi Džona Ostina (*John Austin*), dok je druga struja izvedena iz ideja realističke pravne škole. Pojmovni semantizam polazi od teze da međunarodno pravo nije

pravo te stoga ni izraz „međunarodno pravo” nije prikladan za savremene međunarodne odnose. Ostin nudi druge opcije poput termina „pozitivni međunarodni moral”. Ukazujući na Ostinov pozitivizam koji se izražava kroz skepticizam prema „pravnosti” međunarodnog prava, Fichtelberg prati sledeće argumente koje daje Ostin. Međunarodno pravo nema niti jedinstvenu vlast ili izvor pravila međunarodnog prava, niti je obaveznost sankcionisana aparatom fizičke prinude, pa ne predstavlja pravo u striktnom pojmovnom značenju. Prema mišljenju Fichtelberga pomenuti stav nije prihvatljiv zato što definicija prava koju daje Ostin, kao jedinog „pravog prava” (*true law*) nije verodostojna jer podleže subjektivnim kriterijumima i sudovima koji su sami po sebi ograničeni. Fichtelberg ukazuje da ne bi trebalo pledirati da je Ostinova definicija prava jedina „ispravna” definicija, budući da njegov pozitivizam proizlazi iz intuitivnog osećanja većine ljudi da je pravo nešto što čini neke odnose obaveznim, a tu obaveznost pravo i fizički sankcioniše. Kada se postavi pomenuta (pogrešna) premisa, dalja dedukcija je sledeća. Unutrašnje pravo je obavezno, zato što obaveznost dolazi od jedne vlasti koja obaveznost obezbeđuje sistemom fizičke prinude. Međunarodno pravo nema tu mogućnost – samim tim međunarodno pravo je jedno imperfektno pravo.

Pomenuto ubeđenje da pravo mora biti obezbeđeno silom prinude da bi bilo

pravo je u najmanju ruku diskutabilno i zaslužuje dozu skepticizma. Iako je fizička prinuda najočigledniji način da se kazni nepoštovanje nekih pravila, ono nije uvek najefikasniji način, što Fihlberg pokazuje na brojnim primerima. Pravo koje prestaje biti pravo ako nije obezbeđeno fizičkom sankcijom je *premissa maior*, koja je pogrešna sama po sebi, a zaključci izvedeni iz te premise ne mogu biti tačni. Kao dokaz Fihlberg navodi postojanje različitih formi kanonskog prava koje formalno isključuje elemente fizičke prinude. Po njemu može se postaviti pitanje da li je Ostin na pravi način shvatio prirodu i smisao međunarodnog prava i njegovog funkcionisanja. Pozivajući se na ideje velikog filozofa Vitgenštajna (*Ludwig Wittgenstein*), Fihlberg pretpostavlja da je moguće semantički odbaciti premisu da svaka reč ima fiksno značenje. Po njemu, jezik je i BASIC – kompjuterski jezik, jezik je i ASL (američki sistem znakova za gluvoneme ljude), engleski je takođe jezik, kao i ljubav. Ali, nema jedne centralne definicije kojom bi svi ovi pojmovi bili obuhvaćeni jezikom. Analogno tome, ne postoji nijedna definicija prava koja iscrpljuje sve elemente koje karakterišu pravo.

Druga glavna struja, realistička škola skepticizma, ne postavlja pitanje da li je međunarodno pravo u semantičkom ili teorijskom smislu zaista pravo, već polazi od pretpostavke da međunarodno pravo, kako god da ga zovemo, predstavlja epifenomen odnosno sporednu pojavu koja nema uticaja u međunarodnim odnosima i međunarodnoj politici. Fihlberg dalje razrađuje dva koncepta ove škole. Prvi tzv. deskriptivni realizam od-

bacuje norme međunarodnog prava kao potpuno irelevantne zbog odnosa koji egzistiraju između svesti i materije. Dualizam koji suštinski čini epifenomenalizam, po predstavnicima pomenute struje, smatra da svest nema nikakav uticaj na dešavanja u fizičkom svetu. Drugim rečima, zastupnici deskriptivnog realizma smatraju svest za nuspojavu materije. Analogno iznetom stavu, međunarodno pravo nema nikakvog uticaja na međunarodne odnose. Tu pak, dolazi do preklapanja sa nekim Ostinovim idejama, jer konkluzivno, dokle god međunarodno pravo ne bude imalo neki sistem fizičke prinude neće ni igrati nikakvu ulogu u međunarodnim odnosima. Drugi koncept ove škole – tzv. preskriptivni realizam, ne ulazi u diskusiju da li međunarodno pravo treba da ima ulogu u međunarodnim odnosima. Predstavnici ovog mišljenja eksplicitno odbacuju takvu ulogu međunarodnog prava kroz analizu brojnih međunarodnih situacija. Odbijajući njegovu ulogu u međunarodnim odnosima, oni ističu da međunarodno pravo pretenduje da reguliše odnose između država koje imaju isuviše međusobnih razlika da bi sve mogle biti stavljene u isti sistem. Predstavnici preskriptivnog realizama ističu da pravo ponekad može biti ne samo usporavajući faktor u međunarodnim odnosima (na primer, ističe se da su međunarodni odnosi opterećeni formalnim odnosima koji usporavaju rad diplomata i onemogućavaju ih da se usredsrede na suštinu problema), već čak i remetilački faktor (na primer, ističe se činjenica da previše ljudskih života zavisi od diplomatskih aktivnosti da bi

bilo opravdano podvrgavati ih bilo kakvim pravilima).

U drugom poglavlju ove knjige autor izlaže svoja stanovišta o predmetu ove rasprave – da li međunarodno pravo poseduje „pravnost“ ili ne. On najpre pokušava da objasni pojam međunarodnog prava definisanjem njegovih glavnih elemenata. Uzimajući u obzir razne prethodne, neuspešne pokušaje određenja međunarodnog prava, Fihtelberg ne insistira da je njegova definicija „ona prava“. Autorov prevashodni cilj jeste da pruži definiciju koja neće biti ni preširoka, i time obuhvatiti i ono što ne pripada međunarodnom pravu, niti suviše uska, što bi za posledicu imalo izostavljanje nekih važnih elemenata. Pošto teži da ne ograniči postojeći koncept međunarodnog prava, otuda njegova neredukcionistička definicija međunarodnog prava predstavlja definiciju koja ne koristi norme ili akte države kao nešto što definiše međunarodno pravo. Polazeći od toga da međunarodno pravo predstavlja skup normi koje imaju određeni pravni kvalitet, Fihtelberg oslobađa međunarodno pravo svih ograničenja koji se prostiru van međunarodno priznatih entiteta u smislu primene i prihvaćenosti.

U poslednjem delu knjige Fihtelberg sintetizuje širu lepezu pravnih problema. Primera radi, autor pokušava da pokaže da zid suvereniteta nije neprobojan štit i da, u nekim slučajevima, suverenitet može biti „probijen“ ne samo od strane međunarodne zajednice, već i od strane drugih država kada se ima za cilj zaštita ljudskih prava. Ovo je ujedno i najosehljivije i najkontroverznija tema ko-

jom se autor bavi. U nastavku analize, Fihtelberg iznosi još jedno zanimljivo pitanje koje muči pravnike. U „sudaru“ dva neotuđiva i „najsvetija“ prava – suverenita i ljudskih prava – čemu dati prednost? Autor zdušno podržava tezu da ljudska prava moraju dobiti prednost. Pomenuti pristup, međutim, otvara mogućnost i za drugačija rezonovanja. Kada se zaštita ljudskih prava postavi kao primarni cilj međunarodne zajednice intervenicija sa ciljem da se ona zaštite mora biti striktno ograničena na zaštitu, a ne na instrumentalizaciju kojom se ruše sve ostale vrednosti, uključujući državni suverenitet. Bilo bi uputno da je autor dao odovor i na pitanje gde se uspostavlja granica kada su ljudska prava toliko ugrožena da je povreda drugih vrednosti, makar i privremeno, neophodna, jer je ono od velikog značaja za dalji razvoj međunarodnog prava uopšte.

Fihtelbergova teorijska razrada dobija konkretan oblik i potvrdu u dva vrlo poznata primera iz međunarodne prakse. Prvi slučaj odnosi se na ekstradiciju čileanskog diktatora Augusta Pinočea (*Augusto Pinochet*) zbog zločina počinjenih u operaciji „Kondor“ (1976–1983). U zahtevu za Pinočeovo izručenje upućenom Velikoj Britaniji, španski tužilac izneo je nekoliko činjenica. Prvi argument odnosio se na činjenicu da je mučenje kvalifikovano kao međunarodni zločin. Po Konvenciji o zabrani torture i drugih nečovečnih, surovih kazni i postupaka svaka zemlja potpisnica (među njima i Španija i Velika Britanija), obavezala se da će propisane zločine kažnjavati. Kod ispitivanja zahteva za ekstradicijom bilo je potrebno prethodno ispitati činjenice da li se zahtev zasniva

na uspostavljanju tzv. univerzalne jurisdikcije po kojoj određeni zločini, među kojima i oni za koje se sumnjiči Pinoče, mogu biti procesuirani bez obzira gde su počinjeni i koje je nacionalnosti žrtva ili na bazi utvrđivanja domaćaja britanskog Zakona o ekstradiciji po kome se individua može izručiti jedino ako je zločin za koji se tereti sankcionisan u zemlji koja upućuje zahtev i u zamoljenoj zemlji. Posle razmatranje nekih političkih i pravnih aspekata ovog slučaja, autor postavlja nekoliko pitanja: zašto je Španija tražila izručenje; zašto je sud odlučio da dozvoli ponovno suđenje; zašto je izručenje dozvoljeno; i zašto je dozvoljen povratak Pinočea u Čile. Ne ulazeći u detalje odgovora koje autor daje i njegovih razmatranja, ukazaćemo samo na činjenicu da u svakom od njih autor pokušava da razluči pravne od političkih momenata tog slučaja, i na taj način iskristališe pravni okvir u kome se kretao ceo proces.

Drugi slučaj koji se obrađuje u pomenutom delu knjige odnosi se na svrgavanje proameričke vlade Anastasia Somoze (*Anastasio Somoza*) u Nikaragvi i dolaska na vlast levičara na čelu sa Danielom Ortegom (*Daniel Ortega*). Kao što je manje-više poznato, američka vlada na čelu sa Ronaldom Reganom (*Ronald Regan*) u strahu od pojačanog uticaja tadašnjeg SSSR-a u regionu samostalno i u saradnji sa pristalicama svrgnutog Somozinog režima minira luke i potapa brodove u Nikaragvi, pod izgovorom da se radi o preventivnoj samoodbrani. Vlada Nikaragve 1984. godine iznosi slučaj pred Međunarodni sud pravde, koji preporučuje u njenu korist i proglašava na-

vodnu preventivnu američku samoodbranu za agresiju. Za razliku od slučaja Pinočea u kome međunarodni karakter nije bio tako jasno izražen (ali se ipak međunarodno pravo pokazao kao značajan faktor), slučaj Nikaragve bio je čisto međunarodno pitanje. Ignorisanje izvršenja odluke Međunarodnog suda pravde od strane SAD predstavlja flagrantnu povredu međunarodnog prava, što po sebi nije dovoljan dokaz za njegovo nepostojanje – iako su predstavnici skepticističke struje time hteli da dokažu njegovu irelevantnost u međunarodnim odnosima. Međutim, ako se ovaj slučaj pogleda u širem međunarodnom kontekstu, pogotovo u pogledu konsekvencija, može se uvideti veliki uticaj odluke Međunarodnog suda pravde i pored nepoštovanja iste od strane SAD. Pomenuta odluka i samo njeno nepoštovanje štaviše, doveli su do reakcije šire međunarodne javnosti i osude politike SAD prema zemljama Latinske Amerike.

Činjenica da međunarodno pravo ne poseduje ni aparat fizičke prinude iza sebe ni jedinstvenu vlast, ne dovodi njegovu pravnost u pitanje, a njegova različitost u odnosu na unutrašnja prava ne degradira ga u „nesavršeni“ pravo. Odsustvo navedenih elemenata samo je posledica činjenice da međunarodno pravo funkcioniše u svetu međunarodnih odnosa, i ono upravo zbog toga ne može imati iste instrumente kao bilo koja grana unutrašnjeg prava. Međunarodno pravo uvek ostaje pravo „*in stricto sensu*“.

Marko NOVAKOVIĆ

Nebojša Vuković, **LOGIKA IMPERIJE: NIKOLAS SPAJKMAN I SAVREMENA AMERIČKA GEOPOLITIKA**, Konras i Nacija pres, Beograd, 2007, str. 293

Knjiga Nebojše Vukovića *Logika imperije: Nikolas Spajkman i savremena američka geopolitika* predstavlja rezultat dugogodišnjih istraživanja globalne spoljnopoličke strategije supersile koja svetom upravlja tokom poslednjih sedam decenija – Sjedinjenih Američkih Država. Polazeći od radova savremenih teoretičara i ključnih stratega koji su, poput Kisindžera i Bžežinskog, svoje ideje realizovali i kao članovi administracija, Vuković je otkrio da najveći značaj za razumevanje američke globalne strategije ima svega nekoliko radova malo poznatog profesora Nikolasa Spajkmana.

Predstavljajući profesora Nikolasa Spajkmana autor ove monografije navodi da je istražujući literaturu našao svega dva njegova članka objavljena Američkoj reviji za političke nauke, i dve monografije od kojih jedna, *Geografija mira* objavljena 1944, ima svega sedamdesetak strana. Autor ukazuje da je de fakto Spajkman celu svoju viziju, stanovišta i predviđanja izložio u jednoj fascinantnoj knjizi iz 1942. godine *Američka strategija u svetskoj politici: Sjedinjene Države i ravnoteža moći*. Vuković je svojim istraživanjima i ovom knjigom dokazao ono što sam izdvaja kao osnovnu tezu „da su ideje i stavovi Nikolasa Spajkmana, i nakon pola veka, aktuelni u savremenoj američkoj geopolitičkoj misli.“ (str. 263). To se posebno odnosi na drugu, kako autor kaže fundamentalniju tezu, da su u američkoj spoljnoj i geopolitici već ceo jedan vek

prisutne određene konstante koje pokazuju jasan kontinuitet američke strategije čije delove je upravo Spajkman najbolje opisao.

Vukovićeva monografija sastoji se od četiri dela i zaključka. Centralni, treći deo posvećen je izlaganju Spajkmanovog geopolitičkog okvira, ali i njegovoj vojnostrategijskoj doktrini upotrebe združene moći koja čini paralelni tok Vukovićevog izlaganja. Međutim, da bi se pokazao kontinuitet anglo-američkog geopolitičkog promišljanja, Vuković s pravom prva dva dela posvećuje obrazlaganju same ideje i značaja geopolitike, a zatim i radu dvojice nezaobilaznih Spajkmanovih preteča, Mehena i Ma-kindera.

Kratko ali izuzetno sadržajno prvo poglavlje donosi nekoliko teorijskih aspekata koji su sasvim dovoljni za upoznavanje zainteresovanog čitaoca sa najznačajnijim pitanjima i aspektima geopolitike. Vuković najpre podseća na istoriju upotrebe geografskih argumenata u političkim razmatranjima kao i u pitanjima odnosa između naroda i država. Sledi kratak popis autora koji čine klasičan geopolitički kanon (od Racela i Kjelena do Spajkmana), a zatim i razjašnjenje pravaca u kojima se obnavlja i kreće savremena geopolitika. Tu je verovatno najzanimljivija tendencija uklanjanja politike u interesu ekonomije koju pod imenom geoekonomije promovišu Edvard Lutvak i Žak Atali.

Drugi deo donosi osnovne teze dvojice veoma značajnih geopolitičkih mislilaca koji su vođeni praktičnim razlozima pokušali da objasne prirodu i značaj engleske pomorske dominacije i način na koji bi Amerikanci mogli da razviju sličnu ideju opkoljavanja Evroazijskog kontinenta. Iako jasno demonstira i razliku u koncepciji admirala Mehena i profesora Makindera, Vuković na znalački način u prvi plan izvlači opsesije i preporuke koje će svoju punu razradu dobiti kod Spajkmana.

U trećem, najznačajnijem delu monografije autor predstavlja i analizira geopolitički okvir Nikolasa Spajkmana. Njegova koncepcija razvija se u predvečerje Drugog svetskog rata i tokom njegovog trajanja. Ključna knjiga objavljena je, da se podsetimo 1942. godine, i prosto je zaprepašćujuće u kojoj meri je Spajkman uspeo da se odvoji od emotivnog naboja i da jasno sagledava međunarodne odnose iz perspektive američkog nacionalnog interesa. Kako autor s pravom ističe, zaista je za svaku preporuku čitanje Spajkmanovih predloga o budućoj saradnji sa Japanom i Nemačkom u vreme dok se sa njima vodi najkrvaviji rat u svetskoj istoriji.

Spajkman je u svojoj strategiji polazio od ključne premise: kako izgraditi i očuvati američku globalnu premoć. On je privratio ogroman značaj Makinderevog pojma hartlend, i centralne zemlje, ali je smatrao da između hartlenda i okeanske snage postoji središnji, rubni pojas evroazijskog kontinenta koji on naziva rimlendom i čija je kontrola zapravo od ključne važnosti za dominaciju svetom. Vuković inače vrlo precizno smešta

Spajkmanovu čitavu koncepciju u tada aktuelnu filozofiju vitalizma kao i u realističku tradiciju međunarodnih odnosa koja polazi od hobsovske slike o svetu kao polju sukobljavanja sila koje se nalaze u stanju anarhije. Ključni deo autorovog izlaganja međutim posvećen je preciznom predstavljanju konstrukcije velikih klješta koja SAD po Spajkmanu treba da izgrade nakon rata kako bi opkružile svog najvećeg geopolitičkog konkurenta Sovjetski Savez. I danas su od neprocenjive važnosti njegove preporuke za SAD koje kao prvu premisu ističu potrebu sprečavanja sjedinjenja snaga velike evroazijske mase u jednu koaliciju, kao što je u vezi sa tim i zalaganje za sprečavanje pojave hegemonu, bilo u Evropi bilo na pacifičkom delu Evroazije.

Potpuno logično, u toj novoj konstrukciji ključno mesto dobijaju upravo dojučerašnji protivnici, pa je cela hladnoratovska konstrukcija zaprečavanja SSSR koju je formulisao Džordž Kenan zapravo samo razrada Spajkmanovih ideja. Za naše čitaoce veoma zanimljivo može da deluje preporuka o stvaranju Evropske zajednice/Unije kao dela američke kontrole rimlenda, i filigransko navođenje mere do koje ovo jedinstvo treba podržati, odnosno kada sprečiti njegov dalji razvoj u pravcu koji bi ugrozio interese SAD. Tek iz te perspektive postaje jasna priča o neuspehu Evropljana da izgrade drugi stub Unije, odnosno Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku.

Poslednji i najduži deo ove studije posvećen je izlaganju razvoja američke geopolitičke i geostrateške misli nakon

smrti Nikolasa Spajkmana. Tu je obuhvaćena razrada njegovih teza tokom hladnog rata, kao i u doba novog američkog unilateralizma koji je obeležio prethodne dve decenije. Vuković u ovom delu uspeva da demonstrira Spajkmanove teze u delima najznačajnijih američkih mislilaca kao što su Kenan, Kisindžer, Bžežinski, Hantington, Miršajmer i drugi. Još je važnije što nam autor na vrlo pregledan način pokazuje i osnovne elemente globalne američke strategije i opsesije koje opstaju bez obzira na delimično promenjene okolnosti. Ovaj deo se čita kao sjajan, brutalan roman koji otvoreno izlaže argumente kojima ovi autori najpre hoće da očuvaju premoć svoje države u svetu i pažljivo posmatraju ko bi mogao da je ugrozi, te kako ga na vreme u tome sprečiti.

S posebnom pažnjom treba pročitati Zaključak u kome autor smireno i zna-

lački objašnjava neophodnost objektivnog razumevanja pravaca američkog delovanja na međunarodnoj sceni, kako bismo mogli da adekvatno definišemo sopstvenu politiku na javnoj sceni uključujući i bezbednosni aspekt.

Studija *Logika imperije: Nikolas Spajkman i savremena američka geopolitika* već je postala nezaobilazno štivo za razumevanje prirode savremenih međunarodnih odnosa. Bez ikakvog preterivanja može se reći da ona predstavlja jednu od najboljih i najkorisnijih monografija iz oblasti međunarodnih odnosa koja se kod nas pojavila u poslednjih par decenija.

Ova monografija Nebojše Vukovića predstavlja izmenjenu i proširenu verziju magistarskog rada koji je autor odbranio na Fakultetu političkih nauka u Beogradu marta 2006. godine.

Miša ĐURKOVIĆ

**PREGLED SADRŽAJA ČASOPISA
„MEĐUNARODNI PROBLEMI” U 2009.**

MEĐUNARODNI PROBLEMI, GODINA LXI, BROJ 1-2, 2009.

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Isiaka Alani BADMUS</i> , Obećavanje mira: humanitarna intervencija i zaštita civilnog stanovništva	7
<i>Grzegorz MICHALSKI</i> , Pristup upravljanja zasnovanog na vrednostima u upravljanju zalihama	36
<i>Miroslav ANTEVSKI</i> , Razvojni potencijali stranih direktnih investicija: komparativna međunarodna iskustva	48
<i>Ivan DUJIĆ</i> , Koridor X – izazov za strategiju Srbije prema Sredozemnom moru i Sueckom kanalu	74
<i>Ljubica ZLAJIĆ</i> , Ljudski resursi i njihova osposobljenost za uključivanje u razvoj privrede i društva	92
<i>Dalibor KEKIĆ</i> , <i>Dane SUBOŠIĆ</i> , Policijska diplomatija	141
<i>Srđan MILAŠINOVIĆ</i> i <i>Želimir KEŠETOVIĆ</i> , Mogućnosti rešavanja unutardržavnih konflikata	163

IZ RADA INSTITUTA

Okrugli sto „Svetska ekonomska kriza i pad svetske trgovine: posledice po Srbiju“	187
Predavanje prof. Adžeja Kumara Dubeja, „Spoljna politika Indije s posebnim osvrtom na njene inicijative u Africi“	190
PRIKAZI KNJIGA	193

PREGLED SADRŽAJA ČASOPISA „MEĐUNARODNI PROBLEMI” U 2008.	206
---	-----

MEĐUNARODNI PROBLEMI, GODINA LXI, BROJ 3, 2009.

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Slavko MRKIĆ</i> , Međunarodno–pravni tretman rata	223
<i>Hasiba HRUSTIĆ</i> , Komparativna analiza odabranih modela odgovora na svetsku finansijsku krizu	244
<i>Dejan GAJIĆ</i> , Proces širenja NATO-a u Evropi	274
<i>Ana JOVIĆ-LAZIĆ</i> , Saradnja Evropske unije i Rusije u oblasti spoljne i bezbednosne politike	295
<i>Sanja JELISAVAC</i> , Pregovori o tržišnom pristupu u okviru Svetske trgovinske organizacije	319
<i>Dragan ĐUKANOVIĆ i Ivona LAĐEVAC</i> , Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije	343
PRIKAZI KNJIGA	365

MEĐUNARODNI PROBLEMI, GODINA LXI, BROJ 4, 2009.

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Jasminka SIMIĆ</i> , NATO pred izazovima XXI veka	387
<i>Branislav RADELJIĆ</i> , Antiterorističke mere u okviru Evropske politike susedstva	427
<i>Svetlana ĐURĐEVIĆ-LUKIĆ</i> , Spoljna politika administracije Baraka Obame – nova retorika ili novi kurs?	455
<i>Ana DAMIAN-LAKIĆEVIĆ</i> , Izgledi za obnavljanje saradnje Srbije sa Pokretom nesvrstanosti	495
<i>Stevan RAPAIC</i> , Tržište energenata u Evropskoj uniji i interesi Srbije	515
<i>Stanislav SRETENović</i> , Francusko-srpski odnosi u XIX i XX veku	536

IZ RADA INSTITUTA

Međunarodni okrugli sto „Srbija u savremenom geostrateškom okruženju”	559
--	-----

PRIKAZI KNJIGA	561
-----------------------------	-----

REVIEW OF CONTENTS OF “INTERNATIONAL PROBLEMS” IN 2009

INTERNATIONAL PROBLEMS, Vol. LXI, No. 1-2, 2009

ARTICLES

<i>Isiaka Alani BADMUS</i> , Promises of Peace: Humanitarian Intervention and the Protection of Civilian Populations	7
<i>Grzegorz MICHALSKI</i> , Value Based Management Approach in Inventory Management	36
<i>Miroslav ANTEVSKI</i> , Development Potentials of Foreign Direct Investments: Comparative International Experiences	48
<i>Ivan DUJIĆ</i> , Corridor X – the Challenge for Serbia’s Strategy toward the Mediterranean Sea and the Suez Canal	74
<i>Ljubica M. ZJALIĆ</i> , Human Resources and their Level of Competence Relating to Engagement into Economy and Society Development	92
<i>Dalibor KEKIĆ</i> , <i>Dane SUBOŠIĆ</i> , Police diplomacy	141
<i>Srđan MILAŠINOVIĆ</i> , <i>Želimir KEŠETOVIĆ</i> , Possibilities for Settlement of Internal Conflicts	163

FROM THE ACTIVITIES OF THE INSTITUTE

Round Table “The World Economic Crisis and the Fall of World Trade: Consequences for Serbia“	187
Lecture by Prof. Ajay Kumar Dubey, “Foreign Policy of India with Special Reference to India's Africa Policy in the Persian Gulf”	190

BOOK REVIEWS	193
---------------------------	-----

REVIEW OF CONTENTS OF “INTERNATIONAL PROBLEMS” IN 2008	206
---	-----

INTERNATIONAL PROBLEMS, Vol. LXI, No. 3, 2009

ARTICLES

<i>Slavko MRKIĆ</i> , International Legal Treatment of War	223
<i>Hasiba HRUSTIĆ</i> , A Comparative Analysis of Models Selected as a Response to the World Financial Crisis	244
<i>Dejan GAJIĆ</i> , The Process of NATO Enlargement in Europe	274
<i>Ana JOVIĆ-LAZIĆ</i> , European Union – Russia Co-operation in the Field of Foreign and Security Policy	295
<i>Sanja JELISAVAC</i> , Market Access Negotiations in the World Trade Organization	319
<i>Dragan ĐUKANOVIĆ and Ivona LAĐEVAC</i> , Priorities of Foreign Policy Strategy of the Republic of Serbia	343
BOOK REVIEWS	365

INTERNATIONAL PROBLEMS, Vol. LXI, No. 4, 2009

ARTICLES

<i>Jasminka SIMIĆ</i> , Challenges Facing NATO in the 21st Century	387
<i>Branislav RADELJIĆ</i> , Anti-Terrorist Measures within European Neighbourhood Policy	427
<i>Svetlana ĐURĐEVIĆ-LUKIĆ</i> , Foreign Policy of the Barak Obama Administration – New Rhetoric or New Course?	455
<i>Ana DAMIAN-LAKIĆEVIĆ</i> , Prospects for Re-establishment of Co-operation between Serbia and the Non-Aligned Movement	495
<i>Stevan RAPAIC</i> , Energy Market in European Union and Interests of Serbia	515
<i>Stanislav SRETENović</i> , French-Serbian Relations in the 19th and 20th Centuries	536

FROM THE ACTIVITIES OF THE INSTITUTE

International Round Table, “Serbia in the Contemporary Geostrategic Surrounding“	559
---	-----

BOOK REVIEWS	561
---------------------------	-----

MEĐUNARODNI PROBLEMI

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11 000 Beograd, Srbija, urednik Brana MARKOVIĆ, E-mail: branam14@gmail.com,
sekretarica Snežana ZEČEVIĆ, E-mail: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO AUTORIMA

Mole se autori da se pri pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava.

1. Tekstove treba pisati latinicom. Članci mogu imati najviše 28 strana jednostrukog proreda (single) u Word formatu. Pored osnovnog teksta treba sačiniti apstrakt, ključne reči i izbor korišćene literature. Apstrakt do 150 reči treba da ukaže na osnovne elemente sadržaja teksta. Obim prikaza knjiga može da bude do tri strane.

2. Napomene i izvore treba pisati u fusnotama na dnu strane (ne na kraju teksta). Pri navođenju izvora u bibliografskoj jedinici obavezno stavljati ime i prezime, ili prezime pa ime autora (onako kako je navedeno u citiranom izvoru), naslov teksta, izdavača, ili časopis, mesto i godinu izdanja, str. (ako je izvor na srpskom), p. (ako se citira jedna strana izvora na stranom jeziku), pp. (ako se citira više strana izvora na stranom jeziku). Italic i znake navoda stavljati kao što je navedeno u primerima.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - osnovi opšte teorije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Beograd, 1988, str. 388.

2 Zlatko Isaković, “Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123-4 (ili: 123-33, 198-200). Napomena: ako je više urednika, priređivača onda - (urs)

3 Videti: Ranko Petković, “Jugoslavija i NATO”, *Međunarodna politika*, godina XLVII, br. 1060, april 1997, str. 11.

Ili – Boris Krivokapić, “Etničke manjine u Finskoj”, *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3-4, 1998, str. 489.

Ili – Ozren Tošić, “Žrtve manipulacije”, *Politika*, 10. 1. 2006, str. 6.

4 William McCarthy, *The Closed Shop in Britain*, Basil Blackwell, Oxford 1964, p. 134 (ili: pp. 134-8, 134-44, 198-204) .

5 Eamonn Fingleton, “Japan’s Invisible Leviatan”, *Foreign Affairs*, vol. LII, no. 2, March/April 1995, p. 69.

6 Dafydd Elis Thomas, “The Constitution of Wales”, in: Bernard Crick (ed.), *National Identities, The Constitution of the United Kingdom*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 65. Napomena: ako je više urednika onda - (eds)

3. Pri ponovnom citiranju istog teksta, ako se navodi posle nekih drugih fusnota, obavezno stavljati ime i prezime, odnosno prezime i ime (ne inicijale) autora, naslov teksta, pa - op. cit., (ili loc. cit.,) str. (ili p., pp.), a ako se navode odmah posle prvog navođenja: Ibid., (ili: Ibidem), str.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - Osnovi opšte teorije*, op. cit., (ili: loc. cit.,) str. 387-8.

2 Ibid. (ili: Ibidem), str. 390.

4. Slična pravila važe i za navođenje dokumenata kao izvora.

Primeri:

1 *The Dayton Peace Accords*, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U. S. Department of State, 1995, p. 7.

2 “Sporazum o miru u Bosni i Hercegovini”, Dejton, 21. novembar, Pariz, 14. decembar 1995, *Međunarodna politika*, Beograd, godina XLVI, br. 1041, 2. februar 1996, str. 8.

3 "Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

4 Ibid., p. 3.

5 *The Dayton Peace Accords*, op. cit., pp. 26-8.

5. Ako je izvor sa Interneta treba navesti datum kada je autor koristio tekst, pošto se sadržaj Interneta povremeno menja.

Primeri:

1 Kenneth N. Waltz, "The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better?", *Adelphi Papers*, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London 1981, Internet: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> 01/03/2005.

2 *APEC Leaders Economic Vision Statement*, Blake Island, Seattle, 20 November 1993, Internet: <http://www.apecsec.org.sg/econlead/blake.html> 08/03/1997.

3 *The Northern Ireland Peace Agreement*, Internet: <http://www.irish-times.com.html> 10/04/1998.

Bibliografiju, odnosno Literaturu praviti po istim pravilima, osim što je ovde obavezno navesti prvo prezime, pa ime autora.

Autor teksta koji se objavljuje u našem časopisu treba da dostavi pored prezimena i imena i zvanje (ili zanimanje), naziv i mesto institucije gde je zaposlen, svoju ličnu adresu ili e-mail adresu.

Priloge u elektronskom obliku treba dostavljati na E-mail adresu: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs, ili branam14@gmail.com, a u štampanom obliku, na CD-ROM-u ili disketi na adresu: Snežana Zečević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, Beograd, Srbija.

Objavljivanjem članka autorska prava prenose se na časopis *Međunarodni problemi*.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IIPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IIPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IIPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNI problemi – International
problems: časopis Instituta za međunarodnu
politiku i privredu / glavni i odgovorni
urednik Brana Marković. – God. 1, br. 1
(1949)-. - Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1949-. -
24 cm

Tromesečno

ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi

COBISS.SR-ID 6012674

NOVIJA IZDANJA INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

SERBIA AND EUROPEAN UNION, zbornik radova, priređivači *Duško Dimitrijević i Miroslav Antevski*, broširano, 2010, 248 strana.

Dragan Petrović, Dragomir Anđelković i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA ZAKAVKAZJA, tvrd povež, 2010, 393 strane.

PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE NA ZAPADNI BALKAN, zbornik radova, *Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac* priređivači, broširano, 2009, 316 strana.

Duško Dimitrijević, REFORMA SAVETA BEZBEDNOSTI UJEDINJENIH NACIJA, tvrdi povež, 2009, 400 strana.

Dragan Petrović i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA SAVREMENE UKRAJINE, tvrdi povež, 2009, 276 strana.

Hasiba Hrustić, SVETSKA FINANSIJSKA KRIZA I DRŽAVNA INTERVENCIJA U ODBRANIM ZEMLJAMA, broširano, 2009, 184 strane.

OČUVANJE I ZAŠTITA KULTURNOG NASLEĐA SRBIJE U INOSTRANSTVU, priređivač *Vidoje Golubović*, 2009, brošura sa CD-om.

Duško Dimitrijević, REFORMA SAVETA BEZBEDNOSTI UJEDINJENIH NACIJA, tvrd povež, 2009, 400 strana.

Žaklina Novčić, NEOREALIZAM KENETA VOLCA, broširano, 2009, 240 strana.

Dragan Petrović, FRANCUSKO-JUGOSLOVENSKI ODNOSI U VREME ALŽIRSKOG RATA 1952–1964, tvrd povež, 2009, 452 strane.

Dobrica Vesić, SPECIFIČNI OBLICI UPRAVLJANJA LJUDSKIM RESURSIMA, broširano, 2009, 192 strane.

Branko Pavlica, ODNOSI SRBIJE SA REPUBLIKOM MAKEDONIJOM 1996–2008, broširano, 2009, 182 strane.

JAPAN AND SERBIA: CONTEMPORARY ISSUES, zbornik radova, priređivači *Edita Stojić-Karanović, Đemal Hatibović i Ivona Lađevac*, broširano, 2009, 244 strane.

Aleksandar Fatić, FREEDOM AND HETERONOMY, broširano, 2009, 236 strana.

ELEMENTI STRATEGIJE SPOLJNE POLITIKE SRBIJE, zbornik radova, priređivači *Edita Stojić-Karanović i Slobodan Janković*, broširano, 2008, 412 strana.

Edita Stojić-Karanović, REGIONALNA I SUSEDNA SARADNJA ZA ODRŽIVI RAZVOJ SRBIJE U PRVOJ DEKADI 21. VEKA, broširano, 2008, 292 strane.

Duško Dimitrijević, MEĐUNARODNOPRAVNO REGULISANJE TERITORIJE DRŽAVA, broširano, 2008, 214 strana.

AKTUELNA PITANJA IZ MEĐUNARODNIH ODNOSA, zbornik radova, priređivač *Nevenka Jeftić*, broširano, 2008, 448 strana.

Milan Šahović, MEĐUNARODNO PRAVO U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA DRUGA POLOVINA XX VEKA, broširano, 2008, 388 strana.

Branko Pavlica, PRIVREDNI I POLITIČKI ODNOSI SRBIJE SA NEMAČKOM 1882–2005, broširano, 2008, 302 strane.

SAVREMENI MEĐUNARODNI IZAZOVI, zbornik radova, priređivač *Dragan Đukanović*, broširano, 2008, 494 strane.

Pero Petrović, SAVREMENA POSLOVNA DIPLOMATIJA, broširano, 2008, 360 strana.

Nevenka Jeftić, PRAVO NA KOMUNICIRANJE, broširano, 2007, 152 strane.

Duško Dimitrijević, MEĐUNARODNO PRAVO SUKCESIJE DRŽAVA, broširano, 2007, 504 strane.

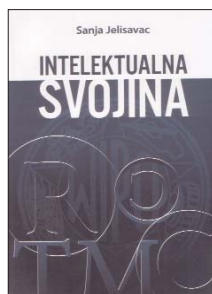
Radoje R. Zečević, ĐERDAPSKA DOGAĐANJA, broširano, 2007, 304 strane.

MEĐUDRŽAVNI FORUMI U EVROPI – UPOREDNI MODELI, zbornik radova, priređivač *Dragan Đukanović*, broširano, 2007, 252 strane.

Dragan Đukanović, INSTITUCIONALNI MODELI I DEMOKRATIZACIJA POSTJUGOSLOVENSKIH DRŽAVA, broširano, 2007, 336 strana.

PITAЊE KOSMETA
zbornik radova, priređivač
Aleksandar Fatić

Sanja Jelisavac
**INTELEKTUALNA
SVOJINA**

Duško Dimitrijević
**MEĐUNARODNOPRAVNO
REGULISANJE
TERITORIJE DRŽAVA**

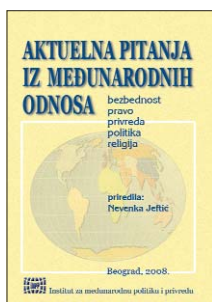
Edita Stojić-Karanović
**REGIONALNA I SUSEDKA
SARADNJA ZA ODRŽIVI
RAZVOJ SRBIJE
U PRVOJ DEKADI 21. VEKA**

**ELEMENI STRATEGIJE
SPOLJNE POLITIKE SRBIJE**
zbornik radova, priređivači
*Edita Stojić-Karanović
i Slobodan Janković*

**SAVREMENI
MEĐUNARODNI
IZAZOVI,**
zbornik radova, priređivač
Dragan Đukanović

**AKTUELNA PITANJA
IZ MEĐUNARODNIH
ODNOSA**
Zbornik radova,
priređivač *Nevenka Jeltić*

Duško Dimitrijević
**MEĐUNARODNO
PRAVO
SUKCESIJE DRŽAVA**

Mina Zirojević
**THE PLACE OF NATO
AND THE OSCE IN EU
SECURITY POLICY**

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs